

A MAGYAR EGYHÁZAK
SZERTARTÁSOS ÉNEKEI

A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

A M. TUD. AKADEMIA ELIBE

TERJESZTETTE

BARTALUS ISTVÁN.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

1869.

A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században.

Többször kiemeltem már nemzeti zenénkkel szemben az egyházak fontosságát, s ezúttal is először ez irányban hívom fel az olvasó figyelmét. Szertartásos énekek alatt értem azokat, melyek a római, s a reformáció ideje alatt a protestáns egyházakban kizárólag a hivatali személyzetet illették, a nép kirekesztésével. Ezek is csaknem oly fontos befolyást gyakoroltak nemzetiségünkre, mint a néphymnusok s népszoltárok; mert a folytonosan hallott dallamoknak végre is viszhangra kellett találni a népeletben. Így keletkezhetek például jámbusos énekeink, melyek amaz időkben zenénket előzőnlítették. De másfelől vannak szertartásos dallamaink is, melyek nemzeti zenénktől vették életet, s kellett hogy vegyenek, miután nemzetiségünk az egyház falai közt sz. Istrán óta többé-kevésbé folytonosnak mondható.

Ezért a szertartásos énekek általános szemléjében egyik fő teendőm: kimutatni a felekezetek gyűjteményeinek közösségét; másik: kijelölni a nemzetiségünkkel rokon dallamokat; megelőzőleg egy rövid vázlatban végig pillantva történelmi fejlődésükön.

I. A szertartásos énekek első fejlődése.

Az egyházi atyák nyomán a történelem tisztába hozta, hogy már a legelső keresztyének is énekeltek vallásos összefüggéseik alkalmával. Sőt a szentírás följegyezi Jézusról, hogy mielőtt utólszor meglátogatta az Olajfák hegyét, tanítványival dicséretet énekelte. (*Máté, XXVI. 30. Márk. XIV. 30.*)

Eusebius, kinek életkorét 270 s 340 közé tehetjük, határozottan állítja, hogy a korabeli keresztyének egyházi éneklése

hasonlít a therapeuták és essenusok szertartásaihoz*), kik közül amazok — némelyek szerint — az apostolok első megtérített hívei, ezek pedig nem voltak keresztyének.

Mindkettőről következőleg ír Philo, Jézusnak kortársa: „Isten dicsőítésére hymnusokat énekelnek, melyeket vagy magok csináltak, vagy örökölték régi papjaiktól, kik sok éneket írtak hatlábú versekben (*trimeter*), továbbá egyes áldozataik alatt (*libamen*), az oltár előtt, s járdalataik állomásain (*in stationibus*) tömegesen is mondanak szintén hymnusokat, prózákat, a karének menetét változatos fordulataiban szabályosan kimérve. Némelyek viszont egyenként, jó rendtartással, szerepökhöz illően fegyelmelve, mialatt a többiek nagy esendben figyelnek, s a versszakok végén tömegesen csatlakoznak, minnek a neve *ephymnia*. Ekkor ugyanis férfiak s nők egyszerre felkiáltanak. A szent vacsora végén virrasztásaik (*vigilia*) alatt következő renddel énekelnek: férfiak s nők két külön tömegre oszolva, mind felállanak; mindenik tömeg egy-egy vezért választ, kik állásoknál fogva a többinél nem csak tekintélyesebbek, hanem éneklési képességökre jártasabbak. Elkezdik aztán mértékes s különböző dallam szerint módosított hymnusaikat, most mindnyájan egyesülve, majd kölcsönösen s egymásba vágólag felelgetve.“**)

Ilyenek voltak az essenusok is, azzal a különbséggel, hogy éneklésüket taglejtésekkel kísérték, miközben előre vagy hátra léptek.

Feltalálhatók e leírásban a későbbi — általánosan behozott — szertartások elemei, melyek a héber cultusból veszik ugyan eredetöket; mert több mint valószínű, hogy az apostolok — mint héberek — közvetlenül innen merítettek; de másfelől a helyzet szükséges szüleményeinek is tekintendők; mert nem lehet

*) Hist. Eccles. L. II. c. 17. Quo omnia supradictus vir (Philo) eo ordine eademque consequentia, qua apud nos geruntur, expressit. Et ut una ex omnibus consurgens in medio, psalmum honestis modulis concinat, utque praeceperit ei unum versiculum omnis multitudo respondeat. Lásd Forkelnél. II. 124.

***) Philo De vita contemplativa. Az utolsó pontra vonatkozó latin szöveg ez: „Deinde hymnos canunt in Deum, metris et modulationibus multis compositos . . .“ melyet véleményem szerint Forkel tévesen fordított így: „Aldann sangon sie ihre aus vielen Sylbenmassen und Modulationen bestehenden Hymnen . . .“ mert a *multis* szó csak a *modulationibus* vonatkozik.

máskép, mint hogy egy zenében járatlan népnek egyesek adják szájába a dallamokat, phrasisonként előre énekelve. Nem bizonyos vallás elveinek kifolyása ez, hanem tisztán emberi szükség, mely később a szertartásos éneklésben fényűzőes művészetté fejlődött, de eredeti alakjában is a népek szükségéhez képest fennmaradt. Így énekeltek a XVII-ik században a népszoltárokat s hymnusokat.*) Később — kivált temetési menetek alkalmával — így kiáltották előre a szöveg sorait, melyekre aztán az olvasni nem tudó, vagy énekeskönyvvel nem bíró nép énekelte a betanult dallamot. Ily minőségben szerepelnek ma is kántoraink, nem előre, hanem a tömeggel egyszerre énekelvén; s mint vezérek leginkább megnyerik a nép szeretetét, ha erős szavokkal mindenek felett uralkodnak.

A feljebbi módhoz hasonlókról emlékeznek az egyházi atyák, általában meleg szavakkal nyilatkozván a zenéről, most keleten, majd nyugaton, miből láthatni, hogy ha nem is egyöntetűleg, de mindenütt lényeges részét tette az isteni tiszteletnek.

Clomens Romanus — Pál apostol kortársa s még Jeruzsálem feldúlása előtt feje a római egyháznak — állítólag összeszedte az apostoli rendszabályokat, melyek egyházi énekesekre is vonatkoznak, kiknek teendőjük: előre énekelni a zoltárokat s más egyházi dallamokat, hogy a község nyomban utánok énekelhesse.

Szintén az első században — Traján uralkodása alatt — élt Ignác antiochiai püspök, kit a II. század elején oroszlánokkal tépettek szét Rómában. Ő alapította Antiochiában a váltó éneklést, s a zenét annyira szerette, hogy az ephesusiakhoz küldött levelében a keresztyén erények festésére zenei kifejezéseket használt. A Kisdinek ajánlott énekes gyűjtemény előszava is emlékszik Ignácra, következőleg adván elő a váltóéneklés keletkezését: „ . . . a váltóztatva való éneklés vette eredetét szent Ignácus martyrnak látásából, ki látván ama csudálatos látást, a hol az angyalok sokasága a sz. háromságot *alternis vicibus* változtatva dicsírte . . .“

*) „ . . . egy avagy két gyermek elől mondgya ezikkelyenként; utánnok a többi. A mint egyéb énekeket is kellk özsönösen énekeltetni, hogy a népek buzgóágra indittassanak, a szókat megértvén.“ Szegedi (Cantus Cath.) 209. lap . . . „de mindzeket egy avagy két gyermek mondgya elől, utána mondgyák a többi versenként, avagy pedig csak az versnek végeit mondgyák viszontagh a többi.“ Ugyanitt. 547. l.

A II-dik század folytán a nyugoti egyházban egyedül Justin vértanu omlékszik az éneklésről egy levelében, melyet Antoninus Pius-hoz írt a keresztyének védelmére. *) Többi kortársai valószínűleg szintén a nyomtatás miatt nem gondolhattak az egyházi zenére is.

A III-dik század legrégebb latin írója Tertullian, kinél adatokat találhatunk az énekszertartásokra. **)

Ez időkben a keresztyének szaporodtával egyszorsmind nagyobbult a visszaélések száma, s bokrosodtak az egyházi atyák gondolatai. A nép nem örömet cserélte fel a pogányok kövér oltárait keresztyén mértékletességgel, s egyebekben is ragaszkodott régi szokásaihoz, melyek némelyikének az előjárók oltárszegültek ugyan, de sok tekintetben szemet hűnytak. Az egyházi zenében is ilyenmü kihágások lehettek, melyek miatt alexandriai Clemens a pogányokhoz írt intéseiben kárhoztatja a görög zene herosait, a tragédiát, s ezzel kapcsolatban álló szokásokat; a vendégeskedésekben csak kevés hangszort tűr meg; a sípra kimondja, hogy pásztoroknak való; a fuvalát babonának s bálványimádás eszközünek tartja; a divatos szerelmi dalokat eltiltja, mint puhaságra, erkölestelenségre vezetőket; helyet adván azonban az illemmel összeférő szerény dallamoknak, s megengedvén a lantot és cytherát, mint Dávid király egykori hangszereit. ***)

*) Gratos nos illi exhibentes rationales pompas et hymnos celebramus, atque decantamus, quod nati sumus, quod valetudini consultum sit, quod species rerum conserventur; quod vices annonae bene succedant, quod immortalitatem sperare liceat.

**) Egyebek közt az első keresztyének *agapé*-nek nevezett társas vendégeskedéseik részletes leírásával megjegyzi, hogy behoztván a közmosó víz és világitó szerek, mindenki sorban felszólítatik isten előtt egy énekmondásra, akár a sz. írásból, akár saját lelkesedése szüleményeiből. T. i. erről aztán meg lehet ismerni: vajjon a vendégeskedés folytán milyen mértékkel ivott?

***) Hic est mons Deo dilectus qui non tragoediis quemadmodum Cythaeron argumentum dedit; sed est dicatus veritatis actibus, mons sobrius, castis umbris silvis. In eo autem bacchantur non fulmine ietae Semelis sorores Maenades, quae in incesta visceratione carnum intiantur, sed Dei filiae, pudicae agnae, quae veneranda verbi orgia concelebrant, chororum moderatum congregantes; chorus sunt iusti, canticum est hymnus regis omnium, psallunt puellae, gloria afficiunt angeli, prophetae loquuntur, editur sonus musicus. (Admonitio ad Gentes.) Et si ad lyram vel citharam canere et psallere noveris, nulla in te cadet reprehensio. Hebraeum iustum regem imitaberis, qui Deo est gratus et acceptus. (Paedagog., Lib. II. c. 4.) Verum amatoria quidem procul absint cantica. Sunt enim admittendae modestae et pudicae harmoniae; contra a forti et nervosa nostra cogitatione vere molles et enervae harmoniae amandandae quam longissime, quae improbo flexuum

Szintén a III-dik század folytán éltek: Origenes, az előbbinek tanítványa s utódja az alexandriai iskolában; és Cyprianus, karthagoi püspök. Amaz a világi tudományok közt zenét is tanított, s egy iratából az is kitöszlik, hogy a keresztyének mindenütt anyanyelvökön énekeltek. *) Cyprianus nem csak arra törekszik, hogy a község énekeljen, hanem hogy éneke szabatos és szép legyen. **)

A IV-ik század folytán többek közt Basilius, Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus, mint általában fontos egyházi személyek, az egyházi zenére is nagy befolyást gyakoroltak.

Basilius keleten oly tevékeny volt, mint Ambrosius nyugoton. Figyelmet érdemel egy levele Neocaesarea lakóihoz, kik az éneklést az egyházban nem tartották helyesnek. Leírja: miért, mit, s milyen renddel kell a keresztyéneknek énekelni? Utóbbi pontot illetőleg hasonlít a Philo nyomán már feljebb mondottakhoz. Végre azt is megemlíti az egyenletlenkedők megnyorására, hogy a keresztyének minden égalj alatt pl. Egyiptomban, mindkét Libyában, Thebében, Palaestinában, Arábiában, Phoeniciában, Syriában, az Euphrates mellékén, s több más helyeken hasonlóan énekelnek. ***)

voeis artificio ad delicatam et ignavam vitae agendae rationes deducunt. Graves autem et quas ad temperantiam pertinent modulationes ebriotati ac proterviae nuntium remittunt. Chromaticae igitur harmoniae, impudenti in vino proterviae, floribusque redimitae et meretriciae musicae sunt relinquendae. (Ugyanott.)

*) Gerbert után (De musica sacra J. I. pag 29.) Forkel. Allg. Gesch. der Musik I. 129.)

**) Cyprianus. De oratione Dominica.

***) Ad id vero, quod propter psalmodiae accusantur: quae eo potissimum simpliciores perterrefaciunt, qui nos tradunt: hoc habeo quod dicam: quod videlicet qui iam obtinuerunt ritus, omnibus ecclesiis Dei concordes sunt et consoni. De nocte siquidem populus consurgens, aut lucano tempore domum precationis petit, inibique labore et tribulatione de lacrimis indeficientibus facta ad Deum confessione, tandem ad orationem surgentem ad psalmodiam instituantur. Et nunc quidem in duas partes divisi, alternis succincentes psallunt: atque ex eo simul eloquiorum Dei exorcitationem ac meditationem corroborant, et cordibus suis attentiores, rejectis vanis cogitationibus mentis soliditatem suppeditant. Deinde uni ex his hoc munus dato ut quod canendum est, prior edictatur, reliqui succinunt, atque ita in psalmodiae varietate, precibusque subinde interjectis, noctem superant. Illucescente jam die, pariter omnes vult uno ore, ac corde uno, confessionis psalmum Domino offerunt, ac suis quisque verbis respicientiam profitentur. Horum gratia si nos fugitis, fugietis simul et Aegyptios, fugietis Libyam utramque, Thebaeos, Palaestinos, Arabes, Phoenices, Syros, et qui ad Euphratem

Ambrosius milanói püspök annyira buzgólkodott a nyugoti egyház zenéje körül, hogy sokan neki tulajdonítják általában a zene behozatalát, mi alatt azonban a keleten uralkodó tömeges népéneklést kell értenünk, ez ideig vagy csak bizonyos egyesek, vagy csupán a clericus énekelvén. A népéneklésre — mint Augustinus és Paulinus írják — következő esemény adott alkalmat: Justina császárnő (a 374-ik vagy 386-ik évben) megparancsolta Ambrosiusnak, hogy bizonyos egyházat adjon át az ariánoknak. Vonakodván e parancsnak engedelmessé válni, üldöztetett, mely miatt kénytelen volt egész közösségével több éjen át virasztani s örködni épen az említett egyházban. Hogy ily szorongatott helyzetben léveit az álmatlanság s lehangoltság ki ne merítse, keleti szokás szerint dicséreteket és zsoltárokat énekeltetett. Innen kezdve a tömeges éneklés nem csak Milanóban, hanem mindenütt elterjedt, s folytonos volt Nagy Gergely idejéig. Szintén Ambrosius hozta be keletről az Ignác által kezdett váltó-éneklést, vagy antiphonákat. Általában tevékenységét bizonyítja az, hogy napjainkig fennmaradt az Ambrosiusi éneklés emléke, mely alatt részint khorál éneklést kell értenünk a szintén általa feltalált négy autentikus hangnemben, melyekről más alkalommal szoltam; részint — főkép a reformáció után — *Te Deum*-ját, melyről alább bővebben fogok emlékezni. Irataiban ő is — mint alexandriai Clomens — a világi és egyházi zenét párvonalba téve, amazt elpuhítónak, szerelmeskedésre esabítónak, halálosnak mondja, az egyházit ellenben az erkölcsök leghatályosabb előmozdítójának. „Bármily kellemes az erkölcsi tanítás — így szól a CXIX-dik zsoltár magyarázatában — de a füleket és szíveket leginkább elragadja bájos szép énekléssel.“ Az I. zsoltár fejtegetésével e tárgyról még bővebben elmélkedik, mi fényes bizonyítéka emelkedett gondolkodásának s műszeretetének. „Mi szebb — úgymond — a zsoltárnál? Isten dicsőítése ez, s a keresztyének hitvallomása. Meghagyja ugyan az apostol, hogy a nők hallgassanak az egyházban; de a zsoltárokat igen szépen éneklék. Zsoltár-éneklésre minden időkor s mindenik uem alkalmas. Az öregek feledik szigorúságaikat,

habitant, et omnes, (ut semel dicam) apud quos vigiliae ac preces, communesque psalmodiae in pretio sunt. 96-ik. levél. a Neocaesarea lakóihoz.

körmolyságukat. Fiak és leányok veszély nélkül énekelnek kedves hajlékony szavukkal. Mennyi bajt okoz az egyházban felolvasások alkalmával a nép csendben tartása! de mihelyt hangzik a zsoltár, azonnal mindenki elhallgat. Királyok és császárok szintúgy énekelhetik a zsoltárokat, mint a nép. Minden fáradság nélkül megtanulhatók, s örömmel emléküinkben tartjuk. Az egyenetlenek közt egységet szülnek, s a megbántottakat kibékítik. Ki is ne bocsátna meg annak, kinek szavával egyesülve emelkedik istenhez? A zsoltár egyszersmind tanítás és gyönyör. Gyönyörködve énekeljük; okulás végett tanuljuk. Nem tartós az, mit kényszerülve kell tanulni; de a mit valaki örömmel tanult, többé el nem felejté.“

Augustinus épen oly nagy barátja volt a zenének, mint Ambrosius, ki által a milanói egyházban megkereszteltetett, s a kiről Confessiójában e szavakkal emlékszik: „Mennyit sírtam hymnusaid s más énekeid halásakor, egyházad kellemes zengésű előadása által nagyon érzékenyülve!“ A római egyháznak e széles ismeretű, tevékeny és nagyra becsült tanítója azonban felette aggodott a legártatlanabb élvezet miatt is, ha érezte, hogy általa a szokottnál inkább elragadtatott. Bünt látott az étel és ital élvezésében, s ezért mindkettőt csak éhség és szomszúság elleni orvosságnak tekintette. Véteknek tartotta a szem segítségével élvezhető örömeiket; de leginkább a fül tolmácsolására ébredteket, például a zene hatását, mely miatt gyakran hajlandó volt a zsoltárok éneklésében alexandriai Athanasius szavaló modorát követni. Ez aggodalmakra jegyezte meg Luther kedélyesen: „ha szent Ágoston ma élne: velünk tartana.“ Minde mellett irományaiban több helyen vagy ajánlja az egyházi éneklést, vagy annak hatásáról s hasznairól beszél; sőt értekezik zenei rhythmusról, lábakról, s kimért szótagokról. Aggodalmában tehát csak úgy láthatunk következetességet, ha meggondoljuk, hogy az egyházi zene összevegyült a világgal, mi ellen feljebb láttuk alexandriai Clomens s Ambrosius tiltakozását. Nem megtörténhetett-e, hogy ily kétes eredetű dallamok az egyház atyját kellestinél inkább elragadták? De szigorát nem is kell betűértelemben veenniünk. A világiasan hangzó zene hatásától ugyanis nem magát, hanem közönségét féltette; azonban saját lelkét állította megpróbáltatás végett gyönyörhullámai

közé, s ebből a hívok láthatták, hogy az, a mi egyházi főnököket csaknem hajótörésre juttatja, rájuk nézve kétségtelen halál.

A feljebb már Ignác és Ambrosius nevével kapcsolatba hozott váltó-éneklet Chrysostomus hozta be Konstantinápolyba, midőn itt püspökké választott (398 táján.) Többek közt írómányaiban megjegyzi a CXL-ik zsoltárról, hogy a korabeli keresztyének gyakori éneklés folytán a szövegét elejétől végig könyv nélkül tudták. A barátoknak meghagyja, hogy minden hajnalban kakasszó idején fölkeljenek, összegyűljenek s kezeiket ég felé tartva, sz. himnuszokat énekeljenek. A XLI-ik zsoltárhoz írott magyarázatában az éneklést általában hasznosnak találja mindennemű munka végrehajtása közben, mint a mely fáradságban enyhít, s a terhet könnyebbíti. A világi zenét szintén megbélyegzi. „Mivel — úgymond — az élvezeteknek o nemo lelkünkkel annyira rokon: hogy az ördögök buja szerelmes dalaik behozatalával mindent el ne ronthassanak, adta isten a zsoltárokat, melyekben gyönyörködhetünk, s a melyek egyszer-smind hasznunkra szolgálnak.“

Hieronymus (340—420.) a kegyesség túlzásaiban sokat hasonlít Augustinushoz. Mindamellet, hogy Rómában sok éven át köz tokintély volt, ellenállhatlan hajlamai végre is a betlehemi zárdába vitték. Ő kezdője a mindennapi chorál éneklésnek, melyből állítólag a kánoni órák keletkeztek. Ugyanő osztotta fel — Damasus pápa kérésére — a zsoltáros könyvet hét részre, melyekből a hét mindenik napján bizonyos mennyiségű választott zsoltárt kellett énekelni.

Ez idézetekből, melyekkel összhangzanak a többi egyházi atyák is, láthatjuk, hogy az egyházi éneklés keleten és nyugaton egyidős a keresztyénséggel, s hogy a szertartás antiphonák, zsoltárok s himnuszok énekléséből állott, melyeket az illető előjárók nem kezeltettek ugyan minden egyházban egyöntetűleg, de a melyekre nézve egy pontban mindnyájan megyoztek, t. i. az éneklést megosztották a néppel.

Mihelyt azonban a községek népeosebnek lettek, mihelyt a keresztyénség virágzásnak indult, s mihelyt bizonyos művészet is jelentkezett az egyház falai közt, szabályokat adván a szív természet-súgta ömlengéseinek: egyszer-smind kevesebb térre szorított a nép, mindaddig, míg a teljesen rendszerezett egyöntetű szertartásoknak csak néma szemtanuja lett.

A vesztesség először a nőket érte. Állítólag jeruzsálemi püspök Cyrillus († 386.) olvasta rájuk Pál Korinthus lakóihoz írt I. levele XIV-ik részének 34-ik versét. „A ti asszonyi népeitek — úgymond sz. Pál — a gyülekezetekben hallgassanak, mert nem engedtetett nekik az, hogy szóljanak, hanem hogy engedelmesek legyenek, mint a törvény is mondja.“ Ámbar az apostol eme szavai nem éneklésre vonatkoznak, de Cyrillus minden mellékes indokolás nélkül, csupán az írás betűihez való ragaszkodásból a nők éneklésére is kiterjesztette. Isidorus Geluriota azonban nyíltan kimondja, hogy a nők és leányok igen ingerlőleg s olynemű kellemeikkel énekelnek, mi inkább színházba való, miért is eltiltatnak az isteni-tisztelet alatti énekléstől.*)

Mondám, hogy a népéneklet a művészet fejlődésével szünt meg. Erre az egyház kobeletében szervezett iskolák adtak alkalmat. Midőn napjaink fegyelmezett énekkarai is alig képesek a művészet követelményeinek megfelelni: képzelhetjük, hogy az első keresztyének tömeges éneklése annál rendetlenobb s zavarasabb volt, minél nagyobb lett valamely község száma; mert a nép annyi oktatásban sem részesült, mint napjainkban, amaz iskolák csak oly gyermekek képzésével foglalkozván, kik egykor a szertartások vezetésében az egyház hivatalos szolgálai fogtak lenni. Ennél többet tenni, t. i. iskolákat alapítani, melyekben az egész népet neveljék, az első keresztyéneknek nem volt módjuk, de az egyházi atyák is kielégítőnek vélték, ha a vezéri szerepeket képzettségökben megbizható állandó hivatalos személyekre ruházzák.

Már az apostoli rendszabályok is emlékeznek ily hivatali egyénekről. A 25-ik s 27-ik kánon megengedi a házasságot a lectoroknak és cantoroknak; a 43-ik megtiltja az al-diaconusoknak s elébb mondottaknak a koczkajátékot; a 4-ik pedig rendeli, hogy a püspök, presbyter, diaconus, al-diaconus, lector és cantor fogsággal bűnhődjenek, ha bőjt idején nem bőjtölnek. A hivatali személyzet a legelső keresztyéneknél kilencz tagból állott, ide számítva a zsoltár-énekletket vagy vezér-énekeseket is. E szám a latinoknál csak hétre teendő, mert az énekesek nem tartoztak egyházi rendbe; a görög egyházakban pedig csak ötro

*) Lib. I. epist. 90.

Ezekkel szemben Ignác Antiochia lakóihoz írt levelő végén tizenegyről emlékszik: „Köszöntöm — úgymond — a szent presbyteri, köszöntöm a szent diaconusokat, köszöntöm az al-diaconusokat, lectorokat és cantorokat.“

Az énekesek iskolája kezdetben úgyszólván magántulajdon volt, t. i. csak bizonyos gazdagabb egyházak vagy zenekedvelőbb atyák tartottak ilyeket, kizárólag saját egyházuk szolgálataira. Később azonban, miután mindenik egyház ilyenmü kiadásokat nem tehetett, közösen adakoztak ama képezdek fenntartására, s az énekeseket aztán közösen használták. Állítólag Sylvester pápa (314. s 335. közt) alapította az első nyilvános iskolát, épen az elébb mondott okokból, t. i. a korában épült basilikák nem rendelkezettek annyi clericus és barát fölött, mennyit a szertartások igényeltek. E közöltségen tartott iskola személyzete szolgált a város mindenik egyházában, mint szintén a presbyter és pápa nagy ünnepi miséi alkalmával. Az iskola előjárójának, vagy mint nevezni szokták, *primiceriusnak*, ki mint nagy tekintély, köz tiszteletben állott, kötelessége volt az e célra kiszemelt ifjakat tanítani éneklésre és a szentírásra. Ezt utánozván a Róma területén kívüli székes egyházak is, így támadtak mindenütt a primiceriusok vagy iskola priorjai, kikből lettek idővel a kántorok, növendékeik szintén átalakulván choristákká. Többször megtörténhetett azonban, hogy ez iskolák magában Rómában is megszűntek, s helyökbe hűzamos idő múlva keletkeztek mások. Csak így fejthető meg, hogy a legelső iskoláról szóló adatok nem hangzanak össze, s az illetők amaz iskolák keletkeztét most Silvester, majd Hilarius (461—468.) pápával hozzák kapcsolatba. Ezeknél azonban sokkal nevezetesebb Nagy Gergely (590—604.) iskolája, mint a mely oly nagy személyzetre terveztetett, hogy ne csak Róma, hanem egész Europa számára énekeseket s énektanítókat képezhessen. E folytán jöhetett létre bizonyos éneklésbeli egyöntetűség; mert a régiebbek különböző iskolák növendékei lévén, megegyezhettek ugyan a lényegben egymással; de különböztek rendszereikben; egyezhettek például az énekek szövegében, de rendszereik folytán dallamaikban variánsok s lényeges különbségek is támadhattak, a hangírás nem lévén oly határozott, mint a betűírás.

A milyen hasznosak voltak ez iskolák az éneklés művészté emelésére, s a mily nagy mértékben képezték az ének-ve-

zéreket s ezek alá rendelt énekkarokat, oly hátrányosak a tömegesen éneklő népre nézve. Az iskolai fegyelmet nem ismerő műveletlen tömeg ugyanis csak zavart csinált, s minél kellemesebb volt amazok antiphonája, annál kirívóbb s boszantóbb ezek közbeszólása vagy felelete. Az is nagy baj volt, hogy a művészet ösvényén folyvást előbb haladó énekesek mellett a nép szájhagyomány után örökölt régi egyszerű dallamait anyanyelvén énekelte; az iskolák növendékei ellenben nem csak újabb s művésziőbb dallamokat csináltak, hanem szövegül a szertartások szentesített nyelvét, a latint használták.

Így lévén, miután már a nők hallgatásra itéltettek, a laodiceai zsinaton a férfiak is kizárattak; felhozatván ellenök, hogy — mint Hieronymus mondja — az éneklésben nem szabják magokat semmi rhythmushoz, s testök tartásában sem elég illemesek. E határozat egyszerre nem léphetett ugyan teljesedésbe, mert nem minden község rendelkezhetett kellő számú énekesekkel; de már — kivált Nagy Gergely után annyira — megszokták a hallgatást, mintha kezdettől fogva így lett volna, s nem is lehetne máskép.

Be lehet ugyan bizonyítani a feljebb nevezett egyházi atyák irataiból, hogy a zene folytonosan lényeges részét tette a keresztényen vallásnak; feljebb láttuk, hogy már az első századok folytán mindazon formákban énekeltek, melyeket napjainkban is használnak; de a zene költői tartalmáról többet tudnunk nem lehet; mert még akkor nem lévén hangírás, a nép szavával együtt örökre elhangzott. A mit szervezetéről mondhatunk, sem több valószínűségnél, a mennyiben t. i. egyik kor szülvén a másikat, a legrégebbi fennmaradt műemlékek világot derítnek a megelőző idökre is.

Általában a középkor első felében élt egyházi atyák közül csak kettő szolgáltat oly anyagokat, melyekből a műtörténelem emléket emelhet két különböző korszak jelzésére: az egyik Ambrosius, a másik Nagy Gergely. Ambrosius nyomán nem csak a kora előtti zene szervezetéről lehet fogalmunk, hanem — mint feljebb érintettem — szellemét a XI. század múlva a reformatió bajnokai közt is viszont látjuk. Nagy Gergely hatásköre pedig napjainkig folytonos.

Lássuk mindeniket.

a) Ambrosius rendszere.

A régibb írók megegyeznek abban, hogy Ambrosius dallamait a szó teljes értelmében énekelték, s e tekintetben épen ellentétei voltak az Olaszországban addig divatozott, szavalthoz közelebb álló, féléneklésnek. Emoz — mint inkább csak szavalt — nélkülözött minden határozott hanglépesöt és hangnemet; ellenben Ambrosius énekeit már a régiak *cantus harmonicus*-nak nevezték. Nem az új idők harmoniáját vagy öszhangzatos énekeit kell ez alatt értenünk, hanem görög felfogás szerint *dallamos éneklést*, mely bizonyos hanglépesöket s ezekből szerkesztett latorját, vagy hangnemeket feltételez.

Ilyen hangneme az ambrosiusi zenének négy van: D, E, F, G.

Dallamai szerkezetét inkább mértékesnek, mint rhythmusosnak mondhatjuk. Mert a mai értelemben vett zenei rhythmust, pl. ütenyefosztást, az ütenyekből alakított s egymásba vágó köröket a régi római s általában keleti zenében hasztalan kereszük, s az, mit a régi írók most rhythmusnak, majd metrumnak neveznek, nem egyéb, mint minden rhythmust nélkülözö mérték, t. i. a szótagoknak, illetöleg hangok időtartalmának egymásközti aránya. Ilyen mérték az ambrosiusi dallamokban csak kétféle van: hosszú és rövid, utöbbi — zenei érték szerint — fele az elsőnek.

Ambrosiusnak legjelentékenyebb éneke a már említett „*Te Deum laudamus*“, melyet állítólag azon ünnepélyes alkalommal énekelt, vagy a sz. lélek sugalma után hevenyészett, midön Augustinust nyilvánosan megkeresztelte. Erre vonatkozólag eltérnek ugyan a vélemények s valószínűbb, hogy a nevezett ének legalább is egy századdal később keletkezett; de ez esetben is teljesen láttatja Ambrosius modorát.

A magyar gyűjtemények többnyire mind közlik ez éneket. A katolikusok nyomtatott kiadványai közt a Szelepesényi s Kisdi neveiket viselőik csak magyar szövegét adják, dallam nélkül. Szegedié a szöveg fordításában a többitől különbözik; kétféle versnembben is ki van dolgozva, míg emozeké csak próza, mely a szertartásos énekekhez sorozandó. Szegedi az egyik vershez mellékli az eredeti Ambrosiusi dallamot is, népénekké alakítva,

t. i. egy versszakhoz alkalmazva, mely szerint éneklendő az egész — 22 szakaszból álló — költemény. A másik 14 versszakra osztott; eredeti dallam nélkül ugyan, de két más alkalmi ének dallamára hivatkozva, melyek mindenike szintén népies, az egyik három, a másik négy méretes ütenynomben. A codexek közt a Gyöngyösisben található; szertartásos alakja az előbbiektől különbözik; szövege latin; de csak töredékben, s ez is néhány üresen hagyott lapon, későbbi idegen kéz másolata. (35—36. lev.)

A nyomtatott protestáns gyűjtemények közt Geleji Katonáé adja a dallamot is, a többiek csak szövegét melléklík. A codexek azonban, mint a melyek nem a nép, hanem a kántorok használatára irattak, a dallamot is hozzák, a Patay-féle, s az unitáriusoké kivételével, mely utöbbiak a szöveget is nélkülözík. Alakra nézve mindenik szertartásos; az ének lényege mindenikben egy; de némely részletekben s bizonyos hanglépesökben egyik sem hasonlít a másikhoz, minek oka a hibás kéziratokban s helységenként megszokott különbféle változatokban keresendő, mit a többi énekekben is észlelhetünk. A kulcsok helytelen föltevése is sok zavarra adhatott alkalmat, s még többre az, ha egészen nélkülöztek. A protestáns énekgyűjtök codexei telvék mindkét hibával; kulcsokat ritkán, esetlegesen használtak, s a felmerülhető kétes kérdésekben inkább szájhagyomány döntött.

Igy Ambrosius jelen énekét a Batthyáni-féle codex alt kulcsal jelzi (mihez képest hangneme a mai zenében kemény B lenne); de az ének folytán előforduló kulcsváltozásokat egészen mellözi; s ha valaki mindvégig az elől kitett kulcshoz ragaszkodik, dallama nem csak elveszti eredetiségét, hanem a vizás hanglépesök miatt fülsértö lesz. A Pataki codex, mint szintén a Kecskeméti^{*)}, az első kulcsot is nélkülözík. Legszabatosabbnak mondható Geleji Katona Graduáljában. Itt tenörkulcsal kezdődik, kemény G hangnembben. Az ének vége felé a szövegnek e szavaival: „örök dicsőségben engedjed“ átme gy bassus-kulcsba, s hangneme kemény C-re változik. E hangnem, mint a Batthyáni-codex B hangneme is, kívül esik a feljebb említett ambrosiusi négy hangnem körén, s úgy látszik, a későbbi

*) Így nevezetett e — tartalomra nézve érdekes — protestáns codex, mert nyelvvezető egészen kecskeméti tájszólás. Leírója Szegheő István, vagy, mint épen a kérdéses „*Te Deum*“ végén áll: Stephanus Szegheő. A 1631. Jelenteg az akadémia könyvtárában.

időkben változatosság okáért alakították így. A bassus-kulesot pedig nem bassus-személyzet számára írták, mely itt a dallamot átvinné, hanem — minthogy az egész ének négy vonalba íratott — a dallam lefelé szálltával szükségessé válandott mellék-vonalak kikerülése végett, mire bizonyítékul szolgál az is, hogy a záradékban ugyan e dallam néhány hanggal később megy bassus-kulesba, csak ott t. i., hol a mellékvonal okvetlen szükséges volna. Az utóbb említett kulesból nem soká visszatér az elsőbe a fődallammal s a szövegnek e szavaival: „*Téged, felséges uristen.*“ A záradékot pedig („*te benned bízunk uristen, hogy örökké meg ne gyaláztassunk. Úgy legyen!*“) megint bassussal végzi, a feljebbi bassus-dallamot rövidebbre szabva. Az egész éneket öt főrészsre oszthatjuk: az első s második tenór-kulesban; utóbbi e szavakkal veszi kezdetét: „*te dicsőségnek királya, Krisztus;*“ harmadik a feljebb említett bassus-dallam; negyedik, visszatérés a fődallamra; s ötödik a szintén említett bassus záradék.

Semmi nyomát nem láttam ugyan ez éneknek nemzetiségünkön, de — mint műtörténelmi szempontból érdekes régiséget — ide melléklek egész terjedelmében.

Te Deum laudamus. *)

*) Eredetile az úgy nevezett nota romana szerint íratott.

Ím, Ambrosius világhírű *Te Deum*-ja. Vég szavaira megjegyzem, hogy az „*Úgy legyen!*” záradék-dallam, vagyis, a „*secutorum amen*” akár „*eovae*” magyar fordítása nem tartozik az eredetihez, s az énekes nem is volt köteles hozzá ragaszkodni, hanem képességéhez képest más záradékot énekelhetett. Ezért a Pataki s Kecskeméti codexek záradékai különböznek mind egymástól, mind a feljebbitől; a Batthyáni nevét viselő pedig záradékot nem is mellékel. Felöltő továbbá a mai fogalmak

szerinti kemény hangnóm. Mert ha áll, hogy Ambrosius csak négyet ismert, melyek, mellőzván minden alakítójegyet, következő létrákat képeztek:

d,	e,	f,	g,	a,	h,	c,	d,
e,	f,	g,	a,	b,	c,	d,	e,
f,	g,	a,	b,	c,	d,	e,	f,
g,	a,	b,	c,	d,	e,	f,	g,

úgy a följebbi Te Deum nem az első, hanem negyedik létra szerint énekelhető, s a codexek írói innen vitték át más létrákba, alakítójegyek segítségével megtartván emennek hangközeit. Geleji Katona Graduáljában sehol sincsenek alakító jegyek; de ha a szó alatti éneket az itt felvett létrában ambrosiusi módor szerint, azaz alakító jegyek nélkül hallanók, sértené halláérzékünket, mint a mely nélküli a természetes hallás logikáját. Nem írja ki ugyan Geleji Katona az alakítójegyeket, mert ez időben a *b*-ket is ritkán szokták kiírni, a kereszteteket pedig sehol sem; de hogy Ambrosius dallamát kemény hangnóm, s tehát alakító jegyekkel énekelték, bizonyítja a Szegedi-féle népénekké változtatott Te Deum is, melynek hangnóm szintén kemény, mint alább következik:*)

*) Szegedinél a kulcs nem mindig pontos; minden kikezdéssel újra kírattott, de néha más helyre, mint az ének kezdetén. Így jelenleg is az első sorban a 2-ik vonalon áll, mi a följebbi kemény hangnómot adja; de a második sorban nem lehet tisztán kivenni, vajon az első, vagy

Schilling Encyclopaediája *föllette prózainak* mondja Ambrosius énekét. Miután a szertartásos énekek próza nyelvén íratlak, szükségesképp prózai színezettel kell bírniok; de jelenleg nem lehet el nem ismernünk helyenként a költői meleg érzés sugalmát, mely szeretetből s rendületlen vallásos meggyőződésből ered. Föltehetjük ugyan, hogy tizen négy század lefolyása alatt sokképen változott, de lényege ugyanaz, s e tekintetben el kell ismernünk mint a középkori legrégebb dallamok egyikét, melylyel régiségre nézve még csak egy — szintén Ambrosiusi — hymnus vetekedhetik: Luther fordítása szerint „*Nun komm der Heyden Heyland,*“ magyar énekeskönyveinkben „*Jövel, népnek megváltója.*“

b) Gergely rendszere.

Ambár Nagy Gergely részint módosította, részint eltörölte Ambrosius szertartásainak rendjét, s ezzel együtt az ambrosiusi irodalom is háttérbe szorult; de egészen meg nem szűnt, s ez kitetszik onnan, hogy az egyházi zeneirök koronként emlékeznök Ambrosius stíljáról. Ily úton juthatott hagyományképp a XVI-ik század költőire, kik a protestantismus kobeledében újra felvirágoztatták. Forkel zenetörténetében egy jambusos s egy sapphói dallamot közöl, melyek Cochlaeusnak „*Tetrachordum musices*“ című munkájában jelentek meg Nürnbergben 1512-ben, s valószínűnek tartja, hogy mind ezek, mind más ezekhez hasonlók a régi ambrosiusi zenének utánzásai, felhozván Cochlaeusnak következő szavait: „*jucundum tamen est carmen melo conjungere, antiquitatisque simulacrum referre.*“ Ha átlapozzuk magyar énekeskönyveinket, mindenik felekezetében számtalan ilyenmü kísérletet találunk, melyekről azonban, minthogy népiesek, s nemzeti zenénkel szoros kapcsolatban állanak, a népének rovatában fogok szólni.

Nagy Gergely ellentéte Ambrosiusnak. Énekei nélkülöznek minden mértékek által eszközölhető változatosságot; dallamainak minden egyes hangja teljesen egyenlő időértékü, s innen keletkezett a *cantus planus* elnevezés.

2-ik vonalra akarták-e tenni? a 3-ik sorban azonban valóbbszinü, hogy a 2-ik vonalon áll. A XIV-ik században szokás volt a C kulcsot a 2-ik vonalra is írni, s lehet, hogy Szegedi szerkesztője a kérdéss Te Deumot ily átiratból készítette, kegyeletből meghagyván eredeti felkésben.

Két oka lehetett a mértékes éneklés eltörlésének.

A művészetek korszakai rendszerint túlzásokkal és torzításokkal szoktak végződni, melyek visszahatása miatt gyakran ellenkező túlság lép előtérbe, mindaddig, míg hosszas tévelygés, sikertelen kísérletek után egy újabb lángész kezébe veszi az elejtett fonalszálakat. Nem rég volt, hogy a zenei gondolatok üres futam-phrásissokká torzultak, s az előadó művésztől alig lehetett egy sima hangot hallani. E túlság napjainkban épen az ellenkezőt szülte: a kopár, öszhangzat-szabta sima dallamosságot, mi épen úgy nem lehet ezélja a művészetnek, mint az előbbi.

Ily visszahatás következményeül tekintendő Gergely korszaka. Ambrosius énekei tiszta vallásos érzelmek sugalmi voltak, közvetlen kortársait is e szent tűz lelkesítette költésre, de később a metrumok szabad használata visszaélésekre adott alkalmat, mi által az egyházi zene világi színt öltött, elannyira, hogy — mint Eustachius írja — az egyházi énekesek inkább joculátorok voltak, mint kántorok. Ez egyik oka Gergely reformjának.

Másik a mértékes éneklés szabatos előadhatásának nehézségeiből eredt, melyekkel szemben a cantus planus egyfelől gyakorlatibbnak mutatkozott, másfelől a világi zene befolyásától független lehetett, s az egyház falai közt a mérték hangzatossága nélkül is megtette hatását. Az eltorzított ambrosiusi stíl tehát nem az egyházi zene mértékainak szabályozását, hanem a metrumok leg-túlzabb ellentétét, ezeknek eltörlését vonta maga után.

Gergely gyűjteménye két könyvré oszlik: antiphonárra s graduálra, melyeket közösen Gregorianumnak szoktunk nevezni, de a miből nem következik, hogy az egész gyűjtemény Gergely szerzeménye; mert az addig használt énekeket csak kiválogatta, s rendszeréhez módosította, alapul és anyagul szolgálván a görög elmélet és görög dallamok. Utóbbiakra vonatkozva mondja Rousseau, hogy elvesztvén a rhytmust és metrumot, egyszersem egészen elvesztették jellemöket. Ezzel szemben Forkel feltétlenül védi a Gregorianumot, mint nagy néptömegek használatára legalkalmasabbat, melynek fölénye a metrumos énekek felett abból is kitészik, hogy annyi századon át, folytonos újítások s haladás daczára fenn tudta magát tartani. Nem szenved kétséget, hogy fegyelmetlen néptömegek legkényelmesebb Gergely stílja; de a középkornak Gergelylyel kezdődő századaiban — mint feljebb láttuk — a népek nem éne-

kelték; a cantus planus pedig könnyen megmaradhatott, midőn egyfelől a zene elméletével nem voltak tisztában, miből folyólag nagy előhaladásról szó sem lehetett; másfelől a Gregorianum csak egyházi személyzet kezébe forgott, az előjáróság folytonosan örködven egyöntetűsége felett, sőt már Gergely maga biztosság okáért az oltárhoz lánczoltatván gyűjteményét, hogy el ne tévedhessen, s a később felmerülhető kétes esetekben útmutatóul szolgáljon. Ha azonban igazat adunk is Forkelnek a cantus planus gyakorlatiasságát illetőleg szemben egy fegyelmetlen néppel, de épen napjainkban, midőn a népnevelés több helyen oly szép eredményeket mutatott, nem lehetünk pártolói; sőt ha minden tekintetben igaza volna is, feljebbi állításaival nem dönti meg Rousseauét; mert abból, hogy a cantus planus mint gyakorlati maig is fontartja magát, nem következik, hogy a görög zenét meg nem foszthatta eredetiségétől, sőt Rousseau végig tekintve a középkoron, eme nézete alá foglalhatta volna Europa akkori népzeneit is, melyek szintén áldozatul estek a római egyöntetűségnek, mit épen Forkel történelmi kutatásai is igazolnak.

A hangnemeket illetőleg, Gergely meghagyta Ambrosius négy természetes létráját, s még négyet tett hozzájuk, szintén természetes lépcsőkből alakítva. Ezek lényegesen mássem különböznek amazoktól, úgy, hogy a későbbi időkben is némelyek csak négy hangnemet tanítottak, s Gergelyeit Ambrosiusétól az által különböztették meg, hogy emezeknél mélyebbre leszállanak. Elnevezték azonban a négy régiebbet *authentikus*, a négy újabbat pedig *plagális* hangnemek, vagy *tropus*nak. Mint a mi rendszerünkben minden kemény hangnemnek van egy rokon lágy hangneme, melyet feltalálunk, ha az illető kemény létrán lefelé megyünk a 3-ik lépcsőre, úgy minden authentikus tropusnak van egy rokon plagális, melyet hasonlóan feltalálunk: lefelé menve az authentikus negyedik lépcsőjére, péld. a D authentikusnak alsó negyedikje: A; E-nek: H; F-nek: C; G-nak: D, s e szerint a négy plagális kezdő betűi: A, H, C, D. Mindkét nemű tropusban megkülönböztettek három fölépcsőt, melyek a tropusokat jellemezték: az authentikusokban az elsőt, ötödiket s nyolczadikat; a plagálisokban az elsőt, negyediket s nyolczadikat; mi önként következik magából a szerkezetből, mert mindkét nemű tropusban megmaradván a fölépcsőt, az a mely ötödik az authentikusban, a plagálisban első lesz; a mely

amabban első, itt negyedikké változik. Innen folyólag az autentikusok fölépcsői következő viszonyban állanak egymáshoz: az elsőhöz a közép = ötödik, s ehez a felső = negyedik. A plagálisoké épen megfordítva: az elsőhöz a közép = negyedik, s ehez a felső = ötödik lépcső, vagyis napjaink fogalmai szerint az autentikusokban alul esik az uralgó (dominante), s ezen alapúl egy negyed (quarta); a plagálisokban alul esik a negyed, s ezen alapúl egy uralgó.

Ezek világitására ide melléklem mind a nyolcz tropust, nagy betűkkel jelezve a főhangokat.

{	1. Auth.	D, e, f, g, A, h, c, D.
{	2. Plag.	A, h, c, D, e, f, g, A.
{	3. Auth.	E, f, g, a, H, c, d, E.
{	4. Plag.	H, c, d, E, f, g, a, H.
{	5. Auth.	F, g, a, h, C, d, e, F.
{	6. Plag.	C, d, e, F, g, a, h, C.
{	7. Auth.	G, a, h, c, D, e, f, G.
{	8. Plag.	D, e, f, G, a, h, c, D.

E nyolcz hangnóm szolgálta keretül Gergely énekeinek, s ugyanezt használták a későbbi zeneírók, ha szintén — mint a fennmaradt emlékekből láthatni — a lépcsők közé alakító jegyeket is vettek fel, melyektől idők folytán a Gregorianumot sem lehetett megóvni.

II. A mise alkotmánya.

S most, miután az egyházi atyák nyomán elmondtam: minő részt vettek az első keresztyének az ének-szertartásokban? s utóbb ezekből a népek miért zárattak ki? miután általánosságban ismerttettem Ambrosius s Gergely rendszerét: következik a szertartásos énekek részletes szemléje, melynek folyama alatt elég alkalman lesz a két rendszerről többet is mondani, s némely innen támadt viszonyainkra vonatkozó kérdéseket megvitatni.

Általában a régi egyházi énekeket Forkel — tisztán zenei szempontból — két osztályba sorozza, feltéve, hogy a collectákat és responsoriumokat is ide értjük, melyek szerkezetöknél fogva a többtől különbözvén, képeznek az egyik osztályt; a másikat pedig azok összege, melyek nem collecták, sem responsoriumok.

Mert — úgymond — zenei külszerkezetre nézve zsoltárok, himnuszok, gyászdalok, introitusok, antiphonák, offertoriumok, communiók, tractusok, graduálok stb., mit sem különböznek, s a külön nemeket részint a különböző tárgyú szövegek, részint e szövegek dallamainak alkalomszerű előadása határozta meg. Például, ugyanegy dallamot énekelhettek a nevezett műnemek akármelyikére; de Gergely szabályai szerint az antiphona szövege sima, gyöngéd előadást igényelt; az introitus isteni tiszteletre felhívó szavának hasonlítani kellett a heroldéhoz; az alleluják s versceskék (versiculi) isteni lelkesedéssel, tractusok s graduálok szerény lassú hangon, az offertoriumok s communiók közepszerűséggel, éji responsoriumok — az álmosak ébren tartására — teljes erővel, korlátlanul adattak.

Forkel állítását saját gyűjteményeinkre vonatkozva is eléggé indokoltak találjuk, kivéve népénekeinket, melyek zenei szerkezete a többtől különbözik, s külön osztályba sorozandó. Vannak azonban himnuszaink is, melyekre e kivétel nem áll, mint középkori maradványok inkább hasonlítván a szertartásos énekekhez.

A fenn nevezett éneknemek bizonyos kiszabott helyet foglalván el a szertartásban, vagy — mint közönségesen nevezik — *misében*: alaposabb fogalmat adok az egészről, ha ennek folyamához képest mindeniket a maga helyén ismertetem.

Az általunk *misének* nevezett *missa* szó a nyugoti egyházban felette régi. Eredetéről többfelekép vélekednek ugyan, de általánosabb, hogy a latin *mittere*-től származik. Amaz időkben az egyházi közönség kétféle volt: egyik állott igaz hívőkből, kik vagy keresztyénségben születtek, vagy mint áttértok már felvették a keresztséget; másik olyan áttértékből, kik a keresztyén hitben még nem voltak elég erősek a keresztesítés általi beavatásra. Utóbbiakat neveztek katechuméneknek, vagy — a dolog természete szerint értelmezve — iskolázandó újonczoknak. Ezek a szertartások alatt az egyházban külön helyre ültek. Őket illette a szertartás kezdete, mely főleg evangelium-olvasásból s tanításból állott, az offertoriumig, vagy a kenyér és bor elkészítéséig s oltárra helyeztetéséig. A szertartás kezdetét ezért katechumenek miséjének is nevezték, melynek végén a diaconus elbocsátotta a gyülekezetnek nevezett osztályát e szavakkal: „*ite, missa est.*” Tovább folytatták ekkor a szertartást, vagyis, kez-

dődött a *missa fidelium*, melynek végét a diaconus szintén előbbi módon tudatta a közönséggel: „*ite, missa est.*” Innen a mise nevezet.

A tágabb értelemben vett mise azonban nem a katechumenének elbocsátásával, hanem az úgynevezett *introitus*sal kezdődött, mely állott egy *antiphonából*, erre következő *zsoltságból*, s ehhez csatolt „*gloria Patri*”-ből, melyeket chorus énekelt, miközben a pap az oltárhoz állott.

Tudjuk, hogy az *antiphona* — mint neve is mutatja — a görögöktől veszi eredetét. E szónak loginkább megfelel a *váltó-éneklés*, mint feljebb Kisdinél is láttuk; mert a legrégibb időkben két chorus egymást felváltó énekléséből állott. Később azonban, s tán épen Ambrosius óta, kisebb térre szorított, a mennyiben csak egy versből állott, melyet a rákövetkező zsolttárral együtt nem chorus, hanem magán-énekes szokott előadni. Az antiphonát némely helyeken nem csak záradéknak, hanem minden zsolttárs végén ismételték. Hanganemét meg kellett tartani a rákövetkező zsolttárban, s ez, ha a zsolttárokat chorusok vették át (pl. nagyobb helységekben nagy ünnepek alkalmával), czélszerű intézmény is volt, a mennyiben utóbbiak szájába hangot adott. Említettem, hogy az antiphonákat s a velök kapcsolatban levő énekeket tartalmazó könyvet „Antiphonár”-nak nevezték. Gergely antiphonárját művei közt kinyomtatták, de hangjegyek nélkül. Még a késő középkorban Ambrosiustól is lehetett másolatokat látni, melyek hangírásának szerkezetét azonban teljesen nem ismerjük.

A zsolttárokról, sokoldalúságukhoz képest, külön rovat alatt már terjedelmesebben szólván, elmondtam: hogy az antiphona után régen egy egész zsolttárt elénekeltek, később pedig csak néhány versét. Ide mellékelhetem még, hogy nem Hieronymus fordítását, hanem a régi itala (bibliai fordítások) szerinti szöveget használták (s használják ma is). Csaknem minden introitus a zsolttárokból vétetett, s ez esetben *szabályszerű*; ellenben ha az új testamentom, vagy egyházi atyák szolgálnak alapul: *szabálytalan*. Olyanok, melyek nem a szentírásból erednek, csekély számmal vannak, s ezeknek egyike „*benedicta est s. trinitas.*” A különböző introitusok szövegeinek kezdő szavai adtak alkalmat bizonyos vasárnapok elnevezésére, pl. *invocavit* vasárnap, mert ekkor énekeltek: „*invocavit me, et ego exaudiam eum*” stb. Így „*remisere*,” „*oculi*,” „*lactare*,” „*judic*,” „*misericordia*

Domini,” „*jubilare*,” „*cantate*,” „*rogate*” és „*exaudi*” vasárnapok. Keletkeztök felett megoszlanak a vélemények, s vagy Cölestin, vagy Gelasius pápa (426.) idejéből valók, vagy Gergely által vétettek fel az antiphonák nevei közé.

Introitus után a pap és segédje — ministráns — az oltár közepén váltogatva *Kyrie eleison* s *Christe eleison* énekel, összesen kilencszer, úgy, hogy három *kyrie* az atyához, három *Christe* a fiúhoz, s három *kyrie* a szentlélekhez intéztessék. Ambrosius szerint a görög szavakat latinokkal cserélték fel: „*Domine miserere.*”

Következik erre a *hymnus angelicus* „*gloria in excelsis Deo*,” melyet kezdetben csak bizonyos nagy ünnepeken énekeltek a püspökök; később gyakrabban; s papoknak is megengedtetett. A pap elkezdvén, chorus veszi át, s ez szokta végezni.

Ezután jönnek az *oratiók* vagy *collecták*, melyek kezdete előtt a pap a népet „*Dominus vobiscum*”-mal köszönti. Collecták alatt rövid imádságokat kell értenünk; így neveztetnek, mert a pap a nép imádságait mintegy *összeszedi*, hogy isten elé terjeszse. Kezdetben minden misének volt egy collectája, de később — kivált a klastromokban — visszaélésekre adván alkalmat, megszüntették. Csaknem minden collecta az istenhez szól, mint atyához; a fiúhoz igen kevés, s a sz. lélekhez egy sem. Zenei szerkezetök, melyet Forkel nem tart hasonlónak a többiekéhez, abból áll, hogy csaknem mindenütt egy hangon mennek, alig emelkedve, vagy szállva messzebb a szomszéd lépcsőknél.

A collectákat felváltja az *epistola*, melyet ünnepi misék alkalmával az aldiaconus énekelt. Zenei szerkezete nem különbözik a collectákétól, s hajdan legfeljebb abban távozott el, hogy *tropusokkal* vegyítették. Tropus alatt nem a már feljebb látott hangnemeket, hanem bizonyos egy versből vagy csak néhányból álló éneket kell értenünk, melyet változatosságért a nagyobb énekek közé igtattak. Nagy Károly különös súlyt fektetett a tropus-éneklésre. Később nagyon eltávoztak eredeti minőségétől, s az epistolák közé osztották *disztimény* (*ornatura*) és *férczelmény* (*faritura*) név alatt. Főleg utóbbi nevének teljesen meg is felelt, következőleg szerepelvén az epistola szavai közt: a pap énekelte: „*Lectio Actuum Apostolorum*,” a kar közbevágott: „*venante fortia sanctorum Trophaea in coelis regia*,” a pap tovább folytatta: „*in diebus illis*,” az énekesek: „*facta ascensionis nova solemnitas*” s így tovább az epistola végeig.

Ezt követi a *graduál*, rövid — néhány zsoltársorokból álló — ének, melyet hajdan azalatt énekeltek, míg a diaconus fölment az oltár lépcsőin, hogy addig se szüneteljen a zene, míg az evangelium olvasása helyére érkezik. Nevét az említett lépcsőktől vette ugyan, de egyszersmind a vegyes tartalmú énekes gyűjteményeket is szokták graduáloknak nevezni, pl. a Gyöngyösi codex: „*Graduale Romanum*”; Geleji Katona „*Öreg graduál*”-ja, melyre előbeszédében (5-ik levél 6. lap) következő vonatkozást találunk: „*az mint az nótáknak gradusikért híják.*” A graduálról mint énekről, t. i. hogy az epistola s evangelium közti szünetet betöltse, már Ágoston is emlékszik. Kezdetben ez is hosszabb volt. Mikor? és ki szabta rövidebbre? (Gelasius-e, vagy Gergely?) adataink nincsenek. A mai graduál versoekéjét „*alleluja*” kezdi és végzi. A középkori dallamok közt olyanok is vannak, melyek a vallásos érzelmektől magasztosult lélek ömlődezésait fejezték ki, mire a szó képtelen. Ezért emez ömlengések nem párosultak szavakkal, hanem csupán énekhangok hosszú képletéből állottak, alapúl vevén valamely szónak magánhangzóját. Így szerepeltek az *Alleluja* magánhangzói, s e tekintetben az *alleluja*-éneklés hasonlít a feljebb említett „*úgy legyen!*”-hez, vagy „*seculorum amen!*”-hez, s az énekes nem tartozott írott hangokhoz ragaszkodni, hanem az illető magánhangzóra, emozt tetszése szerint választván az illető szó magánhangzói közül, képessége s izlése szerinti hangképleteket énekelhetett. E dallamokat a középkorban *neumáknak* is szokták nevezni, mire meg kell jegyeznem, hogy *neuma* alatt sok mindent értettek, pl. hangjegyeket, hangírást, dallamot, zárjelt, egy vonást /, melylyel a szöveg mondatait egymástól elválasztották, stb. Az *alleluja* neumájának, vagy, dallamának előadására szintén megjegyzem, hogy az énekesek könnyebbnek s valószínűleg szebbnek is tartották, ha az alapúl vett magánhangzó elé egy *h* betűt is tettek, mely a dallam egyes hangjai alá következő szöveget adott: „*alleluja-ha-ha-ha-ha*” stb., mi alkalmúl szolgált az „*Alleluja Baha*” gúnynévre. Úgy látszik azonban, hogy ez eljárás más énekkel is közös volt. Nálunk nem rég — főleg az öreg kántorok — még ragaszkodtak az ily középkori szokásokhoz, mindamellet, hogy a magyar gyűjtemények közt csak Nárayéban (*Lyra coelestis*) találtam hasonló egy pár énekre. Az egyik első verső így hangzik: „*Kisded gyermek síránakozik, fekve szoros jászolban; a harmok közt*

születtetek, nyomorúlt istállóban. Az emberért lön világra; mi testünket ön magára, örök istennek szent fia, a a a a a a (szünet) a a a a (szünet) a a a a, örök istennek szent fia. Alle alle alleluja, Alle alleluja, Alle allehehe (szünet) he he he he he he (szünet) Alle alle alleluja Ha ha ha ha ha Alleluja!” stb. A második vers magánhangzója: *e*; a harmadiké: *i*; latin szövegében az *o* és *u* stb. Visszatérve a graduálra, nem lesz fölösleges megemlíteni, hogy husvétkor egészen ki szokott maradni, s helyét több *alleluja* pótolja; bűnbánó s gyásznapokon pedig a szentírás néhány verscekskéje, melyet *tractus*nak neveznek, mert igen lassan, vontatva kell énekelni. Használata felette régi, s kezdetben nem chorus, hanem csak egy énekes adta elő. Ily módon egész zsoltárok is énekeltek. Az *alleluja* s *tractus* közti zenei különbség az, hogy az első mindig öröm kifejezésére szolgál, mihez képest menete élénkebb; emez pedig, mint lassú, vontatott ideje mutatja: komoly, fájdalmas, s ritkán öröm kifejezése.

A graduál után sorozandók a *sequentiaék*. Mai értelemben így nevezzük egy zenei gondolat tovább fűzését, de jelen esetben így neveztek bizonyos rhythmus és metrum nélküli, vagy ezek szabályait pontosan nem követő énekeket, azért, mert *következnek* a graduál után.*) Ezen kívül *prózáknak* is mondatnak, sőt egy harmadik nevök a *jubilatio*. Feltalálójuk Notker vagy Notgerus Balbulus, szent-gáli apát a IX-ik század közepén. I. Miklós pápa rendeletére énekeit a többi egyházak is felvették. Tőle van e husvétí próza: „*Victimae paschali*.” Ilyenek még: „*Veni sancte spiritus*,” Hermannus Contractus-tól; „*Lauda Sion*” Aquinai Tamástól.

A pap végig mondván a *manda cor meum*-ot, következik az *evangelium* olvasása, vagy éneklése, melylyel régen kapcsolatban állott az *evangelium* magyarázata (*homilia, sermo*), illetőleg a fentemlített katechumének tanítása s elbocsátása. Az ajtókat ezek távozta után bezárták s a *credo* előtt kezdődött a *missa fidelium*. Napjainkban — ha megtartják az imádságok sorát — a pap ezután a néphez fordul, s szavakkal: *oramus*, s imádkozza az *offertoriumot*.

Ez imádság a legelső keresztyénektől származik, s folyama alatt a hívek bor-, kenyér- s más adományait adták át. A ne-

*) Szelepcsényinél következő jegyzék áll egy husvétí próza (*Victimae Paschali*) után: *cantatur post epistolam*, s e szerint nálunk ez ünnepeken a graduál helyét próza egészítette ki.

gyedik századig szótlánul folyt le, s ekkor jött szokásba néhány *versiculust* énekelni a bibliából. Ez énekek terjedelmét az áldozó közönség száma határozta meg, s midőn az adományok mind átadattak, a pap hallgatást intett az éneklőknek. Különböző egyházak püspökei különböző formákba öntvén a bor és kenyér szertartása fogalmát, amaz imák is különbözök voltak. A mai missáléban meghatározottak következők: „*Suscipe sancte Pater,*“ „*Offerimus tibi Domine,*“ „*In spiritu humilitatis,*“ „*Veni sanctificator,*“ „*Suscipe sancta trinitas.*“ Ezek azonban nem különös régiek.

Az offertoriumra jönnek a *secreták*, melyeket a pap hallgatva szokott imádkozni, számra nézve annyit, a mennyi volt a collectáké az epistolák előtt. Az utolsó secretát azonban hangosan zárja be, e szavakkal: „*per omnia saecula saeculorum,*“ melyre a *praefatio* (a régiéknél: *contestatio*) következik „*sursum cordá*“-val, melynek czélja a híveket legmélyebb áhitatra indítani, minthogy nem soká a szent titok végrehajtása következik. A mise szoros értelemben a praefatióval kezdődik, s az eddigiek előkészületnek tekintendők. Használatáról már az apostoli rendszabályok is emlékeznek, mi régisége felett tanuskodik. Kezdetben csaknem minden misének saját praefatiója volt; végre a római missale tizenegyet vett fel. A görögöknek nincs több egynél.

A végét *sanctus* zárja be, mire kezdődik a *húnon*, e szavakkal: „*te igitur elementissime Pater.*“ Így nevezetik, mert változhatlan szabálya a szent vacsora végrehajtásának. Másik neve *actio*, mert a fő tényezőt, a megszentelést tartalmazza. Kezdetben igen rövid volt, s a IV. V. és VI-ik században bővítették. A pap kiterjesztett karokkal szótlánul imádkozza; de régen a latinoknál is, mint a görögöknel, hangosan énekeltek. Következik most egy „*Pater noster,*“ „*Libera nos,*“ „*Pax domini semper sit vobiscum,*“ „*Agnus Dei,*“ mely háromszor ismétlendő, s közvetlen megelőzője a szent vacsorának; mi megtörténvén, a pap *ablutio* után az epistolai oldalra megy s itt egy antiphonát olvas, melyet *communiónak* neveznek, s hajdan azalatt szoktak énekelni, míg a népnek a szent vacsora kiosztatott. Ekkor *Domine vobiscum*-ot mondván, imádkozza a *post communioné*t, bizonyos imádságokat, melyek száma a collectákéval s epistolákéval arányban van. Gergely sacramentariuma szerint ennek neve: *oratio ad complendum*, rövidebben: *ad complendum*, s még rövidebben: *complenda*. Mindezeket, a farsangi ünnepi misek alatt, követi: *Oratio super populum*,

melynek bevezetése: *humiliat capita vestra Deo*, s a melyet régen minden időben megtartottak. Záradékul aztán a fennemlített *Ite, missa est*, mely azonban a *Gloria* nélküli misékből elmarad, s helyette *Benedicamus Domino* énekeltetik.

Ez rövid vázlatja a misének, melyben minden éneknemet feltalálhatunk, annival inkább, mert a középkor művészete kizárólag az egyház szolgálatában élt, vagy jobban mondva: az egyháznak köszöni fejlődését.

III. A magyar egyházak szertartása szemben a rómaival.

S most, mielőtt a magyar gyűjteményekből ismertetném a szertartásos énekek érdekesebbjeit, vessünk egy pillantást a magyar anyaegyház mise-szerkezetére, megvitatandó kérdésül tűzvén ki: vajjon teljesen hasonlított-e a rómaihoz? s ha nem: miben különbözött?

E tárgyról már két ízben is szóltam ugyan, s több oldalról bebizonyítottam, hogy vegyes, azaz latin és magyar volt; de alább mondandó érveimmel közös czélra szolgálván, a maga helyén találok felhasznált adstaimat még egyszer visszahozni az olvasó emlékezetébe.

Összehasonlítva szent István s utódai korát az európai első keresztyénekekével, s föltéve — mi alig lehetett máskép — hogy a hittérítés nálunk is csak azon eszközökkel folyt, azon nehézségekbe ütközött, s annyi időbe került: állíthatjuk, hogy nemzetiségünk az egyház falai közt a reformációig folytonos volt. Elmondtam, hogy Franciaországban, Angliában, Németországban csak a X-ik század körül lehetett bevégezve a római egyenértékűség műve, s tehát csaknem négy század fáradoalmaiba került. Innen folyólag előbbi állításon nem lehet vakmerő vagy túlzott szemben oly néppel, melynek legfőbb két erőnye volt a hősiesség és éneklés, mint utóbbi krónikásaink nyomán eléggé bebizonyítottam. Lehet-e képzelnünk, hogy egy szokásához ragaszkodó nép, melynek történelmének énekeibe van foglalva, ezektől könnyedén megválják, s idegen legendákkal cserélje fel? Több mint valószínű, hogy hittérítőink kényszerűségből meghagyták a népies elemeket, utólagos helyreigazítás reményét en. Az elsőb egyházi atyák sem tettek másként keleten, habár a népzenék felett egyhangúlag kimondták is rosszaságukat. Nálunk az egyházi zenéből nem vesztetett ki a kezdetben beolvadt nemzetiség,

e legfeljebb ősi énekeink foszlattak meg eredeti szövegüktől, mint egykor a görög zene rhythmusától. Mert erre sem idők sem körülmények nem lehettek oly kedvezők, mint a többi Európában, s ezenkívül kormányzatunk a római székétől függetlenebb volt. Nemzetiségünk e folytonosságát néhány adattal is bizonyítottam. Említettem a Kálmán alatt tartott esztergami zsinat tiltakozását olyan énekek ellen, melyeket a synodus helyben nem hagyott; továbbá IV-ik László alatt a budai zsinat hasonló rendelkezését; Mátyás korából Vulturáni Péter levelét a pápához, melyben igen nagy díszsérettel szól a Budán hallott miséről, többek közt e kifejezéssel élve: „*missam juxta suorum gloriosos mores cantari fecit*“ (i. i. a király). Bizonyítottam számos reformációt megelőző himnussal, melyek később nyomtatásban is megjelentek régi ének felirat alatt. Azt is elmondtam, hogy ha nemzetiségi kérdéseket s féltékenységet nem ismerve, annyi század lefolyta után végre is az egyházi előjáróknak buzgóságból utalán sikerült volna a sokszor emlegetett egyöntetűség behozatala: de mindezt a reformáció teljesen megghiúsította, sőt — mint nem soká újabban is látni fogjuk — a nemzetiségnek az anyaegyház kebelében szintén lendületet adott. S végre ha az eddig mondottak megdönthetők volnának is, egy kétségbevonhatlan élő tanúra hivatkoztam, *najjaink nemzeti zenéjére*, mely még eddig egész nyugati zenéi közt legönállóbb, ellenben a hittérítés korában nemzetiségünk folytonossága megszüntével a kosmopolitismus ájába veszett volna.

Következnek most újabb érveim és adataim, melyek nem csak igazolják a szertartás vegyességét, hanem egyszersmind feleletül szolgálnak a második kérdésre, kimutatván a vegyesség szülte különbségeket.

A reformáció korában megjelent katolikus énekeskönyvekben kétféleképp látjuk képviselve nemzetiségünket: vannak latin s magyar szövegű dallamok, melyek tisztán, észlelhetőleg megtartották rhythmusainkat, s vannak olyanok, melyek nélkülözik a magyar rhythmust, de legalább előadás szempontjából mint magyar fordítások nemzeties színt öltöttek. Az előbbieket két külön osztályba sorozhatjuk, pl. külön a reformációt megelőző dallamokat, s külön a XVI. s XVII-ik század termékeit.

Mindezek a gyűjteményeknek közönségesen használt rovatába *Kyrie, Gloria, Patern, Sanctus, Agnus* stb. cím alatt

vétettek fel, de minthogy szerkezetök népies: részletes ismertetések nem ide tartozik. Ezek tették vegyessé a szertartást. A mise szövegének csak a papot illető része volt latin, s a többit a nép magyarul énekelte.

Folytonos volt ugyan nemzetiségünk a középkorban, mit a fennmaradt régi énekek igazolnak: de hogy végre koskony tőrre szorított, s tőn közel állott a vonagláshoz: egy okmánynyal indokolhatjuk, melyet szintén már korábban ismertettem.^{*)} I. Ferdinánd i. i. 1564-ben rendeli, illetőleg megengedi, hogy *communio* után bizonyos *responsorium* és *hymnus* énekeltesse a nép nyelvén. Ennek csak úgy lehet értelme, ha feltesszük, hogy nemzetiségünk az egyház falai közt kihalóban volt. Annál nagyobb lendületet vett utóbb, annyira, hogy ha a tridentini zsinat — melynek reformja kezdetben nálunk nem léphetett életbe — később nem vet korlátokat, valószínűleg az egész szertartás tisztán nemzetivé alakul, mint volt a protestánsok miséje. Feljogosít e föltevésre Náray gyűjteményének egyik éneke, az *Ite, missa est* magyar fordítása, mely — mint felfebb a mise alkotmányában láttuk — nem a népet, hanem a papot illette és illeti.

De a nemzetiségen kívül még egy más lényeges különbséget is észlelhetünk a római s magyar szertartás közt a latin szövegű dallamokban. A mi latin énekeink metrumosak, a rómaiakról ellenben tudjuk, hogy a metrumokat Gergely rendszer nyomán nélkülözik. Valószínű ugyan, hogy miután nemzeti énekeink szelleme a szertartásban megmaradt, elragadt rólok bizonyos metrum a latinokra is; de természetesebb megfajtását adhatjuk a történelem nyomán, meggondolva, hogy Ambrosius rendszere Milanóban s Olaszország e részében Gergelyével szemben még a IX-ik században is uralkodott, sőt valósággal meg sem szűnhetett: mert a zene elméletét — melyet koronként mindinkább fejlesztettek — egyfelől épen a metrumok s rhythmusok teszik; minél fogva az elmélet e nemének fejlesztői, tudva, vagy nem tudva, esakis Ambrosius alapjára építhettek. Ezért a tridentini zsinat zenére vonatkozó reformjának magva épen Gergely rendszerének helyreállítása leendett volna, de már annyira kifejlett s meggyökeresedett a metrumos éneklés, hogy

*) „Buda-Pesti Közöny.“ 1867. 45. szám.

teljesen életbe léptetni nem lehetett, annyival inkább, mert a mintául szolgáló eredeti Gregoriánus nyomait csak a IX-ik századig lehet követni (mint Johannes diaconus bizonyítja, hogy még ekkor megvolt), s ezen innen valószínűleg elveszett. Tehát a tridenti zsinat is vett fel metrumos énekeket, a Gregoriánus szerint-e? vagy a korrallal haladni akarva? nehéz eldönteni. Forkel bámulattal említi, hogy a katolikus egyházakban a collectákat eleitől fogva metrumosan énekelték, valószínűnek tartva, hogy ez éneknemet maga Gergely hagyta meg ambrosiusi modorban. Közül is egy háromféle mértékű e fajta éneket, épen a tridenti zsinat rendelete folytán helyreigazított s 1627-ben megjelent *Missale Romanumból*, mely szintén Ambrosius metrumainak tolytonossága mellett bizonyít.

Így lévén Európa többi részeiben a Gregoriánus túlsúlya mellett is, nálunk már kezdetben annyival könnyebben meghonosíthatott Ambrosius, mert előnyére szolgált Rómának távolabb, s Milánónak közelebb fekvése.

Ezekből magyarázhatjuk meg, hogy a *Gyönggyösi-féle* codexben s *Graduale Romanum* címűben, mely az újhelyi pálosok chorál könyve volt, továbbá a nyomtatott gyűjteményekben is metrumokat találunk, oly nagy mértékben, hogy — ha nem esá-lódóm — a turóczy jézsuiták codexében csak néhány gergelyi stílnak mondható ének van, melyek a reformáció korában keletkeztek; a nyomtatottak közül pedig Szegediében a feljebb közlött gergelyi-stílvá s egyszerűsülni népénekké változtatott *Te Deum* kívül csak három:

„*Kyrie hatalmas úristen, Uralkodó!*“ stb. 382. lap.

„*Salve o Regina, Mater misericordiae.*“ Magyarul: *Üdvöz légy oh nagy királyné! irgalmasságnak szent anyja!*“ (385. l.)

„*Úr Jesus Christus meghagyta*“ (427). Utóbbi dallamára énekelték még a következő négyet:

„*Üdvöz légy Christus szentség!*“ (428.)

„*Oltári drága nagy szentség!*“ (429.)

„*Az úristent magasztalom!*“ (435.)

„*Jézusnak színe változik.*“ (518.)

Ezek képviselik a szoros értelemben vett metrum nélküli stílt: sőt magának Gergelynek is egy énekében:

„*Grates nunc omnes reddamus Domino Deo!*“

(„*Hálát adjunk mindnyájan az úristennek!*“)

mint Szelepesényi s Kisdi gyűjteményeikben felvették, mindamellett, hogy magát a dallamot mértékesnek nem mondhatjuk, e szóra: „*eccelsis*“ következő mérték található: — — —, mely valószínűleg a szerkesztők javítása.

A protestánsok szerkezetéről nincsenek részletes adataim; de tudjuk, hogy Luther keveset változtatott a szertartás rendjén, s ez is inkább dogmai tételekre vonatkozik. Feltéhetjük tehát, hogy, ide értve az unitáriusokat is (kiknél a dallam szintén megmaradt s csak a szöveget alkalmazták dogmájokhoz): a szertartások kezdetben némely szűz Máriára, szentekre vonatkozó, s még egypár szorosan katolikus dogmával kapcsolatban álló ének kihagyásában különböztek.

A szorosan vett szertartásos énekek pedig nem csak szerkezetileg megegyeztek, hanem a katolikusoktól vétettek.

A codexekben s nyomtatványokban található éneknemek innen folyólag többnyire ugyanazon rovatok alatt állanak, pl. *adjutoriumok*; *antiphonák*; *benedictiók*; *Zachariás, Simon és Mária* éneke; *hymnuszok*; *introitusok*; *invitatoriumok*; *gyermekek kyrié-je*; *lamentációk*; *litániák*; *Jérémiás énekei*; *passió-énekek*; *praecatiunculák*; *prózák*; *psoltárok*; *responsoriumok*; *symbolumok*; *versiculusok*. Ezek aztán foloszlának alkalmakra, pl. különböző ünnepi antiphonákra, benedictiókra, stb. Többek közt a Pataki codexben találtam ily címűeket: *versiculus ad completorium*; *versiculi puerorum*; *antiphona ad completorium*.

E rovatok, zenei tartalomra vonatkozólag, miután az anyae-egyháztól vétettek, vagy ez szolgált mintául: az eredetitől nem különbözhetnek, (s e tekintetben feljebb már bőven szoltam); mindemellett valamivel egyszerűbbek, t. i. ugyanazon dallamok a katolikusoknál képletdúsabbak, tarkábbak. Szintén Ambrosius modorában irattak, s kellett hogy irassanak, részint mert nálunk azelőtt is metrumos énekek divatoztak, de azért is, mert a protestantismus egyik fő elve volt: a vallást visszavinni eredeti egyszerűségére; másik: a baladásnak szabad tért nyitni. Mindkét tekintetben nem csak a biblia, hanem a régibb egyházi atyák tanulmányozása is szükséges feltétel volt, s a művészetet illetőleg a keleti egyház metrumos énekrendszeré, melynek nyugoton Ambrosius lett képviselője, inkább szolgálhatott alapul, mint Gergelyé. Elégge igazolják ezt a nyomtatott gyűjtemények előszavai, melyekben a szerkesztők elmondják: milyen legyen

a vallásos éneklés, minő eszközökkel hat a lélekre épületesen, stb.; s érvoiket nem csak a bibliából, hanem az egyházi atyáktól is veszik, kiknek ilyenemű mondataikból némelyeket feljebb már közöltem. Így Geleji Katona következő mondatát használja fel Nazianzenusnak: „Az zsoltárok az ifjúságot gyönyörködtetik, az vénséget könnyebbitik, emelítik, az vitézeknek az harczon páizsok, az gyözködőknek az harcz után koronájok, az siránkozóknak és szomorulóknak vigasztaltatások” stb. stb.

IV. Az egymástól különbözőbb éneknemek ismertetése.

a) Az introitusok.

Alábbi ének egy adventi introitus az újbolyi pálosok Graduale Románomának első lapján.

A protestáns kódexek közt csak a Kecskeméti és Patay-félében található egy pár introitus felirat. A Patay kódexben s az unitáriusokéban egyet sem találtam. A Patay-féle töredékesen közöl néhányat s valószínűleg eredetileg többet is tartalmazott, de kezdete hiányzik. Ezt mondhatom a Batthyány-kódexre is, mely szintén töredékes. Geleji Katona azonban kiegészíti ezek hiányát, s főleg az előbbi csaknem kezdete az Óreg Graduálnak (8-ik lap), mint alább következik.

nül - jek meg se ne - ves - se - nek
 on - gom az én ol - len - sé - gím:
 mert bí - zo - nyá - val min - den
 né - pek kik té - ge - det vár - nak, meg
 nem szé - gye - nül - nek.

Ennyi az ének első része. A második a Grad. Romanumban egy *eccliae*-vel kapcsolatos felette rövid zsoltármondattal, melyet Goleji Katona bővítve ad, ezenkívül mellékelve egy harmadik részt is, a „*Gloria Patri*”-t, mely — mint feljebb láttuk — az introitus kiegészítő része. Például:

Graduale Romanum. Zsoltárvers melléklete:

Vi - as tu - as Do - mi - ne de -
 mon - stru mi - hi, E - vo - van - - -

Goleji Katonánál.

U - ram is - ten mu - tasd meg én ne -
 kem a te ú - tsá - j - dat.
 És ta - níts en - ge - met a te
 ú - vé - nyid - re.

Harmadik rész.

Du - ő - ség a - tyá - nak én ú - ú -
 nak és szent lé - lek is - ten - nek.
 Mi - kép - pen kez - det - ben dü - csö - sá -

A „*Vias tuas*“ stb. dallama a nevezett latin kódexekben a feljebbi introituson kívül még több, szintén introitushoz, vagy is introitus antiphonájához mellékel tetik, szövegeül különböző zsoltárvorsekert vevén fel. Például:

„*Confitemini Domino*“ (104-ik zsoltár) egy husvét, másod napjára szabott „*Introduxit nos Dominus*“ kezdetű antiphona melléklete. Grad. Rom. s Gyöngyösi kód. Ugyane zsoltárvors kapcsolatban „*Vidi aquam egredientem*“ husvét előtti szölv antiphonával; s ezekkel együtt szintén egy hasonló dallamú „*Gloria Patri et Filio*“ stb. Grad. Rom. Gyöngy. kód.

„*Dominus regnavit, decorem*“ stb. (92. zsolt.) Karácson utáni vasárnapra. Antiphonája „*Dum medium silentium*“ stb. Grad. Rom. Gyöngy. kód.

„*Jubilat Deo omnis terra*.“ (65. zsolt.) Vízkereszt utáni vasárnapra. — Antiph. „*In excelsa throno vidi*.“ Grad. Rom. Gyöngy. kód.**)

„*Qui habitat in adiutorio*.“ (90. zsolt.) Nagyböjt első vasárnapjára. Antiph. „*Invocabit me et ego*.“ Grad. Rom. A Gyöngyösi kódexben a dallam egy harmaddal alább iratott, mihez képest a C. kulcsnak nem a 4-ik, hanem 3-ik vonalon kellene állani.

„*Deus Deus meus respice in me*.“ (21. zsolt.) Virágvasárnapra. Antiph. „*Domine ne longe facias*“ Grad. Rom. Gyöngy. kód.

„*Dicite Deo quam terribilia*.“ (65. zsolt.) Husvét utáni 3-ik vasárnapra. Antiphona. „*Jubilat Deo omnis terra*.“ Grad. Rom. Gyöngy. kód.

*) A Baththyány öle kódex mászt közül ezim mellkül: „*Sz. léleknek haragját megnyitja a Isten ereszszéd. mely a latin vorate canli deaxper. s tulajdonkép pünköszt. Második része. lélek kérjétek az úristent nem a zsoltárokbl vétetett. Dallama a vorate folytatását megtartja. Harmadik része: dicsőség atjának stb. ugyane dallam, vagyis az itt közölték közt a miserere dallama. (Lásd Gyöngy. kód. II. 31. b. lap.)*

**) Szent János ünnepein is: „*Bonum est confiteri Domino*. 91. zsolt.“

„*Ersurgat Deus et dissipentur inimici ejus*.“ (67. zsolt.) Pünköszt első napjára. Antiph. „*Spiritus Domini replevit*.“ Grad. Rom. A Gyöngyösi kódex a dallamhoz más szöveget ír: „*Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis stb.*

„*Domine Dominus noster quam admirabile*.“ (8. zsolt.) Szentháromság ünnepeire. Antiph. „*Benedicta sit sancta trinitas*.“ Grad. Rom. A Gyöngyösi kódex itt is más szöveget mellékel: „*Benedicamus Patrem et Filium cum Spiritu S.*“ stb. Az erre következő ének szövege sem egyezik a graduáléval.*)

„*Eructavit cor meum verbum bonum*.“ Szentek énekei közt a szültek tisztelőtére. Antiph. „*Dilexisti justitiam*.“ Grad. Rom. A Gyöngyösi kódex nem tartja meg a dallam hangnemét, mely a felebbiekben harmadiknak mondható, hanem átteszi második hangnembe s bassus-kulcsba, mi által ugyanegy zenei gondolat következőleg módosulhat:

Geleji Katona a feljebbi kívül még egy adventi introitust vett fel: „*Emlekezzél meg mindenható és irgalmas úristen* . . .“ melynek nyomára a latinokban nem találtam biztossággal, s ezért csak valószínűnek tartom, hogy egy hánvazó-szordai introitú-átalakítása, melynek antiphonája: „*Miserere omnium Domine*.“ Ezt gyanúttatja a feljebb nevezett antiphona dallamának hasonló kezdete, a dallam folyamának hasonló fordulatai; s a hozzá mellékelt zsoltárvors: „*Dicsőjétek keresztényének az úristent mert igen jó*“ (106-ik zsolt.), melynek dallama egy, a latinhoz mellékelt „*Miserere mei Deus*“ kezdetű szintén zsoltárvors (56. za.) dala-

*) Ugyane dallam szerint egy pünköszt másodnap introitus zsoltárja: „*Eructate Deo adiutori nostro*.“ (80. zsolt.)

mával. Mellőzve a két rokon introitus antiphonáját ide melléklém a zsoltárverseket, mint a melyek dallama több alkalommal ismétlődik.

Graduale Romanum.

A mondat vége befojezetlen, s rögtön következik rá egy

Geleji Katonánál.

E dallam szerint megy szintén Katonánál egy pünköshti introitusban *Hitek kérétek az úristent* stb. A latinokban pedig: *Benedixisti Domine terram tuam*. Adv. harmadik vasárnapján. Antiph. *Gaudete in Domino semper*. Grad. Rom.

Coeli enarrant gloriam Dei. (18. zsolt.) Adv. 4-ik vasárnap. Antiphonája: *Rorate coeli desuper*. Grad. Rom.

Beati immaculati in via (118. zsolt.) István vértanú ünnepe. Antiph. *Sederunt principes*. Ugyane zsoltárt a pünköszt utáni 17-ik vasárnapra is, következő antiphona mellékletűl: *Iustus es Domine et rectum . . .* Grad. Rom. Gyöngyösi kód.

Eructavit cor meum verbum. 44. zsolt. Sz. Tamás ünnepe. Antiph. *Gaudemus omnes*. Ezen kívül Nagy Bld. asszony, Kisasszony, sz. Agatha s minden szentek napján. Grad. Rom.

Deus auribus nostris audivimus. 43. zsolt. Sexages. vasárnapon. Antiph. *Eurge quare dormis*. Grad. Rom.

Diligam te Domine virtus mea. 17. zsolt. 2-ik vasárnap pünköszt után. Antiph. *Factus est Dominus*. Grad. Rom.

Laetifica animam servi tui. 85. zsolt. 15-ik vasárnap pünköszt után. Antiph. *Inclina Domine aurem*. Grad. Rom. Gyöngyösi kód.

Laetatus sum in his quae dicta sunt. 18-ik vasárnap pünköszt után. Antiph. *Da pacem Domine*. Grad. Rom. Gyöngyösi kód.

Memento Domine David (31. zsolt. Püspök és vértanú ünnepe. Antiph. *Statuit ei Dominus*. Ugyanez: szent Miklós, szent Péter, sz. Román, Timotheus, sz. Leo s Paulinus napjain. Grad. Rom.

Misericordias Domini. Sz. Policarpus napján. Antiph. *Socordates tui Domine*. Grad. Rom.

Magnus Dominus et laudabilis. 47. zsolt. Gyertyaszentelő. Antiph. *Suscipimus Deus*. Grad. Rom. Ugyanez a Gyöngyösi kódexben pünköszt után a 8-ik vasárnapra, mely alkalommal a

Grad. Rom. *Magnus Dominus*-ból antiphonát esinál, zsoltár-énekül versén: *Gustate et videte.*

Domine probasti me et cognovisti me. 138. zsolt. Pál fordulásán. Antiph. *Scio cui credidi.* Grad. Rom. A Gyöngyösi kódexben *Domine probasti me* helyett e zsoltárvers: *Corli enarrant gloriam Dei*, az előbbi dallamával.

Exultate justi in Domino 32. zsolt. Fülöp és Jakab napján. Antiph. *Clamaverunt ad te Domine.* Grad. Rom. Gyöngyösi kódex Ugyanez vértanúk napján. Antiph. *Sapientiam sanctorum.*

Bonum est confiteri Domino 91. zsolt. Kereszt. János születésén. Antiph. *De ventre matris meae.* Grad. Rom. Gyöngy. kód.

Quam dilecta tabernacula tua. 83. zsolt. Úr színe változása napján. Antiph. *Illuxerunt coruscationes.* Grad. Rom.

Misericordias Domini in aeternum. Egy vértanú s püspök ünnepén. Antiph. *Sacerdotes tui.* Ugyanily alkalomra: *Noli emulari in malignitatibus.* Antiph. *Salus autem iustorum.*

Bonum est confiteri Domino. 91. zsolt. Confessorok napján. Antiph. *Iustus ut palma florebit.*

Dominus illuminatio mea. 26. zsolt. Hatodik vasárnap husvét után. Antiph. *Exaudi Domine.* A Gyöngyösi kódexben, a Grad. Romanumban csak antiphonája.

Contra naturam temporis aer nima. Havi Bold. assz. napján. Antiph. *Placuit Domine prudentias.* A Gyöngyösi kódexben.

Noli emulari in malignitatibus. Vértanúk napján. Antiph. *Salus autem iustorum.* Grad. Rom.

E két sorozatból látható: hány zsoltárversecskét énekeltek egy-egy dallamra? Az egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző dallamok száma kilencz, melyeknek legfejlettebbje az előbbi kettő. A többi hét a Graduale Romanum szerint még mintegy ötven introitusban szerepel, mindenikhez több s kevesebb versecske mellékelteván; például van olyan, melynek 11 különböző szöveget adtak; a többinek tízet, nyolczat, hetet, sőt egy kevésbbé fejletteknek csak egyet. Szerkezetök általában egyszerűbb, nem oly képletes, mint antiphonájok, s kivált némelyek megközelítik a responsoriumokét s collectákét.

Geleji Katona a nagyobb ünnepek mindenikére ad egy-két introitust. Ilyenek:

Karácsonra: *Gyermek születék minékünk,* a latinokban: *Puer natus est nobis.* Kulcsa a 3-ik vonal helyett hibásan áll a

4-diken. Antiphonájának kezdete egyezik a latinokkal, de folytatását a szöveg miatt módosították. Például:

Grad. Rom.

Gelejinél:

zsoltár dallama ugyanaz, mint a latinoké, s így a második introitusé is: *Ime, eljött az uralkodó Krisztus: Ecce advenit dominator dominus* zsoltár mellékletével együtt: *Úristen a te ültetedat* stb. *Deus iudicium tuum regi da.* **)

Virágvasárnapra egy éneket, állítólag Theodulphustól, ki Nagy Károly korában volt orleansi püspök. Antiphonája inkább illenék hymnusnak; melléklete nem zsoltár, hanem egy öt versből álló ének, melynek dallama a fellebbiek egyikéhez sem hasonlít ugyan, de ezek jellemét megtartja. Ide mellékeltem az antiphonát, mely nem csak mint régiség érdekes, hanem öt hang terjedelmében s egyszerűségében csaknem költői becsű. ***)

*) Ugyanez a Baththány-kódexben, cím nélkül.

***) Ugyanez a Baththány-kódexben, följelvé: *in die epiphaniarum* (Virágvasárnapján), mely alkalomra Geleji egyet sem ad.

****) Ugyanez a Patay-kódexben cím nélkül, töredékesen. Az ének második része számként néhány úrson hagyott vonalson. A katolikus gyűjte-

Theodulphus introitus-a.

Dí - e - sé - g és dí - e - sé - ret

te né - ked meg - vát - tá ki - rá - lyuk,

Ki - nek gyar - me - ki szép ve - reg

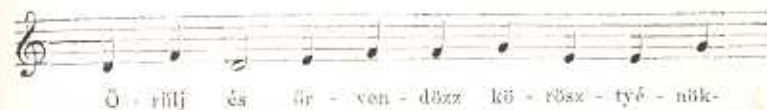

mon - da é - kes é - ne - ke - ket.

Ez introitus egyike a Kecskeméti-códexben felvettöknek, egyes hangok megváltoztatásával, mi lényeges különbséget nem okoz. A másik husvéti alkalomra szól, melyet Geleji Katona is közöl, azövegét szabványilag dallamát is a latin „*Regina caeli laetare*”-tól kölcsönözve, mely utóbbit azonban még eddig a mai énekek dallamai közt nem ismertem. Szerkezete különbözik a rondes introitusokétól, menyiben az antiphona több rövid mondatból áll, s ezek közé feleletül mindannyiszor ismétlődő: *Dicséret úristen teálad!* A Kecskeméti kódex több hangközűl ebben is különböznek; nem adnak oly kerek dallamot, mint az *Óreg Gradual*; de mint hogy nyelvkijöjtéséhez a gyűjtemények egyike sem hasonlít; melléklom egész terjedelmében.

mények szintén felvették, de nem antiphonának, hanem hymnusnak: „*Gloria laus et honor tibi o Rex Chriete Redemptor*” (Dicsőfő, és dicséret tenéked Megváltó királyunk.) Székesfehérváron; Kisdinél; Szegednél. Utóbbi más dallamot mellékel.

Kecskeméti codex.

Ö - rülj és úr - ven - dőzz kö - röz - tyé - nek -

nek gyü - le - kö - zeti, Dí - e - sé - ret úr - is -

ten te - ne - köd. Mert az, Jé - zus ki

ál - do - zik te é - rüt - tőd, Dí - e - sé - ret

úr - is - ten te - no köd. Föl - tá - ma -

dott mint meg - mond - ta, Dí - e - sé - ret

úr - is - ten te - ne - köd, Kér - jük

ő - tet i - gaz hit - ből tisz - ta szív - ből.

*) Katonánál ismételve: *Dicséret úristen*, stb.

^{*)} Innen kezdve Katona csak melléklí a szöveget, hangjegyek nélkül, három utolsó versét *Üdvözít Krisztus* dallamára szabta. A legutolsó mondat: *Tarts meg minket* stb. oly záradék, melyet más énekek mellé is szoktak alkalmazni. Ezért Katona ehhez sem mellékel dallamot, s a kántor ízlésére hagyja.

Geleji ez alkalomra még kettőt vett fel. Egyik: *Megalázó ün - nön mugát az mi urunk* (Humiliavit) Antiphonája dallamát a lati - nokban nem találtam. Melléklete egy a husvéti latinnaal. A má - sik: *Feltámadá az mi urunk*. Szövege nem a latinoké ugyan, de ezek dallamát megtartja, kivéve a második s harmadik részt, melyekhez a feljebb említett kilenez latin dallam közül mást adott.

Felvett végre még egy-egy áldozó-csütörtöki, pünkösti, szentháromságnapi s vasárnap i introitust. Az első: *Galileabéli férfiak* (Viri galilei.) Lényegtelen különbséggel egy a latinokkal. Antiphonája egy phrásissal többet mond, melynek dallama idegen. Ugyanez antiphonából a Batthyány-códex egészen másnemű, azonban szintén pünkösti antphonát csinált. A másik: *Sz. lélek - nek harmatját*, ugyanez melyet a Batthyány-códex a latinoktól kölesünözve, valószínűleg tévedésből adventinek nevez. A har - madik: *Üdvöz légy szentháromság* antiphonája nem hasonlít a fent - nevezett latinokhoz, de második része szolgált alapul, mely a latinok egyike: a feljebb közölt *Eructavit cor meum* dallama

^{*} Ugyanez a Patay-códexben föltírva, csak eddig: *üdvözít Krisztus*. A többi vonal sorok üresen.

Az utolsó: *Uram, mindenható isten, az te irgalmasságodban Gyöngyösinél: Domine in tua misericordia.* Kissé átalakítva. Zsoltár-melléklete. Vajjon míg feledkezel el uram, Usque quo Domine oblivisceris. Folytatása az előbbinek.

Ennyi a protestáns gyűjtemények introitusainak összes száma.

Általában ez énekem ismertetésére vonatkozva megjegyzem még, hogy bizonyos ünnepeken a katolikusok elhagyják a harmadik részt (*Gloria patri* *), de egyébkor mindig éneklék. *A *Graduale Romanum* csak néhányhoz melléklékli **); a Gyöngyösi-códex egyhez sem. Továbbá, hogy a *Gloria patri*, mint szintén az *Evange* dallama ugyanaz, mely a zsoltár-versé; amaz a dallamot egészen, ez csak záradékát ismételve, mint a feljebb mutatóványokban láthatni. Így a protestánsoknál is, kik a *Dicsőség atyának* szövegét minden introitusához melléklékli, kivéve Theodulphusét s egy husvétit (*Örülj és örveadez*), melyet foljebb közlöttem.

Van még az introitusoknak egy tisztán katolikus neve: a szentek ünnepeinek introitusai. Két első részök nem különbözik a fennebbiektől, a harmadik ellenben az illető szentre vonatkozik. A pálosok számára írott Szántó-Gyöngyösi-féle kódexben többek közt találtam egyet-egyét szent István királyhoz, sz. Imréhez és sz. Lászlóhoz. Ezek tartalma rövid könyörgés; alakjuk hasonlít a régibb hymnuszokhoz, melyek dallama — minthogy szövegök próza — zeneileg nem eléggé kerék. Mindenik egy *Allelujával* kezdődik, melynek dallama egyszerűsmind kezdete az éneknek is. Korukat évszámokkal pontosan meghatározni nem lehet. A Gyöngyösi-códexben előforduló évszámok a XVII. század elejére utalnak ugyan ***), de a kódex ekkor csak másolatot. Általában a szentek tiszteletére írott szertartásos dallamokat római mintára szerkesztették, de nem mondhatók szoros értelemben római eredetűeknek, mert minden nép nemzeti szentjei énekét maga költötte. Így a nevezettek

*) Advent 3-ik vasárnapján *Gaudete*.
Advent 4-ik vasárnapján *Rorate coeli*.
Hamvazó szordán *Miserere mei*.
Virágvasárnapján *Domine ne longe*.
Nagyeshütörtökön *Nos autem gloriari*.

***) Szenteltvíz osztásakor *Vidi aquam*.
In diebus duplicibus *Asperges me domine*.

***) 1618. a második rész 52. lapján. 1623. 1. rész LVII. 6. lap.

is honiaknak tekintendők, melyeket minden korban az illető szerzetek s énekvezérek, magok használatára, különböző helyeken különféle dallamokkal szoktak írni. S kérdés, vajjon ugyanegy szerzet minden kolostorban egyöntetű volt-e? Erre a kezem alatti adatokból nem felelhetek; mert az újholyi pálosok graduáljában semmi nyoma a három magyar szent énekeinek, s csak az introitus két első része található. Így az előbb nevezett közül sz. Pál remete tiszteletére egy másikat, mely aztán a Gyöngyösiben s a XVIII. század folytán másoltakban hiányzik. Ide melléklék a három nemzeti szent dallamait.

De sancto Stephano rege.

Alle - - - - - lu - - - - - ja. O

rex et a - po - sto - le, Ste - -

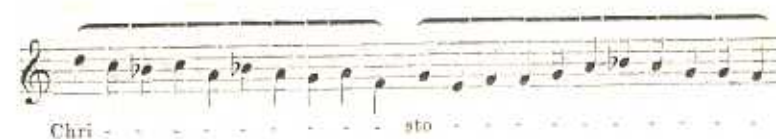
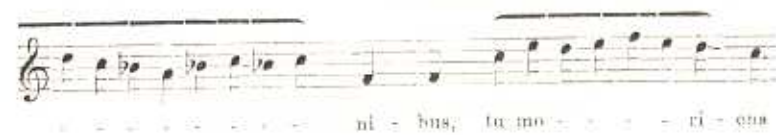
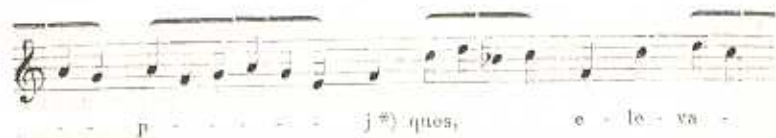
- - pha - ne! gen - tis tu - no, tu - - is

pre - ci - bus due nos ad con - tem - plan - - - - - dam

spe - ci - em cel - - - ni - - - tu - - di - nis x - - -

Emerici ducis.

*) Az eredetiben így mely ezt jelenti: Christi.

Ladislai regis.

pro - no - bis in - ter - ces - sor; cru -
 sa - no - strae pau - per - ta - tis
 gra - ti - am De - i ob -
 ti - ne.

E három ének közül a sz. Imréének kezdete csaknem egy a feljebb említett sz. Pál remetéével, s kétségkívül egyiket a másik nyomán írták; de hogy melyik régibb? csak úgy lehetne határozottan állítani, ha ismernők a pálosok szerzetének legrégebbi szertartásos gyűjteményeit; addig mint valószínűséget föltehetvén azt is, hogy Imréé szolgált alapul. Mert az ily énekek nem tartoznak a változhatatlan rómaiak közé, s a szerzetesek alapítójokat saját szerzeményeikkel is tisztelheték (szintúgy, mint a nemzeti szenteket), s tudjuk, hogy e tekintetben a barátoknak voltak is saját énekeik, melyeknek kedveltebbjei aztán kolostorról kolostorra vándoroltak. Így szedegette össze Kájoni Organo Missáléjába az általa szerzettekén kívül Olasz s Magyarország különböző helységeinek miséit s litániáit.

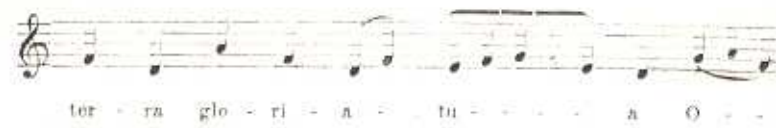
Vitátás tárgya lehet a feljebbi dallamok metruma is, de erről, mint általában a többiekéről, csak azután fogok szólni, ha ismertetem a különböző hangírásokat.

b) Sanctusok és Sequentiák (Prózák).

Következnek most a mise alkotmányának többi részei, antiphonák, tractusok, collecták, responsóriumok; de minthogy ezek vagy teljesen hasonló szerkezetűek az introitusokkal, melyekről kimerítőleg szoltam, vagy legfeljebb képletdúsabbak: csak néhány érdekesebbet melléklék, kimutatván egyszermind a protestánsokkal való közösséget is. Az alábbi *Sanctus* Mária tisztelőtérre íratott; képletei a többiekénél hangzatosabbak; s honi terméknek mondható rem csak azért, hogy a pálosok gyűjteményei közt egyedül Szántó-Gyöngyösiében találtam, s más hasonló énekes-könyvek nélkülözök: hanem nemzeti zenénkre vonatkozó rokonságánál fogva, vagy mintául szolgálhatván némely lassú *andalgónak*, vagy ezeknek köszönhetően lételet-

Sanctus de Beata Virgine.

San - - - - - etus! San - - -
 - - - - - etus: San - - - - -
 - - - - - etus de - - - mi - ma De - us
 Sa - ba - ot Pio - ni sunt coe - li - et -

E sanctus szerkesztése egyébiránt fogalmat adhat a többiekéről.

Általában a szertartásos énekek közt nagyobb zenei becseset bírnak az oly *sequentia*k vagy *prozák*, melyeknek szövege vers, minélfogva *prozák*nak helytelenül is nevezettek. E dallamok a vers kötött alakjától, határozott lábmennyiségétől bizonyos rhythmusi kerekdedséget kölcsönöztek, mi legfőbb oka a szoros

értelemben vett *prozák* feletti előnyüknek. Ezért a *hymnusoktól* csak terjedtebb alakjokkal különböznek, egy-egy szótagra olykor nagyobb hangképletet vevén, míg a *hymnusok* többnyire annyi hangból állanak, mennyi a szótagok száma. Gyöngyösiben s az újhelyi pálosok ehorálkönyvében lehangzatosabbnak találtam az alábbi, mely Krisztus fogantatásának legoudája, s ádventi alkalommal szokott énekelteni.

Sequentia de beata Virgine.

E versszakra ismétli a következőt:

*Fortem expedit pro nobis nuntiavit,
Natusse faciat ut praedictum
In partu virginis.*

Mire feleletül jön egy újabb dallamkör:

glo - ri - ae, reg - net et im - pe - ret et

zi - ma - seo - ri - ao tol - lat de - me - di - o,

Ugyane dallamot ismétli a következő versszakra :

*Superbentiam terat fastigia,
Colla sublimium calcans et propria
Potens in paelio.*

Itt kevés változattal ismétli az első kört :

Fo - ras e - ji - ei - at mun - da num

prin - ci - pem, Se - cum - que fa - ci - at

ma - trem par - ti - ci - pem, pa - tris im - pe -

ri -

Az alábbi versszak ugyane dallamra:

*Eci, qui materis, hanc domi dicit,
Revela veteris voluminis litteras
Virtute munit.*

Ezután következik az ének harmadik köre:

Ae - co - de nun - ei - a, die a - ve co -

mi - nus, die: plo - na gra - ti - a, die to - - -

cum do - mi - nus, et die - - - - ne ti - me - as,

Ugyane dallamra:

*Virgo suscipiat Dei depositum,
In quo perficiat castam propositum,
Et votum teneas.*

Negyedik kör:

Au - - - dit et su - sci - pit pu - el - la -

nun - ei - um, ere - dit et con - ei - pit, et

pa - rit fi - li - um, sed ad - - - - ui

ra - bi - lem,

Ugyane dallamra:

*Consiliarium humani generis
Deum et hominem et patrem posteris
Et pacem stabilem.*

E kör az eddigi dallamok újabb összetétele:

Cu - jus sta - bi - li - tas nos red-

dat - - sta - bi - - les, no - nos

la - bi - li - tas hu - ma - na - - la - bi - -

les se - cum pra - ci - pi - tet.

Folytatása ugyane dallam:

*Sed dator veniae concessa venia,
Per matrem gratiae obtenta gratia.
In nobis habitet.*

Zárdallama szintén az előbbieket összetétele:

Qui no - bis tri - lu - at pac - ca - ti ve - - ni -

am, ro - a - tus di - lu - at, do - net et pa-

tri - am, in ar - ce sy - - do - rum.

Több zenei becsesül bír ez ének hasonnemű társai közt; mert körei nem csak magokban képeznek egy-egy rövid gondolatot, hanem egymáshoz is jól kiszámított viszonyban állanak; s az egész kerek alakot nyer az által, hogy a zárgondolatban, mintegy kivonatban az előbbieket röviden éri tettenek.

A nyomtatott cancionálék közt Szelepcsényi és Kisdié s közlik a szövegét; magyar fordítását is hasonló versnembben melléklék, sőt egy versszakkal bővebben, mint a nevezet. kódexek.*) Dallamát három méretes ütemekbe szedték, de egész szöveghez csak az első dallamkört alkalmazva, mi által — midőn szertartásos alakjában is kissé egyhangú — a versszakok száma szerint tizennégyyszer egymás után unalmassá válik. Menthető ez eljárás, a mennyiben népénekké akarták átalakítani; sőt egyezik a népies balladák szellemével. Szegedi püspök cancionáléja adventi kyrie cím alatt adja szintén az első dallamkört három méretes ütemekben; de a kyrie fogalmához képest csak három verset mellékel, latin és magyar nyelven, a feljebbi szöveget egészen mellőzve. Kájoni Kisdi és Szelepcsényi nyomán jár, de magyar fordítása újabb s egyszersmind szabatosabb. Így a töröczi jézsuiták nyomtatás alá rendezett, de kéziratban maradt kódexe is.

A protestáns gyűjtemények — az unitáriusoké kivételével — mind felvették, ide értve a most már töredékes Kecske-méti kódexet is, melyből jelenleg hiányzik ugyan, de kétségkívül — mint adventi ének — egykor a kezdetét képezte. Így vesz-

*) E versszak az utolsó előtti:

*Natura promittur in partu virginis,
Rex regum nascitur rim colans Numinis
Et Rector Superiorum.*

hetett el a Patakiból szintén egészen; a Patayféleből a kezdete; a Batthyányéból pedig a vége, úgy, hogy teljes épségében csak Geleji Katonánál látható. A kód-ek hang rása nem mindenütt pontos; de lényegesebb különbséget okoz a szöveg, mely nagyobbára próza, s némely részében több szótaggal bővülve, a zenei rhythmust elrontja. Ide melléklem Batthyányét, mint legrégebbit (valószínűleg a XVI. század végéről), melytől azonban a többiek legfeljebb egyes szavakban, vagy csak a leírásban különböznek.

„Boceáta az szűzhöz nem minden angyalát, de ő erősségét, Gábríel angyalát, embernek szeretője.”

„Küldé mi érettünk ő erős angyalát természetet győző mi bizonyságunkra szűztől születettvén.”

„Természetet meggyőző dicsőségnek királya birjon és országoljon és bününk szepőjét vegye ki közszülünk.”

„Kevéleknek- és eltörje ígyekzeteket, ördögöknek nyakokat nyomja hatalmával az hatalmas királ!”

„Világ ellenségét el küldje mi rólunk és vele országoltasson minket az ő szent atyjának országában.”

„Menj el te ki küldettél nagy öröm mondani, jelents meg az régi írásnak mondását követségnek jószágát.”

„Menj el te jó követ, idvezljed az szűzet: kegyelemmel teljes, úr vagyon te veled, és mondjad Máriának hogy ne féljen.”

„Szent szűz te fogadjad úristennek fiát, kiben megtartad az szűzességnek jószágát, és minden fogadást.”

„Hallá és fogadá Gábríel mondását, hibe és fogada, és szüle magzatot, de nagy csudálatost.”

„Emberi nemzetnek szentséges tanácsát, istent és embert és atyját embereknek, állandó békességet.”

„Kinek erőssége minket úgy erősítsen, hogy ez világ háborúja és testünk eseti minket ne sérthessen.”

„De az kegyes szent lélek bününket megbocsássa ballásnak általa *) ajándékozzon meg, és bennünk lakozzék.”

„Ki nekünk engedje bününknek bocsánatját, kit mi most tisztelünk adjon lakodalmat mennyeknek országában.”

Geleji Katona még egyszer terjedelmesebben kidolgozza e tárgyat, szintén az előbbi dallamra. A többi fordítások sem

*) Innen kezdve hiányozván, Gelejiből egészítettem ki.

közelítik meg a latin eredeti szabatoságát; de Katona önálló dolgozata a művészeti kivánalmaknak ennyire sem felel meg; a mi újat mond, (péld. az ószövetségnek Krisztus születésére vonatkozó jóslatai, stb.) nem hogy emelné a mű becsét, sőt a balládai vagy is legendái szabatos rövidség helyett ollaposul.

A kath. nyomtatott cancionálék adnak még egy Karácsoni prózát, csak latin szöveggel, melynek dallamában némi rokonság van zenénkhez.

La - e - ta - re pu - er - pe - lae - to pu -

er - po - ri - o, cu - jus ca - sta vis - ce -

ra Poe - eun - dan - tur fi - li - o.

Szegedié a többiektől eltérve e szövegre egészen más dallamot ad; nem is nevezi prózának.

Feljebb a mise részei közt megneveztem volt néhány prózát, melyeket a római egyház általjában mindenütt felvett, s ezek közt Aquinói Tamástól egy úrnapit: *Lauda Sion salvatorem*, magyar fordításban: „*Dicsird Sion megváltódat.*” A magyar anya egyház átvette a latin szöveget, s magyar fordítását is mellékli minden gyűjteményben, de kétféle dallammal: egyik a Szelepesényi s Kisdifiéle kiadásokban, hol Aquinói Tamás is meg van nevezve; másik az újhelyi pálosok Graduáljában s Gyöngyösi-códexben, névtelenül. Amazoké egy rövid körből álló népének; ezeké a feljebb közlött mintájára sokkal hangzatosabb, erőteljesebb. Utóbbiak első zenei körét vette át Szegedi püspök gyűjteménye is. Innen valószínű, hogy Aquinói Tamás csak a szöveget írta, melyre aztán különböző helyeken különféle dallamokat költöttek. Hogy a jelen kettő vajon külföldi-e? vagy

honi termék? erre még most nem felelhetek. Ide melléklom az elsőt egészen, a másodiknak pedig csak — Szegedi által felhasznált — első körét.

Proza D. Thomae Aquin. de SS. Sacramento.

(Kisdi a Szelepcsényi után.)

Mint fenn látható, *Lauda Sion* trochaeusi a dallamnak három méreteres ütenynemet adnak. Kisdinél egy *b* előjegy is áll, mi, hozzá gondolva egy második *b*-t, lágy *g* hangnemre mutat, de Szelepcsényi mellőz minden előjegyet, s szerinte kemény *g*-ben éneklendő. Utóbbi inkább megfelel a szöveg szellemének.

A códexek után.

Szegedié hibásan szedte három méreteres ütenyekbe; mert határozottan négy méreteres.

Előbbi códexek a följebbieken kívül még néhány prózát adnak. Melléklom mindeniknek kezdetét:

In nativitate Domini.

Graduale Romanum; Gyöngyösi. Ez éneket Kisdi s Szelepcsényi is átvették egy hanglépcsővel alább írva. Föliratukban Gergely pápának tulajdonítják. Feljebb — a gergelyi stílről szólva — már említettem.*)

Prosa Paschalis.

*) Geleji Katonánál nem mint próza, hanem mint *benedictio* jön elő, azaz, záradéka az énekeknek (*conclusio concertatum*.) Dallamát nem közli; szövege így kezdődik; „*Hilát adjunk mindnyájan az úristennek.*”

A Graduale Romanumban s Gyöngyösiben. Mint fennebb láttuk, eredetileg a prózák feltalálója Notker írta; de hogy e dallam is tőle van-e? erről gyűjteményeink a föliratokban nem emlékeznek. A nyomtatott cancionálék közt Szelepcsényi közli latin szöveggel, s egész terjedelmében, de hangneme csak úgy egyezik a feljebbi lágy D-vel, ha oda gondolunk négy *b* előjegyet, vagy is, lágy F-ben vesszük, ellenben jelen alakjában egészen eltorzítja. Még ez időkben nem tartották lényegesnek az előjegyek pontos kiírását, de hogy már használtak négy *b*-t, épen Szelepcsényivel bizonyítom, hol (96. lap) „*Bágyad sérelmétől Mátyrok asszonya*“ kezdetű ének homlokán négy *b* előjegy áll. Ezért a feljebbi eljárás inkább tévedésnek, mint szándékosnak veendő.

A Gyöngyösiben, s a Graduale Romanumban. Szelepcsényi s Kisdi gyűjteménye e szövegre egészen más, hymnus alakú, dallamot ad, Szegedi szintén utobbiaktól is különbözik.

In Ephanias.

Folytatása az előbbiétől egészen különbözik.

In Ascensione.

Ugyane dallamra megy: *Sancti spiritus assit nobis gratia*

In aestate dominicis diebus.

In dedicatione templi.

Emez öt utóbbi csak a Gyöngyösiben.

Di - es i - rae di - ca il - la sol - vet

sae - clum in fa - vil - la.

A Grad. Romanumban. Szövegét Szelepcsényi s Kisdi is közli más dallammal. Ugyane szöveget Kajoni *Organo missale* című kódexe is egy eredeti dallamoeskával adja, mely ránk nézve az előbbieknél érdekesebb, mint nem csak hazai termény, hanem magyar zamató, emlékeztetve népdalaink közül „*Mikor én nőtlen voltam*” kezdetének rhythmusára és dallamára. De zenei tekintetben is becses, mint három szólamúlag teljes tisztasággal öszhangosított mű. Kajoni ezt is a többiekkel együtt orgona-táblázat szerint hangjelezte. Átirva következő:

Dies irae.

(Kajonimál.)

Di - es i - rae di - es il - la

Sol - vet sae - clum in fa - vil - la

Te - ste Da - vid cum Sy - bil -

la.

la.

la.

Egészen független a fennebbiektől Náray *Lyra coelestis* című alatti énekeskönyve, a mennyiben saját szerzeményeit közli, melyek többnyire magyar népeletből merített, vagy ennek megfelelő eredeti szóköltemények s dallamok. Prózái következők:

Adventi.

Al - le - lu - ia

lu - ja. Kül - de - tők ég - ből a - lá

is - ten - nek szent a - n - a - n - a - an - gya - la

*1 Feljebb a mise részletei közt épen Nárayt hoztam fel a magánhangzók ismétlése példájául.

Ná - zá - ret - ben szent szül - höz, Ki - nek i -
 i - i - i - mi - gyen azól - la: Űd - vöz légy
 szent ál - do - o - ott szép, O Má - ri - a!
 úr van ve - led, fo - gadsz és szülsz szent
 lé - lek - tül is - ten fi - at: ki - nek
 no - vé úr Jé - zus Em - má - nu - el.
 Ki - nek ki - rály - sá - á - á - á - á - á -
 gá - nak a Já - kob - nak há - zá - ban
 Nem lé - szen vé - é - é - é - é - é - é - e - go.

*) Maga szerző bolátva az ének mély fekvését, következő utasítást ad:
"Haec Nota est valde demissa, adeoque quinto tono altius accipienda a verbo: "Küldeték."

Prosa Paschalis,*)

Vi - cti - mae pa - scha - li vi - cti - mae
 La - u - des Chri - ati - a - ni im - mo - lent pa - scha - li,
 Vi - cti - mae Pa - scha - li vi - cti - mae,

Pünkösti próza.

Jö - vel szent - lé - lek úr - is - ten, fé - nyes -
 sé - ged - nek meny - nyé - büil. Bo - csásd egy - gyik
 su - gár - ját. Jö - vel jöj sze - gé - nyek aty - ja,
 Jö - vel min - den jök a - dó - ja, zsi - vek
 zsi - vek vi - lá - ga.

*) Szerző utasítása szerint igen lissan éneklendő (*tardissime debet cani.*)
 Szövege csak latin, a feljebb közlött nyomán dolgozott.

Ennyi a nevezett kath. gyűjtemények prózáinak összes száma.

Ezek közül a protestánsok következők szövegét s dallamát, vagy csak dallamát, vették át:

„Mi kereszténynek áldozunk dicsőretekkel husvéti bárányunk.“
Eredetie a Gyöngyösi- s Grad. Romanumból feljebb közlött „*Victimae paschali.*“ Megvan a Batthyány-códexben, s Geleji Katonánál. Szöveg és dallam. — Szintén a Kecskeméti kód. *)

„Feltámadott az Krisztus nekünk, örüljünk kereszténynek“
Gelejinél. Dallama az előbbi. Szövege eredeti.

„A mindenható király a mai napon“ a Gyöngyösi-ben: *Rex omnipotens.* Átvették a Batthyány s Pataki kódexek; Geleji Katona. Szöveg és dallam.

„A sz. lélek ajándéka legyen velünk“ a Gyöngyösi-ben: *Sancti spiritus assit.* Átvették a Batthyány s Pataki kódexek; Geleji Katona. Szövege s dallama mint a nevezett.

„Mi atyjunk ki vagy menyekben“ Dallama: *Lauda Sion salvatorem.* Szövege eredeti. Gelejinél. —

„Mennyországban úristenhez, mi egyetlen“ Gelejinél. Szövege eredeti. Dallama az előbbi.

„Az nap eljő nagy havaggal“ *Dies irae.* Gelejinél. Szövege s dallama a Grad. Rom. után fennközlött.

Az alábbi hármat a kath. gyűjtemények egyikében sem találván, dallamaik kezdetét is melléklelem:

Bűnbánó próza.

Nagy si - ra - lom - mal fo - háss - kod - junk az

nagy úr - is - ten - hez.

*) E kódex még egyet ad, *Prosa ad coenam in festo Paschatis* cím alatt, mely azonban Gelejinél hymnusnak neveztetik. Kezdetű következő:

Oh üd - vös - sé - gös ál - do - zat.

Gelejinél. A Batthyány-códexben. (Emitt kezdet nélkül.)
A Pataki kódexben, s a Kecskeméti-ben.

Husvétí próza.

Fel - sé - ges úr - is - ten ez nap nagy ha -

tal - mad je - len - téd.

Sz. háromság ünnepi.

Szent az a - tya is - ten min - de - nek - nek

te - rem - tés - je.

Gelejinél. A Batthyány-cód. csokán. Így a Patay-cód.
Ezeken kívül próza név alá iktatott Geleji még négy úrva-
cesorája alkalmára írt éneket: *) egy „*Sanctus angelicus*“ (Szent

*) A Pataki kódex is ad egy ilyen töredékesen. Kezdetű s egyes szavai hiányzanak. Főiratából csak ennyi olvasható: *Prosa tempore* valószínűleg *distributio vis coenae.* Második szakasza, melyhez az első kétségtől hasonló, így kezdődik:

Em - be - ri test - ben ál - tó - zék kit ter -

mé - szet egy sze - mély - ben.

Geleji Katona a szöveget versekbe foglalva hymnussá alakította. (Szükség veytadni mindennek) mely „*Úrnak végesorájára*“ kezdetű hymnus dallamára éneklendő. E dallam épen az itt közlött.

angyalok mennyországban) „Gloria in excelsis“-t (Dicsőség mennyekben istennek.) „Agnus dei“-t (Atya istennek fia) „Cunctipotens“-t (Mindenható úristen) melyek nyomát a Gyöngyösiben fel lehet találni. Különösen az első legkevesebb változtatással vétetett át; melléklém a latint s az ebből alakítottat egész terjedelmében.

Sanctus.

(Gyöngyösi kód.)

San - - - - - ctus! San - - - - -

- - - - - ctus Sannus - - - - -

- - - - - ctus! do - mi - nus De - - - - -

us Sa - ba - oth Ple - ni sunt cae - li

et ter - - - - - ra glo - - - - - ri - a

tu - a O - - - - - san - na in ex -

- - - - - cel - - - - - sis Be - ne - dic - tus

qui ve - - - - nit in - no - mi - ne do - -

mi - ni O - - - - - san - - - - - na in - -

ex - - - - - cel - - - - - sis A - - - - -

- - - - - gaus De - i qui tol - - - - -

lis pec - ca - ta mun - di mi - - se - -

re - - - - - re no - - - - - bis.

Geleji Katonánál.

Szent an - gya - lok menny - or - szág - ban is - tea

E dallamot a Pataki kódex is közli. Az unitáriusokéban pedig következő módosítással találtam:

*) Az unitáriusok kódexét nem eléggé biztos kéz írván, a *nota romana* nehéz vonásait csaknem minden énekben hibákkal telve hangjolezte. A fenn kijelölt dallamot így kell helyre igazítani:

gek - nek u - ra. Mind ez szé - les föld tel - jes
 az to - dá - eső - sé - god - dol, min - do - nek -
 nek te - rem - - tő - je. Ir - gal - mas - sá - god -
 bán kik bír - nak, az Krisz - tus ért a - zok - nak légy
 ko - gyol - mes.

Az ily alakban átvett dallamok legkevesebb változtatással történvén, könnyen felismerhetők; de vannak olyanok, s ezek közt az elébb nevezett prózák három utolsója is, melyek csak bizonyos fordulatokban, rokon hangzásban egyeznek a latinokkal, s annyira elburkoltak, hogy csak hosszas tanulmány által jöhetünk nyomukra. Két oka lehet a különbségeknek. Miután az épen közlött dallamok úgy szólva hangonként egyeznek az eredetivel, nem mondhatjuk, hogy a protestánsok reform szempontjából szándékosan módosították s javították a nem egészen egyezőket; de nem is vették át oly dallamokat, melyek alá — dogmájok miatt — új eredeti szöveget kellett volna írniok, mi a dallamra vonatkozva változtatásokat igényelhetett; az átvett dallamokon pedig eltéréseikkel épen nem javítottak. Egyik ok tehát a fordítási eljárásban keresendő. A szertartás prózai nyelvén nem kötötték magokat az eredeti szöveg bizonyos számú szótagjaihoz, minek folytán mondataik kelletlenül vagy rövidebbek vagy hosszabbak lettek, mindkét esetben a dallam rovására. De másfelől a protestánsok is (magok a refor-

mátorok s kántoraik) elegendő foglalkoztak dallamköltéssel. Tudjuk, hogy az eredeti gondolatok száma nem oly nagy, mint külsőleg látszik; egyik szüli a másikat; s egy bizonyos dallamnak a maga korában végtelen sok változatát találjuk. A költők száma minden időben nagy szokott lenni, mert maga az egész nép költő; de kiváló tehetség, mely az avúltat is új színben tudja előadni, keveseknek adatott. Így a protestáns énekköltők ama korában csak kevés bír eredetiséggel, s Tinódit, Sztárait, Batizit kivéve, a többiek, s főkép a kántorok — kiknek közreműködésük folytán nőtték ki magokat a kódexek — csak az anyageyház kiválóbb dallamait ismételték többféle változatban, melyeknek végig nyomozása nem lehetne oly háladatos, mint fáradságos.

Ezek alatt értem főkép a legnagyobb számmal képviselt antiphonákat, vagy, szertartásos zsoltárok megnyitói, melyek a feljebb látott introitusok antiphonáitól csak abban különböznek, hogy sokkal rövidebbek.

Ez éneknemek, mint a többiek is, Gelejinél teljes számmal levén, látható, minő arányban állanak egymáshoz.

Gyermekek Kyrieje	1.
Litánia *)	1.
Jeremiás imádsága	1.
Symbolum (hitvallás)	2.
Passió ének	2.
Canticum (Zachariás, Simona Mária énekei)	4.
Invitorium	4.
Precatiunculák	7.
Lamentációk	8.
Responsoriumok	10.
Versocskék	10.
Introitusok	12.
Benedictiók	14.
Prózák	15.
Hymnuszok	77.
Zsoltárok	150.
Antiphonák	254.

*) Geleji mutató táblájában Ambrosius *te Deumjät Litania majornak* nevezí; de tévedésből, mert ez alatt egészen más értendő, melyet a többi gyűjtemények is *litania majornak* neveznek. E szerint a *te Deum* inkább a symbolumok közé sorozandó.

Utóbbi szám a többiekkel szemben aránytalanul nagyoknak látszik, de csak látszólagos; mert a népénekek rendszerint több versből állanak; az introitusok, prózák, invitatóriumok nagy terjedelműek, s a számra nagy, de rövid antiphonák mellett a gyűjtemény lényegesebb részei.

Az unitáriusoknál a szertartásnak szintén ilyenmű beosztását találjuk; de az antiphonákat lepasszolták 23-ra, több tért engedvén a hymnuszoknak s népszóltároknak, melyek dallamai azonban egyeznek a többi protestánsokéval.

c) A credók vagy symbolumok.

Visszatérve most a katolikus gyűjteményekre, melléklek néhány olyan énekmenet, melyek — mint az előbbi prózák — egyfelől nagyobb zenei becsűek, másfelől nemzeti zenénkkel is rokon viszonyban állanak, vagy kihatók levén fejlődésre; vagy megfordítva, ettől vevén életet; vagy tisztán népiesek.

Ilyenek a *Credók*, melyek írásában szerzetek s nagyobb helységek kántorai versenyezték egymással. Az alábbiakat terjedelmök miatt nem adhatom egészen, de kezdetök elég arra, hogy lényegökbe pillanthassunk.

Megtalálhatók az újhelyi pálosok graduálja végén, mint szintén a pesti s vándorfi (Sopron megyében) ugyane szerzet chorál könyveiben, melyek a XVIII. században másoltattak, s jelenleg az egyetemi könyvtár sajátjai.

I.

De B. Virgine Maria.

*)

Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe - li

*) „*Patrem omnipotentem*”-nek három utolsó hangja nem d - e - e, hanem e - d - e. Így áll a pesti s vándorfi pálosok graduáljában. Egyébiránt összehasonlítva a különböző helységek gyűjteményeit, dallamaikban szoros egységet nem találunk, s vagy hanglépcsőkben, vagy mértékben különböznek.

et ter - re, vi - si - bi - li - um ou - ni - um et in -

vi - si - bi - li - um, et in u - num do - mi - num Je -

sam Chri - stum fi - li - um De - i u - ni - gé - ni - tum

et ex pa - tre na - tum an - te om - ni -

a sae - cu - la. stb.

II.

Majus solemne.

Pa - trem om - ni - po - ten - tem, fa - cto - rem

coe - li et ter - re, vi - si - bi - li - um, om -

ni - um et in - vi - si - bi - li - um, et in u -

num do - mi - num no - strum Je - sum Chri - stum fi - li - um

De - i u - ni - ge - ni - tum et ex pa - tre na -
 tum an - te om - ni - a sae - cu - la De - um de -
 De - o stb.

III

Minus solemne.

Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe - li et
 ter - rao vi - si - bi - li - um om - ni - um
 et in - vi - si - bi - li - um et in u - num do -
 mi - num no - strum Je - sum Chri - stum fi -
 li - um De - i u - ni - ge - ni - tum et ex pa - tre
 na - tum an - te om - ni - a sae - cu - la. stb.

IV.

Cunctipotens.

Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe - li
 et ter - rao vi - si - bi - li - um om - ni - um et
 in - vi - si - bi - li - um et in u - num do -
 mi - num no - strum Je - sum Chri - stum fi - li - um De - i
 u - ni - ge - ni - tum et ex pa - tre na - tum an - te
 om - ni - a sae - cu - la. stb.

V.

Polonicum.

Pa - trem om - ni - po - ten - tem fa - cto - rem coe -
 li et ter - rao vi - si - bi - li - um om - ni -

um et in - vi - si - bi - li - um om - - - ni -

um et in u - num do - mi - num no -

strum Je - sum Christum fi - li - um De - i u -

ni - ge - ni - tum et ex pa - tre na - tum an - te om -

ni - a - ste - cu - la. stb.

Utóbbi — mint fölíratá mutatja — lengyelországi. Ránk nézve érdekes, mert zenénkkel oly arányban rokon mint az előbbieket, sőt a IV. szám alattinak kezdete is innen vétetett. Szerartásos énekeink közt még eddig kevés olyanra találtam hol a lengyel forrás meg van nevezve,* s innen azt lehetne következtetni, hogy a lengyelekkel nincs zenei rokonságunk; mert néhány ének nem honosúlhat meg oly behatóan, hogy bizonyos sajátosságos mértékkel újabb stílt képezzen. Mindemellett nem csak a régi, hanem mai népzene is ama rokonság mellett nyilatkozik; melyet természetesnek találunk, meggondolva, hogy a magyar kormány és nemzet a régibb idők óta szoros viszonyban állott Lengyelországgal; hogy — kivált az erdélyi fejedelmek korában — a két ország közt folytonos szellemi érintkezés volt, sőt a művelt Európával is ez úton közlekedtünk.

*) Itenek a feljebbi kivül: Kájoni *Organo-missale* jában két mise Krakó és Varsó fölíratál. A népénekok közt Balassától egy vers következő jegyzékkel: *egy lengyel ének igéül igere és vgyano-on nótra „Blahoz launar.”* Az unitáriusok Graduáljában *„Jay medég nagy úristen vgyitod nagy haragod (nota polonica.)* Az *Új zengedevó menyrei karban: „Menynek és földnek némes terentéje.”* („*cu pravoј vöri*” dallamára).

Az ily szerartásos énekek rokonsága onnan eredhet, hogy — mint mondám — vagy kílátólag szolgálják anyagúl a hymuszoknak, s ez úton a népdalnak, vagy utóbbiak hatása alatt keletkeznek. Melyik áll jelenleg a kettő közzül? Légregibb emlékeink hiányában vitatás terét kell választanom.

Nem szenved kétséget, hogy az egyházi s világi élet — ahoz képest, a minő állást foglalnak el a tudományok s művészetek terén — váltakozva szoktak hatni egymásra. Erre alapítottam előbbi véleményemet is. A XVI. században költőink művei kivétel nélkül egyháziak vagy ilyen színezetűek, mert uralkodó eszme volt a reformáció; de éppen ez által előnyre jutottak a világi tudományok; a művészetekben megszólaltak a nemzetiségek; s főkép a világi zene még az alaktalan szerartásos énekekre is határozottan kezdett befolyani. Aunyvál könnyebben történetett ez, mert nemzetiségünk az egyházban folytonosnak mondható. S így lévén, a feljebbi *credók* inkább a népelet befolyása alatt keletkeztek; mi igazol dallamaik élénksége, melyet bizonyos zenei mértéktől, s kerekcsége, melyet népénekok rhythmusától kölcsönözhettek; végre a dallamok lépcsői, melyek inkább emlékeztetnek világi, mint egyházi életre. Ilyen dallamokat próza nem szülhet, s bizton állíthatjuk, hogy Európának a vers-írás kifejlése előtt nem lehetett helyes fogalma szabatos, kerek zenei gondolatról. Hasonlítsuk össze az introitusokat, benedictiókat, responsoriumokat, szóval, a próza eredeti dallamait a versekével, s azonnal észre vehetjük a különbséget. Hogy azonban a feljebbi dallamok valamely mértékében s rhythmusában megcsontított hymusztól kölcsönöztek, meggyőződhetünk, ha megvizsgáljuk a *credók* szövegének az illető dallamokhoz való viszonyát, s legfőkép a II. szám alattinak e mondatát: *et in unum dominum nostrum*, mely egy rövid zenei phrásist képez, az előtte valónak megfelelő s egyszorsmind záradékúl szolgálót. Ugyan e dallamphrasis esik, még pedig főzáradékúl, mindjárt alább e szövegre: *ante omnia saecula*. Itt a hangok mértéke változatlanúl marad, de a két utolsó félhangjegy (d—e) nem záradék, hanem kezdete a következő „*Deum de Deo*”-nak, miből a férezelmény világosan látszik. Hasonló következtelenségekre az eredeti szerartásos prózában nem találunk. Mindemellett nem állítom, hogy a kérdés alatti *credók* közvetlenül világi zenéből vétettek, hanem mint feljebb mondtam, világi dallamok után írott hymuszokból.

Ilyen példaként szolgálhat a pesti s vandortí pálosok graduáljaiban egy másik *credo*, mely „*Krisztus feltámadta, mi bűnünket elmosá*“ kezdetű himnusz hangzatos magyar dallamából készült, s mint ilyen a nyomtatott cancionálékban *régi ének* cím alatt fordul elő, minél fogva visszavihető legalább is a XV. századba. *)

Legfőbb czélom lévén régi emlékeink közt a nemzeti elemek kiválasztása, következnek az előbbieken is pontosan kimutatni e részleteket, s e végett előre kellene bocsátnom mindazon tényezőket, melyek nemzetiségünket képezik; de e sokoldalú, terjedelmes tárgyat a népének rovataiba osztván, az itt már közlöttek s még közlendők ilyenmü részletezését is ekkorra halasztom.

A tisztán népies credók, s előbbiek közti különbség a szövegre nézve az, hogy egyik próza; a másik vers. A népiesekben t. i. a prózai tartalmat különböző versnemekbe szedték, melyek teljesebb s bevezettebb dallamokat adnak. A feljebbiek szakaszaiban is újra előfordúlnak az első szakasz dallamai, de a próza minőségéhez képest hol bővítve, hol rövidítve, s idegen elemekkel vegyítve. A népiesek ellenben mint szakaszos versek minden szakaszban egyformán ismétlődnek, s mint ilyenek a többi népies himnuszoktól csakis a tárgy, s a szertartás rendes folyamába való beosztás által különbözhetnek. A codexekben egyet sem találtam; ellenben a nyomtatott cancionálék minden alkalomra adnak, a feljebbi latinokat teljesen mellőzvé, vagy, mint pl. Szelepcsényi, csak szövegeket adván.

*) A turóczi jezsuiták codexe (*egyetemi könyvtár*), melynek keletkezte idejét pontosan tudni nem lehet, de az újhelyi pálosokénál s a nyomtatott cancionálékénál későbbi, a III. szám alatti credót népiesé változtatja, következőleg idomítva:

Hi-szünk mi egy a - tya is - ten - ben. Menny-nek föld-nek

te - rem - tö - je - ben, És ő ba - tal-mas fel - sé - gé - ben.

Mindamellett, hogy ebben semmi új nincs, a codex írója új (tán általa írott) ének címe alatt adja. Így szokott egyik dallam a másiknak élete t adni. S kérdés, vajon a III. számú latin is nem így keletkezett-e? Ezt mondhatom a IV. számúra is, melyet hasonlóan új énekké változtatott.

I.

Ádventi.

A ke - resz - tyén - ség - ben, I - gaz val - lás a hit -

ben, Hogy hig - y - jük egy is - ten - ben A - tya

fi - ú és sz - nt lé - lek - ben Menny - nek föld -

nek ten - ger - nek Ő te - rem - tö - je - ben.

Kisdinél; Szelepcsényinél; Szegedinél; Kájoninál; s a turóczi jezsuiták kéziratában *Régi ének* cím alatt. Dallamára Szegedi még két verset ad: „*Sötétség világa*“, „*Atyák szomjuhozván*.“ Kájoni pedig: „*Sírlomunknak októlon mennyőjunknak Éva*“, „*Idvez légy Mária, te vagy . . .*“ E dallam szerint énekeltek még egy „*Ave hierarchia*“ kezdetű szintén ádventi, de egészen más tartalmú himnuszt. Hogy e latin vers a régibbek közé tartozik, láthatni a protestáns codexek közt a Keeskemétiiben, mely fölvevén a feljebbi credo-szöveget, *ave hierarchia* dallamára utasít, (mint írja: *Jerarchia*) s innen az is következik, hogy a dallamot eredetileg latin mellé írták. De a protestánsok emilyen eljárására alaposan nem építhetünk; mert ugyanegy dallam végett most egy, majd más szövegre hivatkoznak. Másfelől a katolikus nyomtatott cancionálék nem is említik ama latin szöveget, holott az eredeti latinokat rondesen együtt adják a dallammal, s magyar fordításukat csak melléketül. Az is megjegyzendő, hogy a *régi ének* cím alattiaknak, kevés kivétellel, nincs latinjuk. Végre,

hasonlítsuk össze a két szöveget, s látni fogjuk, hogy a feljebbi dallam nem egy időben keletkezett a latinul:

*Ave hierarchia
Coelestis et pia
Dei monarchia
Respice nos Domine
- Ut eruanur arreantes in via.**

(Újhelyi pálosok grad.)

Szelepcsényi a gyűjtemény toldalékjában (342. lap) közöl még egy adventi credót (Hiszünk egy bizony istenben, kit áldunk *atya nevében*) dallam nélkül, s a tartalom-mutatóból is kifeledve. Felöltö, hogy a kath. credók egyik pontját: „*Et unam sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam* egészen mellőzi.*) Egyebekben a latin szövegre utal.

Szegedi szerkesztői minden alkalomról gondoskodnak, de nem minden szöveg mellé adnak dallamot, ily esetekben más himnuszokéra hivatkozzán. A dallamosak ezek:

II.

Karácsoni.**)

Hi - szünk mi az egy is - ten - ben, I -

gaz te - rem - tő - ben, Hi - szünk az Jé - zus

*) Szegedinél is többször van rá eset. A 45-ik lapon csak így röviden érinti: *Hiszünk sz. lélekben, szentekkel egy hitben*. Így a 140. 166. oldalon. A 251. lapon világosabb: „*Hiszek csak egyet, Legmagasb hegyet, Két felruházott istent, Egyházat.*” A 332. lapon csak mint fejem. A 369. *Hi - szünk anya szent egyházat*. A 332. oldalon egészen kimarad. Szintén az erre következő versekbe szedett latinból is.

**) Eredetileg $\frac{3}{4}$ méretes ütényműben.

Krisz - tus - ban is - ten - nek szü - lött drá - ga

fi á - ban.

III.

Újévi.*)

Hi - szünk mi az] egy is - ten - ben, Menny s föld -

nek te - rem - tő - jé - ben, Hi - szünk a Jé -

zus Krisz - tus - ban, is - ten egy fi - á - ban.

IV.

Husvétli.**)

Hi - szünk i - gaz is - ten - ben, Menny s föld to -

*) A számmal jelzett hangok az eredetiben negyed értékűeknek irattak. E dallam szerint éneklendő himnusz *Ah drága édes kisedünk*.

**) Itt a számjegy alatt, hibásan áll egész hangjegy. E dallamra utasít következő himnuszokkal:

Keresztynék seroge —
Mihelyt Krisztus felkele, —
Ur Krisztus feltámad, —
Resurgente Domino, (csak latin.)
Vigadjunk Jézus napján.

rom - tö - jé - ben, Min - den - ha - tó o - rő -
 1)
 ben, Ki - vel va - gyunk é - let - ben. Al - le -
 lu - ja, Al - le - lu - ja.

Utóbbi dallamra vonatkozva kétes: vajon melyik volt előbb? hymnus-e? vagy credo? Mert a többi cancionálék „Christus feltámad, mi bűnünket elmosá” kezdetű hymnuszhoz melléklék, mint e szövegnek negyedik dallamát. Szegedi valószínűleg fölöslogesnek találta mind a négyet, s ezért hymnusznak csak az elsőt tartotta meg, a negyediket pedig credóvá változtatta. A II—III. szám alattiakat összehasonlítva, közel rokonságban találjuk. *)

Mint Szegedi, úgy Náray is ad minden alkalmi credót, sőt ezeken kívül magyarra fordítva közli a fennebbi II. számú *majus solemne* cím alatt, dallamát rhythmus és mérték szempontjából olykor némileg módosítva. Ezek is többnyire eredetiek, de hangzatosabbak is lehetnének. Legyen elég mellékletül egypár érdekesebb.

V.

Közönséges időkre.**)

Hi - szek egy ő - rök é - lő is - ten - ben,

*) Pünköszi credójának nincs eredeti dallama, s „Feltámadt az mi életünk” kezdetű régi énekekre hivatkozik, melyet a maga helyén fogok közlenni.

**) E dallamot szerző eredetileg egy *Misztériához* írta, melylyel az énekeskönyv kezdődik. A credo szövegét később más dallamra is énekeltek, mint egy későbbi kéz által oda írt jegyzékből láthatni: „Ad notam: *Misc bänkodol oh te én szívem*”

Min - den - ha - tó szent a - tyá - ban, Menny - nek és föld - nek
 s min - den - fé - le Ál - la - tok - nak sem - mi ből al - ko - tó - já - ban

VI.

Nagy böjti.

Hi - szek egy é - lő is - ten - ben Min - den -
 ha - tó a - tyá - ban. Menny - nek föld - nek, a lát -
 ha - tó és a lát - hat - la - nok - nak Min - den
 ne - mü ál - la - tok - nak nagy böles al - ko -
 tó - já - ban.

Az ily rhythmusú dallamok a XVI. században már meghonosultak, s hol tisztán, hol zenéuk négyméreteres ütenyeivel keverve nagy szerepet játsztak, sőt egy pár népdalunkban ma is észlelhetők, legkiválóbban pedig „Kisütött a nap a cserén” kezdetűben. Nem szenved kétséget, hogy a lengyelektől kölcsönöztük. — Más erre vonatkozó nézetemet elmondom a néphymnuszok rovatában.

Áttérek most a protestánsok eredőira, vagy mint nevezik, *symbolumaira*, melyek száma nem oly nagy mint a katolikusoknál.

Feljebb említettem a Kecskeméti kódex nyomán az I. számú adventi népies credót „A keresztységben.” Ez éneket a nevezett kódexen kívül csak az unitáriusok nyomtatott graduáljában találtam. *) Próza szövegű symbolumaik: Ambrosius fe n közlött „Te-Deum“-ja; Athanasziustól „Valaki akar üdvözülni“ negyven szakaszoskára osztott próza. Geleji az egészet közli dallam nélkül, valószínűleg nem is éneklés, hanem olvasás általi épülés végett. **) Ezekon kívül egy harmadik szintén Gelejinél, s az unitáriusok kódexében: „Mi hiszünk mind egy istenben“ szövegét ezek dogmájához alkalmazván, a dallamon is módosítani kellett. P. o. Gelejinél Jézusra vonatkozva: „ki atya istennel egy isten, és ki örökül fogva volt, szűz Mariától születék, az keresztfán értünk áldozék, pokolra szálla szabadulásunkért, és halottaiból feltámadva idvőségünkért, kit mi várunk jöni az ítéltre.“ Unit. kód.: „Mi hiszünk Jézus Krisztusban, istennek fiában, az mi urunkban, ki istennek egyetlenegy tulajdon fia, ki az üdönök teljességében szűz Máriától születék, az keresztfán mü érettünk megholt, és halálból harmadnap feltámadván, ellenségünkön győzedelmet vön, az írások szerint ötet várjuk az ítéltre.“ Gelejinél: „Mi hiszünk sz. lélek istenben, ki az atya és fia istennel egy isten.“ Unit. kód.: „Mi hiszszük, hogy a sz. lélek az atya istennek és az Krisztusnak szent lelke.“ Innen megüélhetni a szöveg által keletkezett dallami különbségeket, melyekhez járul a kulcsok különböző fölteveése, még pedig nem tévedésből, mert az ének mindhárom szakaszában ugyanazon helyeken egyformán ismétlődnek. Melléklem mindeniknek első szakaszát.

Symbolum apostolicum.

(Gelejinél.)

*) A nevezettekkel későbbi „Mennyet zengedező kar” is átvette, még pedig dallamára más két szöveget is ad: „Az atya úristen Ádámot hogy teremte.” és: „Vigya énekeljüök.”

**) A Kecskeméti kódexben e cím alatt: *Symbolum Athanasii episcopi Alexandriensis Anno 333 scriptum.* Első szakasza következő: „Valamely embör üdvözülni akar, mindeneknek élülte szükség, hogy a körösztgén hitöl vallja. Milyet a ki igazöl és éppen meg nem tartand: Kétség nélkül örököl életöl.” E symbolum a Pataki kódexben is töredékesen.

menny-nek föld - nek és az ben - ne va - lók - nak te -
rem - tő - jé - ben, ki fi - a - i - vá min - ket vá - lasz -
*)
tolt. Ö tes - tünk - röl és lel - künk - röl min - den - kö - ron
gon - dot vi - sel mint é - des a - nya fi - a - i - röl,
sem - mi az - ért né - künk nom árt - bat a - ka - rat -
ja nél - kül, mert min - de - nek vad - - nak az
mi is - te - nünk - nek nagy ba - tal - má - ban.

Symbolum christianum.

(Az unitáriusok kódexében.)

Mü hi - - - szünk az egy is - ten - ben, menny - nek
föld - nek és az ben - ne va - lók - nak te - rem - tő - jé -

*) Eddig a C. kulcs a 4. vonalon, s innen kezdve bassus kulcs a 3. vonalon.
**) Itt megint C. kulcs a 4. vonalon.

ben, ki fi - a - i - yá min - ket vá - lasz - tott. Ő tes -
tünk - ről és lel - künk - ről min - den - ko - ron gon - dot vi -
sol mint é - des a - tyá fi - a - i - ről, sem - mi
sz - ért ne - künk nem árt - hat a - ka - rat - tja nél -
kül; mert min - de - nek vad - nak az mi is - te - nünk -
nek nagy ha - tal - má - ban.

d) *Kyriék, Glóriák, Agnusok, stb.*

A népies credók mellett vannak szintén népies *Kyriék*, *Glóriák*, *Sanctusok* és *Agnusok*, melyek szerkezete egészen a credóké, vagy néphymnuszoké. Ezek közül is melléklek néhányat.

Nagybőjti Kyrie.

(Szegedi. 249. lap.)

Ir - gal - mazs mi - né - künk ö - rök a - tyá is - ten, No -
nézd mi sok vét - künk.

*) A C kulcsot a 4. vonalról a 3. vonalra teszi.

**) Előbbi kulcsot a 3. vonalról visszatesszi a 4-re.

Gloria.

(Szegedi 250. l.)

Di - eső - ít - sük ma - gas ég - ben Az is - tent ö -
rök fel - ség - ben, A - kik val - nak sze - lid - ség - ben Tart -
sa is - ten bé - kes - ség - ben.

Gloria.

(A turócezi kódexből. 63. lap.)

Di - eső - ség menny - ben is - ten - nek, A - tyá fi - ú
sz. lé - lek - nek. És e föl - dön bé - kes - sé - gok, Lé -
gyen a jó em - be - rek - nek.

Agnus Dei.

(Náraytól. Lira Coel. 85.)

Jé - zus Krisz - tus: mi u - runk. Ál - dott is - ten -
nek bá - rá - nya! Te vé - red vi - lág - nak bün - től vált -
ság a - ra - nya.

A turócezi kódex *glóriája* egyiké az olyan dallamoknak, melyeket erőszak nélkül nem oszthatunk mindenütt ugyanazon ütenyombe. Négy méretűnek íratott ugyan, de első pillanatra észrevehető a Nárától feljebb közlött népies credo rhythmusa, (♩ ♩ ♩) mely a szöveg első phrasisán ömlik el (*Dicsőség mennyben istennek*). A többi aztán páros méretű. — Ily vegyességet mai népdalainkban is találunk.

Náray *agnusa* tulajdonkép magyar choriambus volna, mit a szöveg is önként hoz magával; de amaz időkben csak így tapogatózva s hiányosan tudták e mértéket (♩ ♩ ♩ ♩) zeneileg kifejezni.

A protestánsok ez éneknemekben nem népiesek, azaz hasonlítanak a régi latinokhoz. — Kyrie név alatt csak egyet látam, a gyermekekét; de éppen ily szerkezetűek a versiculusok s benedictiók is; amazokra megjegyezvén, hogy nem versek, hanem prózai mondatocskák, melyeket a szolgáló személyzet, péld. kántor és gyermekek váltogatva felelgettek egymásnak, s e tekintetben hasonlítanak a fenn említett férczelményes epistolákhoz. Ilyen beosztásuk a benedictiók is. Geleji nem ad utasítást kezelésükre, hanem szakaszonként a mondatokat kettős ponttal választja el. Így a kódexek is a Kecskeméti kivételével, melyben a kettős ponton kívül a dallamok kezdetére felírták: *puer* és *chorus*. Utóbbi azonban csak a benedictiókban; mert versiculusok dallamára sehol sem találtam. Mutatványul közlök a Kecskeméti kódexből egy adventi versiculust:

Támadj föl Úr Jézus Krisztus: És segélj meg minket.

És az te nevedért: Szabadíts meg minket.

Aldott az ki jött az Úrnak nevében.

Bizony isten és bizony embör: megszabadítani minket.

A Kecskeméti kódexbenedictiói közelebb állanak a responsorium egyhangúságához, s Geleji dallamaitól különböznek. Mellékletül legyen elég az alábbi. —

Kecskeméti kódex.*)

Chorus

Ald-juk mind-nyá-jan az úr-is-tent

*) A szöveg közt látható *chorus* és *puer* alatti dallamra az eredetiben nincs semmi szöveg írva, de valószínűleg egyikre a *chorus* énekelte *alleluját*; másokra a gyermek *úgy legyen*, vagy, *áment*.

Puer

Min - dön fi - dő - ben. Min - dön - ko - ron az ő di - és - re - ti ma - rad - jon mi - ben - nünk.

Chorus *)

A gyermekek *Kyrieje* invitatorium helyett szolgált a lamentációk előtt. Geleji közli egészen, de minden utasítás nélkül. A Patay és Pataki kódex — mint a Kecskeméti az előbbiben — kiírja az illető magán énekest és kart. Patay szerint chorus kezd (ez alatt gyermekek értendők) s felel a kántor. A Pataki szerint kezd egy gyermek, s felel a chorus. Utóbbi inkább is egyezik a *Kyrie puerorum* névvel. Melléklek egy pár mondatot.

Kyrie puerorum.**)

Puer

Ir - gal - mazz ne - künk úr - is - ten. Krisz - tus ir - galmazz mi - ne - künk. Úr - is - ten ir - gal - mazz mi - ne - künk

Chorus

Krisz - tus u - runk on - ge - del - mes lőn é - ret - tünk mind - ha - lá - lig - lan. Ir - gal - mazz ne - künk.

stb.

*) Az eredetiben a másodszori chorus fölé írott dallam egy lépésével feljebb áll, mi azonban képtelenség. Az ily *alleluja* s *úgy legyen* dallamocskákat mindenki könnyű nélkül tudta; ezért sokszor ki sem írták; s jelen esetben is inkább csak intés gyanánt szolgál.

**) Dallamában a hibás írást Geleji után javítottam ki. Hasonlít ahhoz, melyet az újhelyi pálosok szerint két barát szokott énekelni husvét szombatján, miután processzióból az egyházba visszajöttek:

Sal - va - toe mun - di ad - ju - va nos.

e) *Egy középkori párdal Mária tiszteletére.*

S most, mielőtt bezárnám szemlémet a szoros értelemben vett mise-énekek fenn említett záradékával, az *ite missa est* magyar fordításával, s mielőtt átmennék a szertartások még érintetlen nemcseire: ismertetek még egy discánt s tenor szólamra írt dallamot azon korból, mikor az öszhangzatok elmélete bölcsőben feküdt, s a szép fogalmát tiltott *ötöd menetek* láncolatához kötötték, minélfogva a közlendő dallam nem költészet, hanem mesterség szülöttje. A pergamen lapokból álló nagy foliású antiphonár, melyből lemásoltam, az egyetemi könyvtár sajátja. Ez antiphonárnak eleje s vége nincs; belseje is töredékes; évszám nélküli; azt sem lehet tudni, melyik egyház sajátja volt. Kemény s egykor nagy művészettel csinált fatábláján 1525 áll ugyan, de a cödex nem egy időben íratott; többször is be volt kötve, mert a könyvkötő némely lap széléről lemetszette a dallamokat, s ez történt az alábbiak is néhány hangjával. Ezért, mint szintén a benne rejlő művészből ítélve, legalább e részlet keletkeztét egy pár századdal elébbre tehetjük.

Discantus.

Al . . . le . . . lu - ia

Tenor.

Al . . . le . . . lu - ia

Fu . . . it vir . . .

Fu . . . it vir . . .

go quo non . . .

go quo non . . .

dum ma . . . tris

dum ma . . . tris

al . . . vo re - plo . . . tur

al . . . vo re - plo . . . tur

gra - ti . . . a et in tem . . . plo

gra - ti . . . a et in tem . . . plo

De . . . i

De . . . i

re - po - si - - - ta il - lu - tra

re - po - si - - - ta il - lu - tra

sum - - - - - ma pe - ri - ti - - - a.

sum - - - - - ma pe - ri - ti - - - a.

E párdal a maga korában szintoly nagy művészet volt, mint napjaink mystikus törekvései a zenei festészet terén; mint technikai kísérlet oly erőszakot követett el a józan hallérzéken, mint a zenekép-írók játékot űznek a józan ész rovására. De másfelől curiosumként szolgáljon bizonyítékul, hogy Magyarország a műveltebb Europa lépteit e téren is nyomban követte, akár az e fajta műtermények behozatalával, akár hasonló írásával. Megjegyzem még, hogy eredetileg öt vonalós sorba íratott; mi nem áll útjában feljebbi véleményemnek; mert a XIII. században többek közt öt vonalt már használtak. De ha későbbi másolat volna is, keletkezése korát ide tehetjük.

f) *A mise záradéka.*

A misek szokott záradéka nem bír semmi zenei becsesé, de az alábbi egyfelől népies stíljával különbözik, másfelől ránk nézve fontos, a mennyiben világot derít a magyar anyaegyház szertartásainak ez idők alatti minőségére, s láttatja, hogy — mint fenn is mondtam — közel állott a tiszta nemzetiséghez, s egészen át is alakult volna, ha a tridentini zsinat útjába nem áll.

*) Itt a könyvkötő levágott a tenorból három hangot, mely az eddigiek szellemében e - d - e lehetett. A szöveg tén *illustra.* vagy még inkább *illustrata* akar lenni.

Ite missa est.
(Náray Lyra Coelestis 91. l.)

I - te i - te be - no - di - et - i - i - i in
De - o qui est Al - pha et O - U - ni tri - no
Mon - je - tek el ó ál - dot - tak A bé - kes - ség -
Meg - vál - tó - nak és a - tyá - nak Ki a köz - det

vi - am pa - cis Chris - tus Pa - tri Ho - stí - a ve
sem - pi - tor - no Om - nis cho - ri Re - dem - pto -
nek út - já - ra Krisz - tus va - ló szent ál - do -
és a vá - go Szent - lé - lok - hol egy is - ten - ség -

ra pro no - bis Mi - i - is - sa est.
ri di - ca - mus gra - s - a - ti - as.
zat Ér - te - tek Mennyben kül - de - tett.
nek Nagy há - lá - ő - rök - ké - lé - gyen.

A protestánsoknak különböző alkalmi záradékaik voltak az énekek végén, könyörgés után, predikáció után, hőköznapokon, vasárnapokon, és nagyobb ünnepeken. Gelejinél találunk egyet dallam nélkül az *ite missa est* mintájára: *dimissio peracta communionis* cím alatt. *)

Menjetek el úr Krisztusnak hű vendégi békességgel,
Megalégedvén lelketek szent testével vérével.
Hálát adjatok ő neki ily nagy jótéteményéért,
Rendelvén életeteket ő szent törvénye szerint.

*) Ugyanez a Patay kódexben:

„Menjetek el békességgel
Úr-Istennek örökké,
Mindenkoren dícsérjétek
Az ti sz. atyátokat.

Hálát adjunk az istennek
Ki minket érdemünk nélkül
Fiaivá hogy fogadott
Csak az ő jó voltából.”

Így a Batthyány-kódexben, s az unitáriusokéban is; utóbbi a 2-ik verset következőleg alakítva:

„Bizony méltó, hogy dícsérjél
Tisztasság és hálaadás
Csak ő neki adattassék
Mind örökkön örökké.”

V. A mise körén kívüli szertartások.

A szertartásos énekeknek van még két nemök, melyekről — nem tartozván a mise körébe — eddig nem szólhattam. Ezek a *litániák* és *mysteriumi* énekek. Mindenik magában is érdekes; de kivált azért, mert nemzetiségünk, főkép az elsőbbségben s a mysteriumok némely ágában is szabadon nyilvánult.

Szemléjüket megelőzőm műtörténelmi rövid vázlatukkal.

a) *A litániák.*

Mint az antiphona, hymnusz, kyrie, úgy a litánia is görög szó, s kérést, könyörgést jelent. Valószínűleg már a hébereknél divatozott ez éneklés, mely föltevésre alkalmas ad a CXXXVI. zsoltár szerkezete. Péld.

Dicsérvétek az urat mert jó:

Mert mindörökké megmarad az ő irgalmassága.

Dicsérvétek az isteneknek istenét:

Mert mindörökké megmarad az ő irgalmassága.

Dicsérvétek az uraknak urát:

Mert mindörökké megmarad az ő irgalmassága.

Ki nagy csudákat cselekedik egyedül:

Mert mindörökké. stb stb.

A keresztény egyház vagy 446 kőr. vette fel Konstantinápolyban (Theodos Proklos alatt) vagy Antiochiában Justinian alatt. Utóbbival következő legenda áll kapcsolatban. Nagy földrengés támadt, melynek félelme a népet szabad ég alá űzte a mezőre. Itt egy gyermek véletlenül magasra felragadtatott a fellegek hazájába, melynek láttára alant az egész tömeg *kyrie eleison* kiáltva, ismét a földre visszaszállott, teljes épségben, s elbeszélte, hogy az angyalok következő éneket mondanak isten dicsőítésére: „*Szent isten! szent és hatalmas! szent és halhatatlan! könyörülj mi rajtunk!*” Tehát ez esemény intésül szolgálva, törvénynyé lett eme szavaknak nagy szükség idején való éneklése, megosztva a pap és község közt. Idők folytán a szöveget különféle mondatokkal bővítették, dallama is több hanglépésőre terjeszkedett, melyek száma kezdetben csak három volt (*g-a-h*).

A litánia alakra nézve kétféle: *nagyobb* és *kisebb*. Amazt Nagy Gergely hozta be egy általános nyomor idején, mely a Tiberis rendkívüli kiáradásából s pestis dühöngéséből keletkezett.

E litániát hét kar énekelte: a papok, barátok, apácák, gyermekek, hölgyek, római polgárok, polgárnők s özvegyek kara, honnan *septiformis*nak nevezték.

Átaljában jellemével leginkább egyezik az elegiai hang, melyen elősorolandó az embernek minden megtörtént és történhető testi és lelki baja. E nyomorok változatosak ugyan, de kezdetől végig ugyanegy dallamkörre énekelgetvén, annyira unalmaskává válhatnak, mennyire hosszú az emberiséggel közös panaszok sorozata. Innen már a régiebb idők óta a zenészek mind azt, mi a zenében egyhangú és hosszadalmassága miatt unalmas, litániának szokták nevezni.

Mindemellett közvetlenül a népeletből vétetvén, egyike a legezélszerűbb énekformáknak, mely semmi által sem pótolható; nem a pusztá szókönyörgéssel, melyben többet mondhatunk ugyan, de annyit érezni nem lehet, mint ha dallammal párosúlna. Amaz inkább reflexio által akar hatni a vallásos érzelmekre ez maga egészen érzés. Hallgassuk meg a nép fiat a föld bármelyik zugában, midőn a természet nagyszerűsége felett a maga módja szerint elmélkedve érzelmeit — melyekre élő szót nem talál — valamely pásztori hangszeren kezdi tolmácsolni. Vagy midőn helyzete fátumszerűségén, melyet csak sejt, felfogni képtelen, de érez: elmélyedve az előbbi módhoz folyamodik. Mindkét esetben megszemmisülve, oly dallamot fog hallatni, melyben nincs a boldogságnak semmi áradozása, jókedv csapongása; de hosszan kinyújtott hangjai mind kifejezik, a mit szóval el nem mondhattott; dallamainak terjedelme épen oly korlátolt, mint felfogása szemben a világgal; azonban telve elegiai érzelmekkel, melyek sejtelmekre ébredtek, s végtelen sokat mondanak.

Ilyen a litánia eredeti alakjában.

Később — a művészet is segédkezeket nyújtván — keletkezett egy olyan neme, melyet szoros értelemben népiesnek nem mondhatunk, nem is a nép, hanem a zárdák lakói szoktak énekelni latin nyelven. E litániák azonban csak alakra s nyelvre; különböznek a népiestől; ellenben zenei tartalomra édes testvérek. A barátok ugyanis minden égalj alatt magok költvén, mint rendszerint nép fia, közvetlenül an épéletből merítették gondolataikat. Ezért minden klastrom litániái magokon hordják azon vidék népzenejének nyomait, hol keletkeztek, s legfőkép fölismerhetők a német és magyar helységekél, mindenik megtartván nemzeti-segő rhythmusát.

Ilyenek az alábbi — Mária tisztelétére írott — dallamok Kájóninál, mindössze 53 darab, melyek nagy része eredetileg tőle van, vagy legalább ezt föltehetjük, miután az idegen származásának forrását mindenütt pontosan megnevezi.

Kájóniról csak annyit tudok, hogy a székelyek közt élt, kezdetben orgonacsináló volt, s orgonajátszója a mikházi minorita klostromnak; később pedig ennek főnöke. Ezek olvashatók *Organo-missáléja* czimlapján, mely kódexét 1667-ben írta, s ma a csíksomlyói sz. ferencziek sajátja.*) E kódex hangírása, mint már említettem, mindenütt orgona-táblázat (*tabulatura*), énekei mindenütt két szólamúak (kivéve a följebb közlött *Dies irae*-t), t. i. feljül a dallam, s alatta orgonán játszandó basszus szólam. A közép szólamok kiegészítését a játszóra bizta, de a misékben itt-amott harmoniára vonatkozó verestintával írott számok is vannak.***)

Szolgáljanak bővebb ismertetésül litániái.

*) Egészen más tartalmú Cancionáléja, mely szintén 1667-ben jelent meg először, másodsor pedig 1719-ben. A fennebbiek után végre érdélyi helyettes püspök lett.

**) Csak rövid ideig lehetővé rendelkezésem alatt, tartalmának legnagyobb részét nem másolhattam le, sőt minden oldalról tanulmányozni sem volt időm. De álljon itt a különböző helyekből összeszedett misék fölíratja, azokéval együtt, melyeknek keletkezési helyök nincs megnevezve. 1) Missa prima, duplex primae classis. 2) Missa alia, duplex primae classis. 3) Missa 2. Tyrnaviensis. 4) Missa 3. Mediolanensis. 5) Missa 4. Viennensis. 6) Missa 5. Angelica. 7) Missa 6. Olomuncensis. 8) Missa 7. super „*Gaude Dei genitric.*“ 9) Missa 8. Brunensis. 10) Missa 9. Kismartonensis. 11) Missa 10. super „*Infinitae bonitatis.*“ 12) Missa 11. Clericorum. 13) Missa 12. super „*Coelorum.*“ 14) Missa 13. Cracoviensis. 15) Missa 14. Solennis. 16) Missa 15. Paduana. 17) Missa 16. Varsoviensis (ex Graduale somlyai-esik, Patrem cunctipotentem more polonico.) Valószínűleg ez lesz a följebb közlött credo is. 18) Missa 17. siculorum (2/4, *ütenyemben*) Pater Fr. Joannes Kájoni scribēbat, organista et organifaber, sui Guardianatus Mikhaziensis conventus anno 1667. 14. Martii. 19) Asperges tempore Paschali. 20) Asperges per annum solennis. 21) Hymnus in processione corporis Christi. 22) In nativ. Dom. ad vespertas. (*Benedicamus regi potentī.*) 23) Missa 18. Venetiae. 24) Missa 19. in dupl. secundae classis. 25) Missa 20. In festis duplie. semidupl. vel infra octavas. 26) Missa 21. Cantus claustralis. 27) Missa 22. in adventu. 28) Missa 23. de B. Virgine. 29) Missa 24. Romana. 30) Missa 25. Joannis Spiekenbergeri, de s. patre Francisco. 31) Missa 26. Suavis. 32) Missa 27. in adv. ad orate. 33) Missa 28. dominical. per annum. cantus Strigoniensis. 34) Missa 29. Papalis. 35) Missa 30. in die Pentecostes. 36) Missa 31. de Ascensione. 37) Missa 32. Solennis de B. Virg. 38) Missa 33. Strigoniensis tempore Paschali. 39) Missa 34. de corpore Christi. 40) Missa 35. cantus monachorum infra tempus Paschale. Ezt követi 53 litánia, » néhány antiphona stb. A kódex alakja nagy hársüt négyed; 238 lap.

1) *Litaniae Beatae Virginis Lachrimosae.*

Ky - ri - e, e - ley - sou Chri - ste au - di nos

Pa - ter de - coe - lia De - us mi - se - re - re no - bis

Vir - go pru - den - tis - si - ma O - ra pro no - bis

Agnus De - - i qui tol - - - - - lis

pec - ca - ta mun - - - di Par - ce no - bis Do - mi - ne.

Ez ének két nagyobb körre osztható: az első hat, a második négy ütenyből áll. Amaz ismét három kisebb dallamra, melyek két-két ütenyből állanak. A második kör nem tartalmaz semmi újat, de ilyennek mutatkozik az első kör más összerakása

által. Így sorakozván a mindég ugyanazt mondó gondolatok, el kell ismernünk, hogy szerzőjük bizonyos művészi terv szerint alakított; nem támaszkodott a prózai szövegtől kölesönözhető eszközökre, hanem önállóan, zeneileg eszményített, s ily úton jött létre ama zenei kerettség, melyet más viszonyok közt a versek szoktak adni. Ez önállóság tisztán mutatkozik a 3-ik s 8-ik ütenyben. Mindkettő dallama egy; de egyikben a szótagok száma három; a másikban hét; mi eléggé kellemetlen, ki sem állja a bírálatot; de a független zenei eszményítés logikája szerint másképp nem lehetett. A harmadik s ötödik üteny rhythmusaiban sajátosságok de nem természeteselek a szünjelek, melyek valószínűleg az énekesnek lélekzés vételre adattak. Annál kirívóbb e helyeken a szavak szétszakítása, mert a dallamocskák az üteny közepén mintegy bevégeződnek, s az üteny második felében újra kezdődnek; mi csak szelvényes versekkel sikerülhet. Ezekből folyólag a szöveg és dallam közti egységet tekintve, nem tartom ugyan helyesnek az önálló zenei eszményítést, mely határozott mennyiségű ütenyekben, s összevágó dallam frázisokban nyilvánul, mert minél kerekesebb az egyik, annál szögletesebb a másik; de a szövegtől elvonatlan, dallamai alakítását, s költői érzés szülte elegiai tartalmát a mindennapiason fölül helyezem, mint népzenei alapló műköltészeti kísérletet, mely korának becsületére válik, s omlított hibáitól megtisztítva, napjainkban is versenyezhetne. Őszhangzat kezelése magán hordja ama század félszepségeit, melyek azonban ma kirívóbbak mint akkor lehetek. Péld: kellemetlen ötöd s nyolczad menetei már ez időkben tilósak voltak ugyan; de az újtvény s régi szokás oly közel állanak egymáshoz, hogy emilyen őszhangosítás tán csak a törvényhozókkal nem közös. Szintén felötlő, hogy *esz* helyet mindenütt *disz*-t találunk; de ez is amaz idők különböző rendszereihez tartozik*).

*) Egy kezennél levő bárta iskola, melyet sokkal később, 1713—14-ben írtak vagy Danczkában vagy Boroszlóban, s Rákoczi Ferencz főlovász mesteréé. Vay Mihályé volt, mindjárt a második lapon következéleg adja a lígy hangok ismertetését, helyes írással, de régi mód szerint rosszul magyarázva:

Kisebb nagyobb mértékben hasonló erények, s hasonló hibák észlelhetők Kájoni többi énekeiben.

A két alábbi közlöm egész torjedelmében. Mindenik elegiai.

2. *Litaniae B. Virginis dulcorosae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste an - di nos.

Pa - ter de - us De - us mi - se - re - ro no - bis.

Vir - go pu - den - tis - si - ma O - ra pro no - bis.

A - - - - - gaus De - i qui tol - - - - - lis pec -

ca - ta, mun - di Par - ce no - bis Do - mi - no

mi - se - re - re no - bis.

3. *Litaniae S. Patris Francisci.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos,

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis

San - eta Ma - ria o - ra pro no - bis. San - eta

De - i ge - ni - trix o - ra pro no - bis.

Az alább következők nagyobb része nélkülözi a litánia eredeti jellemét: az elegiai színezetet; azonban szorkezetök egészen az eddigi. Legyen elég ismertetésül néhánynak kezdete.

4. *Litaniae B. Virginis suaves.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste au - di nos

Chri - ste ex - au - di nos Pa - ter de coe - lis De - us.

5. *Litaniae B. Virginis choraes.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - u - di nos.

6. *Litaniae B. Virginis sedis sapientiae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - n - di nos

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis

7. *Litaniae B. Virginis Vartenses.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste an - di nos,

8. *Litaniae B. Virginis Sopronienses.*

Ky - ri - e eley - son Chri - ste an - di nos

Pa - ter de coe - lis Ee - us mi - se - re - re no - bis.

9. *Litaniae B. Virginis clementissimae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste an - di nos

Pa - ter de coe - lis, De - us mi - se - re - re no - bis.

10. *Litaniae B. Virginis Monasterii Csikiensis.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste an - di nos

Chri - ste ex - an - di nos.

11. *Litaniae B. Virginis ejusdem Monasterii.*

Patris Nicol. Somlyai.

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Pa - ter de coe - lis De - us mi - se - re - re no - bis.

A szoros értelemben vett litánia alakjának az előbbi leginkább megfelel, mennyiben csak egy rövid gondolat, mely minden változtatás nélkül folytonosan ismétlődik. Ezért niucs is egészen leírva, hanem e helyett a következő útastítás: *sic consequenter usque ad finem.*

A következő ugyanez magyar fordításban, egy lépcsővel alább, s kiegészítve egy második részszel. Közlöm az egészet.

12. *Litaniae B. Virginis Ungarice.*

U - ram ir - gal - mazz ne - künk Chris - tus ko -

gyol - mezz ne - künk Meny - be - li a - tyá Is - ten!

ir - gal - mazz mi - né - künk. Má - ri - a! Is - ten - nek sz. any - ja

i - mádj Is - tent é - ret - tünk bü - nö - sök - ért

Ó Má - ri - a drá - ga - lá - tos szép ró - zsa.

13. *Litaniae B. Virginis Deiparae.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e -

ley - son Ky - ri - e e - ley - son.

14. *Litaniae B. Virginis Brabanticae.*

(in processionibus.)

Solus. Chorus.

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste e - ley - son

Solus. Chorus.

Chri - ste e - ley - son Chri - ste e - ley - son.

Mindezek közt ámbár csak a soproni, csiki, és Somlyai Miklós-féle nevezetnek meg, de a többiek is kétségbevonhatlanul a magyar népzénet vették alapúl, sőt még leplezetlenebb alakban mint a nevezettek, olannyira, hogy kezdetőkben népdalaink valamelyikét véljük hallani. A hatodik szám alatti közel rokona csárdásainknak *). A 14. számú pedig annyival inkább megfelel a processiók szertartásának, mert jól kimért dallama, mint induló, egy nagy közönség lépteit is fegyelmezheti.

S most, feljebbi állításom igazolása végett, tegyük párvalba néhány német helységből vett ilyenemű éneket:

1. *Litaniae B. Virginis Posonienses.*

Ky - rie e - - - ley - son Chri - ste

*) Nem napjaink zavaros fogalmai szerint, melyek folytán ma minden zenénk csárdás volna, holott e zene mindenhez inkább hasonlít mint a csárdászenéhez.

e - - - ley - son a - u - di nos.

2. *Litaniae B. Virginis Tyrnavienses.*

Ky - ri - e e - ley - son Chri - ste a - u - di nos.

3. *Litaniae B. Virginis Viennenses.*

Ky - ri - e e - - - - ley - son Chri -

ste a - u - di nos.

4. *Litaniae B. Virginis Pragenses (Tempore obsidionis.)*

Ky - ri e e - ley - son Chri - ste Chri - ste e - ley - son.

Csak kevésbé zeneértő is azonnal látni fogja, hogy a dal-
lamok s az előbbieik közti különbség az ütenyek méretezéséből
származik, t. i. egyik négy, s a másik három méretes. Nincs he-
lyén jelenleg nemzetiségi kérdések fejtegetésébe becsátkoznom,
s ezért csak azt jegyzem meg, hogy a rhythmusok mind a né-
metnél, mind a magyarnál szoros értelemben vett népiesek, me-
lyek ősi típusát nem szóköltemények adták, mert ugyanegy
versnemre minden nemzetnek különböző rhythmusú dallamai le-
hetnek és vannak, hanem az illető népek tánczai, melyekben a
népiesség legelőször nyilvánult határozott minőségben, s a mely-
nek később a művészet adott különböző alakokat.

A litániák egyszerűbb alakja a népének osztlálya-
ba tartozik.

A protestánsok gyűjteményeiben csak egyet találtam „*li-
tania major*“ cím alatt. Miután szerkezete egyszerű, csak szö-
vegének nagy terjedelme által illetheti a *major* melléknév. Ge-
lejinél mintegy 80 rövidebb s hosszabb kérés phrasisából áll, me-
lyet a többiek is megtartottak, sőt a régiebbek, t. i. a kódexek
egy olyan kérést is tartalmaznak, melyet Geleji s utódai jónak
vélték mellőzni, pl. a Krisztushoz szólók egyikét: „*Az te kör-
nyülméletkődésödnek általa hallgass meg minket.*“

A *litania major* szerkezete népies ugyan, de három méretes
ütenynemre inkább hajló dallamai magyarnak nem mondha-
tók. Honnan vették az első reformátorok? Luthertől-e? vagy
magok alakították a létező katolikus mintára? erre adataim
nincsenek. Ha azonban összehasonlítjuk a gyermekek Kyriéjé-
vel, ez úton egy szintén említett katolikusossal is rokonnak
találjuk.

Az egész három szakaszra osztható. — Az első megszólí-
tásokból áll az *atyához és fiúhoz*, mint a katolikusoknál a *Kyrie
eleyson s Christe eleyson* egymást főlaltó ismétlése:

Litania major,

(Gelejinél.)

Úr - is - ten ir - gal - mazz né - künk. Krisz - tus ir -
gal - mazz né - künk Úr - is - ten ir - gal - mazz né - künk.

E rövid bevezetés után következik a második rész, vagy
imádságok dallama, mely először szintén ismétli az előbbi meg-
szólításokat, melyek harmadikát ezúttal kiterjeszti a szentlé-
lekre is.

Te - rem - tö meny - nye - i a - tya is - ten! ir - gal -
mazz mi né - künk Meg - vál - tó fi - ú is - ten
ir - gal - mazz mi né - künk Vi - gasz - ta - ló szent - lé -
lek is - ten! ir - gal - mazz mi né - künk.

E dallamra énekelt kérések száma 18; s következőleg
hangzanak: „Légy kegyelmes mi hozzánk kegyelmes Úristen!“
„Bocsásd meg nekünk bűneinket kegyelmes Úristen!“ „Hallgass
meg minket bűnösöket kegyelmes Úristen!“ sat. sat.

A harmadik rész folytatása az előbbi kéréseknek s 16 ké-
rest tartalmaz, szintén megszólításokkal kezdődően:

Kö - nyör - günk né - ked Úr - is - ten! hall - gass meg most min - ket.
Az te em - ber - ré lé ted - nek ál - ta - la
sza - ba - díts meg min - ket.

Visszatér aztán a 2. rész dallamára s a többi kéréseket mindvégig ehhez mellékl. Ez is megszólítással kezdődik, s egyszerűsrend záradékkul megtartja az előbbi dallamot, mint következik:

Mi nyo - mo - ró - dott bű - nös - sők kö - nyör - günk te

né - ked. fel - sé - ges Úr - is - ten! té - ge - det

ké - rünk Úr - is - ten! hall - gass meg most mi - ket.

E terjedelmes litánia még a zsidókról sem feledkezik meg, érettek következőleg könyörögvén: „Hogy az megvakult zsidókat megfordítsad, tégedet kérünk felséges Úristen!” sat. Előadására vonatkozva megjegyzendő, hogy a mondatok első fele mindig magán rész, a második vagy chóruse, vagy a népe. Például.

Kantor: „Hogy a mi nyomorult országunkat az pogány kézből megszabadítsad, oltalmazd, őrizzed:

Nép: Felséges Úristen! tégedet kérünk; Úristen! hallgass meg most minket.“

A katolikusokéitól csak dogmailag különbözik, teljesen mellőzvé a szentek segítségül hívását.

A litánia mindennapi használat által, midőn különben is egyhangú, teljesen elveszteni hatását; de mint feljebb is mondtam, eredeti rendeltetéséhez képest, rendkívüli esetekben semmi sem lehet czélszerűbb; s kétségkívül az épen közlött dallamok a protestáns nép lelkét is kitartásban, türebben és szenvedésben minden alkalommal edzették.

Az unitáriusok nyomtatott graduálja is felvette dallam nélkül. Códexök egy rövid antiphonává alakítja következő föliattal: *Antiphona Pasch. pascalis (pontificalis).*

Az Krisz - tus meg - holt az mí bű - no - in - kért

i - rá - sok sze - rént él el te - met - te - tett,

b) A mysteriumi énekek.

Mysterium alatt szoros értelemben akármely vallás szent titkai értendők, például, az óvilág istenei tiszteletére szolgáló szertartások, s a keresztyén vallás feljebb leírt misealkotmányának titkai. — Innen folyólag a már említett és közlött énekek mind mysteriumiak; de tágabb értelemben így nevezük a bibliai történetek, főkép Jézus születése s halála eseményeinek drámai előadását is, mely részint felvétellett a szertartások közé, részint az egyház falain kívül szokott előadatni.

A mysteriumi énekek e nemei a keresztes hadjáratokkal veszik kezdetüket. A szent sír bajnokai közt ugyanis, mint általában a régiekönl, a hősi erények közé tartozott az ének és alant; s nem csekély volt azok száma, kik a nap hőseinek dícsőítésén kívül eszményítették a szent földet, s legendák éneklésével foglalkodtak. E bajnokok legtöbbje várnélküli lovag lévén, s elszokván a munkás élet fáradalmaitól, hazájába visszatértekor helységről helységre zarándokolva, bőven kamatozónak találta ama legendák éneklését, minek folytán végre társulatok keletkeztek, s ezáltal a kezdetben egyszerű művészet is, mely bizonyos mimészettel párosult s valamely hangszerrel kísért magánének volt, fejlettebb alakot nyert.

A XIV. század folytán e társulatok már Európa szerte működtek, *) s később *passio társulatoknak* nevezettek.

*) Hasonló egyházi színművészeti kísérletekre azonban vannak korábbi példák, melyeknek alig lehet valami közük a zenével. *Rossov Ilona*, más néven *Hrosvita* vagy *Rosvitha* német költő s 980 táján apácza a gandersheimi sz. Benedekiek kolostorában, átalakította Torontius vígjátékait, az eredeti események helyett egyháziakat vonván fel, melyekben apácák s vásott ifjak oléggé frívól nyelven társalognak. 1255-ben a heresburgi ifjabb barátok egy „*József eladatása*“ című komédiát adtak elő. Ez időre, vagy még korábbra tehető egy husvéti férczelmény (*Ludus Paschalis de adventu et interitu Antichristi*). Főllép benne a római császár, a római egyház, és a zsinagóga. A császár követeli a többi királyoktól, hogy a főfizetői legyenek. Mind bels egyeznek

A vallás titkainak ily magyarázata szemben a középkor műveletlen népével épületes lehetett, s az egyház az illető alakokat nem csak pártfogásába vette, hanem megengedte, hogy előadásaikban egyházi személyek is részesüljenek. De eltávozva eredeti céljuktól, a szent titkok közé oly emberi dolgokat vegyítettek, melyek inkább láttatták koruk erkölestelenségét, mint a jámbor szentek erényeit; alkalmúl szolgáltak a népnek, hogy bizonyos vallás szigorlata alól kivételes napokon magát kitombolhassa; s ezen — különben az örök kárhozattól való megszabadulás örömeire rendelt — ünnepeken minden erkölcsi kötelet széttépve, úgy ünnepeltek, hogy egyházi értelemben közelebb jutottak épen az örök kárhozathoz.

Ilyen volt főkép a bolondok ünnepe, mely az egyházak kebelében, a templomokban szokott lefolyni, alig hihető játékot üzve a szertartásokkal. Egy ily mise leírása nem tartozik ugyan soraim közzé, de hogy némi fogalmat adjak, közlök a szelidebb részletek közül egy *alleluját* s egy *benedictiót*, melyek a „*Deus adiutorium*“ után szoktak következni:

Alle. Resonant omnes Ecclesiae
Cum dulci melo symphoniae
Filiū Mariae Genitricis pie
Ut nos septiformis gratiae
Repleat donis, et gloriae.
Unde Deo dicamus - *luio.*

A benedictiót a bolondok érsekének alamiznása szokta elmondani az ünnep mindenik napján különböző tartalommal. Ezeknek egyike:

Messenhor, qu' es eissi prisen
Vos dona XX banastas dé mal dé deus,
Et à tós vos noutrés noüssi
Dona una coa de Roussi, *)

a franczia kivételével, kit fegyverrel kényszerítnek a hűségi eskü letételére. Jön végre az Antikrisztus, és szintén követeli mindeniktől a hűbéri esküt, de midőn nagy pompával ülne trónjában, loútik; kíséretét pedig szétkergotik. — Párisban 1313 játsztak egy férczelményt melynek tárgya volt a menyország boldogsága s a pokol kárhozata. Paduában 1343 szintén adattak egyházi színművek. Friaulban 1298 előadták Jezus feltámadását s menybe menetelét. Utóbbiak azonban csak némasjátékok voltak, s mint ilyenek még a XVII. században is divatoztak. Ilyen az 1264 alakúlt *Compania del Gonfalone*, mely husvét idején Jezus szenvedéseit ábrázolta mimészettel. — Ily művek tartalomhoz képest különbözőleg neveztettek; pl. *Figure* az ótestamentumiak; *Vangeli* az újtestamentumiak; *Misteri* a hit titkaira vonatkozók; *Esempt* a szentek esudatételői; *Istori* az utóbbiak egész élete. Mindezek általános neve *Rappresentazione*. *Forkel Allg. Gesch. d. Mus. II. 712-16.*

**) Az én uram, ki most jelen van, hűsz kosár fogfájást ad nektek, s a többi eddig adott ajándékokhoz még egy vén lófarkot.

Szelidebb lehetett előbbinél a *szamar ünnepe*, melyen a Jézus születését megjósoló próféták szerepeltek, s nevét valószínűleg Balaam nőszamarától vette. Egy chorálingbe öltöztetett szamarat papok s nagy számú nép kíséretében az utczákon meghordozván, az egyházba vezettek. Érdekes egy ének e szertartásból, melynek dallama is fennmaradt:

O - ri - en - tis par - ti - bus ad - ven - ta - vit A - si -
nus pul - chor et for - tis - si - mus Sar - ei - nis
ap - tis - si - mus Hoz - sir' A - ne hez.

Hic in collibus siesen *)
Emritus sub Ruben,
Transiit per Jordanem,
Salut in Bethlehem.
Hez, sire Ano hez!

Salu vincit hinuulos,
Damas et capreolos,
Super Dromedarios
Velox Madianeos.
Hez, sire Ano hez!

Aurum de Arabia
Thus et Myrrham de Saba
Tulit in Ecclesia
Virtus Asinaria.
Hoz, sire Ano hez!

Dum trahit vehicula
Multa cum sarcinula
Illius mandibula
Dura terit pabula.
Hez, sire Ano, hez!

Cum aristis hordeum
Comedit et cardum,
Triticum a palea
Segrogit in area.
Hoz, sire Ano hez!

*) Sichom.

Amen diens, Asine!
Jam satur ex gramine.
Amen, Amen itera
Aspernare vetera.
Hez, síro Ane hez!

Franziaország Beauvais városában szintén volt szerepe a szárnak. Minden év jan. 14. a város legszebb hölgységét felültették egy ily állatra, templomba vitték, oltár elé állították, s itt (*szanárháton*) végig hallgatta a misét. A pap *ite missa est* helyett háromszor énekelte e szót *hiuau*, (*ter hihanabít*) melyet a nép háromszor zajosan viszhangzott, valószínűleg, hogy a szárnak megijedve a hölggyel elszaladjon. Ez ábrázolta aztán az Egyiptomból való futást.

Trivialitásokban a francia mysteriumi darabok épen nem szükölködtek. Az előadásokat löháton hirdették.

„On fait savoir à sous et cris publiques
Que dans Paris un Mystere s'apreste
Representant actes apostoliques.“

Egy feltámadásra vonatkozó előadásban az atyaisten alszik, s egy angyal e szavakkal ébreszti fel:

„Pere Eternel, vous avez tort,
Et devriez avoir vergogne.
Votre fils bien-aimé est mort,
Et vous dormez comme un yvrogne.“

Mire az atyaisten felel: „*Il est mort?*“ Az angyal válaszol: „*D'homme de bien.*“ Az atyaisten: „*Diable emporte qui en savait rien.*“

Az egyház soha sem nézte jó szemmel e kihágásokat, s a conciliumok koronként megújították tiltó határozataikat. A trieri (1227) rendeli a papoknak, hogy amolyan kóborlókat eltiltsanak az egyházi énekléstől, mi által a közönséget megbotránkoztatnák. Így rendelkeznek 1274—87—91 folytán. De mind ezek daczára a látványok megújultak, sőt még 1479-ben Rheimsben egyházi engedély mellett folyt le a bolondok ünnepe, melynek költségeit maga a káptalan viselte, kikötvén, hogy a tréfák, hangszerek, s utcai menetek elmaradjanak.

Holt betű maradt minden ilyenekre vonatkozó egyházi tilalom; mert egyfelől a papok s iskolatanítók sem bírtak kellő műveltséggel, sőt magok is szerepeltek mint joculátorok; másfelől a föld minden népének annyira életszüksége a drámai művészet, hogy azt elfojtani képtelenség. Európa első drámai

kisériete nem lehetett más mint a fennobbiek, s nem lehetett csak az egyház kebelében, mert a barbár századok alatt csak itt volt a műveltségnek némi világossága, melynek ama művészet teljesen megfelelt. A mysteriumi drámák papjai, a joculátorok, trufátorok, jongleurök daczoltak az egyház vétőjával, s csak akkor hagyták oda ennek területét, mikor a közműveltség jobban kibontakozva, más világnézetek emelkedtek túlsúlyra; új korszak, új irány kezdődött, melyben az ember nem csak mint az egyház, hanem mint világ polgára is tárgya lehetett a művészetnek.

Valószínűleg e mysteriumi drámák a fem kijelelt időben nálunk is elterjedtek. Hogy a magyar népek szoros érintkezése lehetett a trufátorokkal, onnan is gondolható, mert nyelvünkben nevek megörökölt, s mindazt, mi vig és mulattató, *tréfának*, *tréfásnak* szoktuk mondani. Vannak nyomai a népszokásokban, főleg ma is élő tréfás játékokban, melyeket karácsonkor s új évkor a nép fiai házról házra járva adnak elő, s kétség kívül a régi mysteriumi férczelmények utóhangjai.*) Ezeket igazolja egy 1460-ban Mátyás alatt hozott zsinati határozat is, melyből nem csak amaz alakosok itt volta bizonyos, hanem látható, hogy a magyar egyház segélyzésében is részesültek; nem lehettek erőkölesőbbek a szomszéd országokéinál, mi valószínűleg előidézte a zsinatnak a külföldön is hozottakkal öszhangzó határozatát: „*mimis, histrionibus, fistulatoribus, lutinistis de elemosina Christi, quae pauperum est, non tribuant.*“**)

c) Passiói énekek s más hasonneműek.

A mysteriumi énekek közt meg kell különböztetnünk a passiót, vagy Krisztus szenvedését s halálát előadókat, melyek megóvattak minden triviális melléklettől, s felvették a szertartások közzé. E tekintetben protestánsok s katolikusok mit sem különböznek egymástól; kódexaik a vizsgálónak elég anyagot adnak, s főkép a turóci jezsuitáké minden ilyenemű éneket teljes számmal közöl.

*) Nálunk már a XIII. sz. is vannak mysteriumok nyomai. (Lásd Ó és középkori Irod. tört. 37. §.) Fájdalom! még odig a népszájáról keveset másoltak le ilyenek egyike egy karácsoni mysterium melyet Toldy Irodalomtörténetében közöl Torkos László másolata nyomán. Egy másik megjelent már régebben Erdélyi Magy. Népkölt. Gyűjtem. I. VII. könyvében. Viszont jelent meg egy a M. Sajtóban (1834. dec. 24. szám). A Vasárnapi Újságban Pákh közölt egyet (1866. 13. szám).

***) Péterffy Sacr. Conc. I. 195. XXXVIII. canon.

Ismertetem sorban mindeniket.

A passió szövege négyféle, a négy evangélista, Máté, Márk, Lukács és János szerint. Szerkezete mindeniknek drámai színezettel vegyes elbeszélő, t. i. utóbbi modorban adatnak elő a cselekvények, melyeknek személyei magok beszélnek. Ehez képest az egész következő személyekre osztható: egy elbeszélő, vagy a szöveg főíratra szerint evangélista, ki az evangéliom szavait adja elő; Jézus és tanítványi, hol chorusban, hol egymásközt váltakozva; Pilátus és neje; egy zsidó főpap; farizeusok, és nép; két hamis tanu; törvényszékkara; két nőcseléd, kik Péterre ismernek.

Mind a négy szövegnek dallama a collectaké vagy responsóriumoké, s ennél fogva mindenik egy dallamra megy, a katolikusoknál következő beosztással: az evangélista szólama közepén rendszerint *f*-től *c*-ig; Jézusé ezen alól *d*-től *g*-ig, vagy *a*-ig, olykor feljebb is; a többiek, magán szólamok úgy, mint chorusok, az evangélistán felül *d*-től *f*-ig, s feljebb. Ezért a protestánsoknál is az evangélista *tenórnak*, Jézus *baszusnak*, s a többiek *alt*nak íratnak.

Ezek világitására a turóczy jezsuiták kódexéből közlöm a drámának azt a részét, midőn Jézus a zsidó főpaphoz vitetik, s Pétert a kakas-szó bűnbánatra ébreszti.

Evangélista.

Ak - ko - ron a ta - nít - vá - nyok min - nyá - jan el - bagy -
ván ű - tet, el - fu - tá - nak. A - zok pe - dig meg - fog -
ván Jé - zust vi - vők Ka - i - fás - hoz a pa - pi fő -
je - de - lem - hoz a hol az í - rás - tu - dók és a

vé - nek egy - be - gyűl - tek va - la. Pé - ter po - dig
kü - ve - ti va - la ű - tet tá - vul, a pa - pi
fő - je - de - lem pit - va - rá - ig. És o - da bé - mon - vén,
ül va - la a szol - gák - kal, hogy lát - ná a vé - gét.
A pa - pi fe - je - del - mek pe - dig és az e - gész
gyű - lo - kö - zet ha - mis bi - zony - sá - got ko - res - nek
va - la Jé - zus el - len, hogy ű - tet ha - lál - ra ad - nák;
és nem ta - lá - lá - nak, no - ha nek ha - mis ta - núk
jöt - tek vol - na ű - lő. U - tól - szor po - dig jö -
vé - nek két ha - mis ta - núk, és mon - dá - nak:

Tanúk.

Ez mon - det - ta: el - ront - ha - tom az is - ten temp - lo -

mát, és har - mad nap u - tán fel é - pít - he - tem azt.

Evangelista.

És fel - kel - vén a pa - pi fe - je - de - lem mon -

da no - ki: Sem - mit nem fo - loks - o a - zok -

ra a mi - ket o - zok el - le - ned bi - zo - nyít - nak?

Evangelista.

Jé - zus po - dig hall - gat va - la. És a pa - pi

fe - je - de - lem mon - da no - ki: Kény - szo - rit -

lek té - ged az é - lő is - ten - re, hogy meg - mond -

jal né - künk: ha té vagy a Krisz - tus, az is - ten -

nek fi - - a. Mon - da no - ki Jé - zus:

Jézus.

Te mon - - dád: mind - az - íl - tal mon - dom nek - tek: ez

u - tán meg - lát - já - tok az em - ber fi - át ül - ni

az is - ten o - ro - i - nek jobb - ján és el - jő - ni

az ég - nek fel - hű - - i - ben Ak - kor a pa -

pi fe - je - de - lem meg - szag - ga - tá ru - há - it mond - - ván:

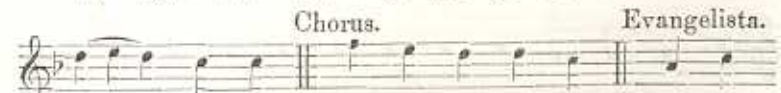
Ká - rom - ko - dók; mit szű - kül - kü - dünk még ta - núk

nél - kül? í - me most hal - lá - tok a ká - rom - lást: mi

tet - szik nek - tek? A - zok po - dig fo - lel - vén

men - dá - nak: Miel - tő ha - lál - ra. Ak - ko -

ron az or - ezá - já - ra pök - dö - sé - nek és nya - kon

csap - da - rák ű - tet. Né - me - lyok pe - dig ta - nya -

Chorus.

rek - kol ar - czál ve - rék, mond - - - ván: Pro - fé -

tálj ne - künk Krisz - tus: ki - es - da ű - to té - ged?

Evangelista.

Pé - ter pe - dig ki - vül a pit - var - ban ül va - la,

és hoz - zá - ja - ru - la egy szol - gá - ló mond - - - ván:

1. Szolgáló.

Te is a ga - li - le - a - i Jé - zus - sal va - lál!

Evangelista.

Ő pe - dig ta - ga - dá min - de - nek e - lőtt mond - - - ván:

Péter.

Evangelista.

Nem tu - dom mit mon - dasz. Ki - men - vén pe - dig ű

az aj - tón, más szol - gá - ló lá - tá ű - tet és mon -

2. Szolgáló.

da a - zok - nak kik ott va - - lá - nak: Ez is a

Evangelista.

Ná - zá - re - ti Jé - zus - sal va - la! És is - még ta -

ga - dá es - kü - vés - sel, hogy nem is - mé - rem az em bert.

És egy ke - vés vár - tat - va hoz - zá - ja me - né - nek

a kik ál - la - nak va - la és mon - dá - nak Pé - - ter - nek:

Chorus.

Bi - zo - nyá - ra te is a - zok kö - zül vagy, mert a

Evangelista.

szó - lá - sod is ki - jo - lent té - ged. Ak - kor kez - de

át - ko - zód - ni és es - xün - ni, hogy nem is - mer - te

vol - na az em - bert. És mind - járt meg - szó - la - la a ka - kas

És meg - em - lé - ke - zék Pé - ter a Jé - zus i - gé

jé - ről me - lyet mon - dott va - la, mi - nek o - löt - te

a ka - kas szől - jön, há - rom - szor ta - gal az meg
 en - ge - met. És o - da ki - mon - vén ke -
 sor - vo - son sí - ra:

Hajdan mindent elkövettek ez énekek előadásának emelésére, s részint ennek tulajdonítható, részint pedig a szöveg nagy kiterjedésének, hogy bennök több személy szerepelt. A vagyontalanabb egyházakban a kántor egymaga énekelté ugyan, de épen ezért a kántorokat alig ijesztthette valami inkább, mint a nagypénteki szertartások. A reformáció korában élt zeneköltők, kik rendszerint kántorok is voltak, nem hanyagolták el e tért, s megkísérelték tehetségeiket passiói chórások összehangosításában, sőt eredeti dallamok írásában is. A feljebbi collectás szerkezet valószínűleg régiebb ez időknél.

A német protestánsok — Forkel szerint — a múlt század végén még rendszeren énekelték. A pap vagy kántor személyesítette Jézust; egy iskolás gyermek Pétert; egy másik Júdást; harmadik a főpap szolgálóját; a többi iskolai személyzet a zsidó népet. Korábbi századok alatt pedig az előadásban annyira élethívek akartak lenni, hogy valaki orgona megöl a kakas-szót is utánozta.

E tekintetben valószínűleg a magyar protestánsok sem maradtak el a németektől. Códexeikben a személyek kijelzése arra mutat, hogy az előadásban többen működtek, s épen iskolai személyzet, mert rendszeren fizetett choristákat — mint a katolikusok — nem tartottak. Később, s kivált egy pár évtizeddel ezelőtt (mert még ekkor több helységben ragaszkodtak a passió-énekléshez, s lehet, hogy néhol ma is éneklék) egészen csak a kántor teendője volt. Collectás stíljánál fogva könnyen felfogható ugyan, elannyira, hogy kántoraink, zeneismeretők teljesen nem lévén, inkább szájhagyomány útján örökölték; de

vannak kényes oldalai, melyek miatt az illetők nem ok nélkül ünnepeltek nagypéntek szerencsés eltétele után. Egyik nehézség a szöveg fenn említett hosszúsága; másik a szólamok által elfoglalt hangterjedelem. Ha például a kántor keltetőnél feljebb vagy alább kezdte az evangélista szerepét, később könnyen zátonyra juthatott. Legtöbb bajt okozhattak azonban a mondatok záradékai, melyek az utolsó néhány szótagra esnek. Ha ugyanis az illető szótag nem talált össze a leszálló dallammal, a szótagok száma vagy több vagy kevesebb lett, mint a hangoké, minek folytán a zenei képzettségben szűkölködő kántornak okvetlen nyekegni kellett, s ily megszorult helyzetben inkább nevetséget okozhatott. A kódexekben, s nyomtatott gyűjtemények sorai közt (hol t. i. kótairás nincs) gyakran találunk figyelmeztető jegyeket, melyek némely szótag emelkedésére vagy leszállására vonatkoznak, kijelölve a feljebbiekhez hasonló kényes helyeket, mint megannyi sziklát és homokzátonyt a víz felszíne alatt, hól a hajó vagy megszokott fonékleni, vagy törést szenved. Mindez nem egy időben keletkezett a kódexek írásával, hanem művészeti lázas szorongásba esett kántorok mentő horgonyául tekintendő. *)

A katolikus gyűjtemények közt a Turóczyi kódex adja mind a négy evangélistáét. Feljebbi közleményem Máté szerinti, s virágvasárnapján szokták énekelni. A második nagyködre szól, Márk apostolé. A harmadik Lukácsé, nagyszordára. A negyedik Jánosé, nagypéntekre. Utóbbi — minthogy a napra több alkalmi ének esik — az előbbieknél rövidebb. A nyomtatott cancionálék közt Szelopesényi s Kájonié adják a virágvasárnapit s nagypéntekit dallam nélkül következő utasítással: *mivel a passiónak három tónussa legyen: tenor, altus, bassus, azért a hol t. bütü léssen, ott közép readen; a hol b. alatt; a hol pedig a. találtatik, fenn kell énekelni.* E szabály kisebb helységekre szól, hól a kántor egymaga működött, s igazolja feljebbi állításomat a szájhagyományra vonatkozólag.

*) Az akadémia könyvtárában őrzött Goleji Katona-féle példányban, a Máté után szerkesztett passió dallama s szöveg sorai közt is találunk olyanny mentő horgonyokat, a kántorok inkább bizván emezekben, mint a kótabetűben. Ugyanitt a négy evangélistáéban egy titkos jegy sines, miből határozottan állíthatjuk, hogy a gyöngyösi oklézsia — e gradnál egykori bírtokosa — a négy evangélista passióját soha sem hallotta.

A protestáns kódexek előbbi négy közül csak Mátét adják nagypéntekre. A Patakinak s Patay-félének hiányzik az eleje s vége. Utóbbi egy kakast is mellékel tollrajzban azon sor végére, hol Péter megtagadja Krisztust. Batthyányé s a Kecskeméti kódex hiánytalan. Geleji Katona kettőt vett fel: egyik az előbbieké; másik a négy evangélista nyomán dolgozva, Máténál sokkal hosszabb. Általában mindenik két részre osztott, melyek egyikét reggel, másikat délben énekelték. A bassus, vagy is Jézus dallama sehol sem száll alább az f. lépcsőnél; az evangéliom-mondó mint fenn; de a többiek felmonnek g. lépcsőre. Záradékaik a Turóceziénál képletesebbek.

Náray e téren is a maga útján járva, versekbe szedte a passió szövegét, bele fonva Mária siralmát is, mely — mint alább látni fogjuk — a nagypénteki szertartások közt önálló helyet foglal el. — Csak egy, legföljebb — ha elkülönítjük Mária siralmát — két személy által adható. Dallama ehez képest kétféle ugyan, de ritkán váltakozik, mely miatt sokkal egyhangúbb a feljebbieknél, emezekben minden mondat más hangfekvésbe esvén. Azonban mint eredeti magyar dolgozatot melléklek egész terjedelmében.

Passio Dominica rhythmice descripta cum planctu B. M. V.

Szent János Evangelista,
Melyet ilyképen megírta.
Úr Jézus végső vacsorán,
Testét vérét nekünk adván,
Tanítványinak lábait
Megmossa és őket tanít.
Atyjának ajánlá őket,
És több magában hívőket,
S tovább hogy imádkozhasson,
Kerthen kiméne városon.
Hát im Júdás seregivel

Ejjel jön lámpás fényivel,
És a Jézust megcsókolá,
Zsidóknak kezében tolá.
De Jézusnak egy szavára
Földre esék kiki hátra.
Azzal isteni hatalmat
Mutat s nekik adja magát,
Jézust azért környülfogák,
Kötözve viszik buncsolják.
Látván miben légyen dolog,
Elszaladtak apostolok.
Azomban Jézus Annáshoz
Vitetik és Kaifáshoz,
Ott hamissan vádoltaték,
Rút szíthokkal káromtaték,
Szemét ruhával befödék,
És úgy arczúl ötöt verék.
Ezek hogy meglöttek volna,
Még nem vala ott Magdolna,
Sem keserve szűz szent anyja,
Ki Jézust látni kívánja.
S im eljöve szent tanítvány,
Bánkódván a Jézus kínján,
És eképen szűz anyjának
Sírva monda, Máriának:
„Jaj! szent asszonyunk sirassad,
Jőj urunkat hamar lássad.
Siess velem gyászruhában
A Pilátus udvarában:
Lator gyanánt szent urunkat,
Viszik verik Jézusunkat,
Mindenektil el-hagyatott,
Pétertül megtagadtatott.
Júdástül elárullatott,
Hamis esókkal esókoltatott,
Eladatott mint egy három,
Harminez pónzen, csekély áron.
Nagy kínokkal kínoztatik,
Mindenektil esúfoltatik.
Soha még nem volt hallani,
Valakit oly kint vallani.“
Ezt meghallván szűz Mária,
Melyét vörvén nagyon síra,
Lön szívének nagy bánatja,
Haját fejtül szaggatja.
Sietséggel elindúla,
De bágyadva földre hullá,

Kit szent János és Magdolna,
Midőn felemelték volna,
Keseregvén karon fogva
Bevezeték a városba.
Bánatjában hogy szólhatott,
Így elkezdő nagy siralmot:

Ki vérszi én örömemet,
Ki szakaszt tőled, szívemet,
Fájdalom árad lelkemben
Éltem fogy el gyötrelmemben.
Most Simeon hegyes töre,
Én lelkemet általveré.
Imnét nem szólhatok többet,
Szívem kővé keményedett.

Mind nagy szóval fel-kiáltak,
Midőn Pilátust meglátták:
Feszíts fel, feszíts fel őtet,
Ki botránkozó nagy bünt tett,
Mert magát nem csak királylyá,
Tészé, sőt isten fiává.
Ezt Pilátus hogy meghallá,
Gondban esék és fél vala.
Jézust rejtekben béhozza,
Honnét volna? tudakozza.
Többekről is kérdést tészon,
Feleletet de nem vészon:
És Jézusnak halálára,
Semmi okot nem talála.
Nem akar őtet itilni:

Heródeshez nagyja vinni,
Jézust Heródes megvoti,
Csúffal illet s megvovoti,
És vissza bolond ruhában
Küld Pilátus udvarában.
Ott asidóság megrondító,
Kin Pilátus megrémülte:
Azt kiálták, feszíts! feszíts!
Csak keresztet néki készíts,
Barabás latron könyörülj,
De Jézust földről kitörülj.
Nem tűrheti kiáltását,
És zsidó nép támadását.
Pilátus Jézust kibozza,
Hogy hóhér megesterozza.
Akkor Jézust levatközve,
Verik oszlophoz kötözve,
Minden testit megszaggyatták,
Sok szent vérit kifolyatták,
Reá tevék bárson ruhát,
Hogy esüfolnák menny s föld urát.
Távis korona végtére
Nyomattaték szent fejére.
A királyi páleza helyett
Nádat kézben venni kellett,
Náddal is veretik feje,
Nipes seb nélkül semmi helye.
Midőn még így kínoztatnék
Úr Jézus, és esáfoltatnék,
Pilátus előhozatá
Őtet és népnök mutatá:
Ím az ember! nekik mondja,
Nincs már képe s embermódja,
De nola Jézust így látták,
Zsidók még is csak kiálták:
Fűlfeszíts! feszíts fel őtet,
Mert botránkozó nagy bünt tett,
Ki haláltól azt megtartja,
Nem löszon esászár barátja.
Az ő vére ránk orodjen.
S fainkra is terjedjen.
Jézust azért ol-kívívők,
És a hegyen felfeszíték.
És a két latrot ő mellé,
Jobb keziere és bal felé.
Noha o föld jószágátúl,
Krisztus országa van távúl,

De Pilátus csak megvallja,
 Hogy Jézus zsidók királya.
 A négy hóhér azon táján,
 Alkudának szent ruháján.
 Álla pedig keresztfánál
 Jézus anyja Magdolnával.
 És a szerelmes tanítvány
 Többekkel bánkódva sírván,
 És hogy Jézus még kínlódnék,
 Bűnünkért vére ontódnék,
 Látta keserves szűz anyját,
 S kit kedvole, tanítványát.
 Mondá: „Asszony! ihon fiad!
 S János! anyádnak ezt hívjad.”
 Írás meg ne fogyatkozzon,
 Tovább monda: „Szomjúhozom.”
 Arra ezet lön itala,
 S „Betölt” nagyon kiált vala.
 És akkor fejét lehajtá,
 Testből szent lelkét kiadá.
 Azonban hogy ünnepnapon
 Ne függnének keresztfákon,
 Még kínlódó két latornak
 Lábok esontait megronták.
 Jézusnak, ki megholt vala,
 Megnyitatték szent oldala,
 Dárda hogy holtat megszára,
 Élő vizünk kicsordála.
 József Arimathiaról,
 Le lön testét körösztfáról.
 Jövény Nikodemus hozzá,
 Drága sok kenetet hozta,
 Kivel szent test kenettetett,
 S fehér gyolcsban temettetett,
 Kertbéli új koporsóba,
 Más kibén még nem volt soha,
 Itt szent Szűz olhott képében,
 Így szól keserűségében:

Jaj! jaj! Jé - zus! én szo - rel - mem, Moly nagy

ér - ted én gyöt - rel - mem.

Szívem szakad én istenem!
 Hogy lehet még lélek bennem.
 Kínesez, kedvem, én örömem,
 Jézus! hol tégedet löljem!
 Most mindenektől elestem,
 Csak kínlódik leltem testem.
 Ó kegyetlen zsidók népe!
 Ily szörnyű bűn ital étke!
 Kit proféták jövendőlték,
 Messiást most ők megölték,
 Ki által mindenek lettek,
 Most mind erőt rajta vettek.
 Kinek oly csak három uja,
 Hogy tőlök függ világ sálya,
 Három szög most, felfüggesztve,
 Ötet fához leszegesztve,
 Kinek szolgálatra valók
 Vannak sok ezer angyalok,
 Két barom közt világra lőtt,
 Most két lat a közt függ tán fűt,
 A ki fénylett Tábor hegyén
 É, te most rejtőzik napfény.
 Kit három király imádott,
 Égi csillag megmutatott,
 Most a tüvis koronája,
 Hóhér udvari szolgálja,
 Kit szomjúzatak régi szentek,
 Égből mint harmatot lestek,
 Most világ ötet kínozza,
 És a vérit szomjúhozza.
 Ki előtt Cherubimokat
 Látsz befődni orezájokat,
 Meztelen mint régen Ádám,
 Most jaj! pirál kereszt fáján.
 Ó zsidó nép, miből érted
 Hogy Jézus téged megsértett?
 Parahót, hogy megbüntette,
 Aegyptust érted megverte?
 Talán azért vered ötet,
 Hogy veled annyi sok jót tett?
 Hogy éjjel tíz oszlopjában
 Vezetett téged pusztában?
 Azért Jézust tí mindössze
 Kínra vitték kötözve,
 Hogy fogságból szabadsággal
 Tengeren vitt száraz lábbal?
 Azért fogva huzulójátok,

Hogy szent vért kiöntsátok,
 Hogy pusztaú égi mannával
 Soká tartott ép ruhával?
 Csúfokkal űtat tartjátok,
 Ruhájától megfosztjátok?
 Hogy itatott kösziklából
 Adtok epét most italúl?
 Ki a Kánánt kitolatta,
 Mézes földét néktek adta,
 És titeket felmagasztal,
 Fűbli menyői malasztal,
 Azt ti főbtrül kitörülök,
 Felfeszítésin örültök,
 Mind ezekre nincs ki szánná
 Jézust és bűnit megbánná.
 Fekete föld, te megrondúlj,
 Sírtombban rajtam könyörülj.
 Fene vadak, ordítva'ok,
 Kösziklák, szakadozzatok.
 Pényes nap, homálban borúlj,
 Mert bánatom jobban újúl.
 Ti halottak föld sírjából
 Támadjatok bizonságúl.
 Ezek mind szómat fogadják;
 Csak emberek nem akarják.
 Érzik Krisztusnak halálát,
 Nagy mindenekben a bánat.
 Aszú fák bűnös emberek
 Vadaknál kegyetlenobbok,
 Sírjátok bár magatokon
 És csak ti fiaitokon.
 Hájába jött o világra
 Jézus, értetek halálra,
 Zsidó országának fiai
 Kivettettek lakosai.
 De pogányok nemzetsége,
 Léssen részes o szentségbe.
 Közülök is ki kövessen
 Jézust, lésszenek csak kevesen.
 Hanem oly úton a ki tág,
 Pokolra fut egész világ.
 Jaj! jaj! ez mi Jézust kínoz,
 Jobban hogysom halált mi hoz.
 Ó jüvendő keresztények,
 Együgyű jámbor szegények,
 Halljátok mint Jézus anyja
 Kesereg és űtet szánya.

Titeket is siralmára
 Megopodott szívvel várja,
 Bánatjában részeseüljön
 Kiki menyben logy örüljön.

Ámen.

Náray jobb latin ugyan mint magyar, de a XVII. század végén jobb magyar lehetett volna. Felőtöl, hogy nyelvhibái olyanok, minőket a régibb gyűjteményekben nem találunk, kivéve a Turóci cédexből vett slábbi közleményeket. Költészete latin nyelven sem emelkedik feljebb a rimék színvonalánál. Passió énekének folytatásául tekintendő Magdolnác, ki nem találja Jézust a koporsóban, sírva keresi mindenütt, végre visszatér a temetkezés helyére, itt tudakozódik egy kertésztől, kiben Jézusra ismer. Ez is igen elnyújtott; rövidebb alakban nagyobb művészi becsü románcz volna. Magyar stílú dallamáért mel-
léklem két első versét:

Mag - da - le - na, mor - tu - o Je - su, et
 se pul - to, Ma - ne dum non re - pe - rit
 Ip - sum in se pul - chro.

Flendo currit clamitans,
 Neque scit affari,
 Jesu amisso, qualiter
 Possit consolari.

Feljebbi énekekkel egy czélra szolgáltak a *Lamentációk*, vagy mint atyáink nevezték: *Síralmak*. Annaira jellemző e név, hogy fölöslegessé tevén minden bensőségre vonatkozó magyarázatot, azonnal a különböző síralmak részletes szemléjéhez kezdhetek.

Legfőbbikei ezeknek Jeremiás síralmai és imádsága.

A római egyház lamentációi kétfélék: vagy, mint a passiók, collecta stílusban íráttak, s ez esetben kisebb helységek számára; vagy művészien dolgozottak, melyeket, minthogy nagy személyzetet igénylenek, csak Rómában s a nagyobb székes egyházakban szoktak előadni. Utóbbi stílusban Olaszország legnagyobb művészei, Palestrina s Allegri, romokeltek. Főképp Palestrinának egyik lamentációja (a kezdetén 2 soprán, 1 mély alt, s 1 tenor; utóbb 1 bassus) oly rendkívüli hatású szokott lenni, hogy mikor a bassus mint ötödik szólam bele vág a szavakkal: „Jeruzsálem! Jeruzsálem! térj meg a te uradhoz istenedhez“ előadók s hallgatók oltápadnak.

Adták-e a magyar székesegyházakban e műveket? határozottan ugyan nem állítom, de valószínűnek tartom; mert a XVI. század olasz remekait töredékesen ma is megtalálhatjuk antiquáriusinknál, s pár évvel ezelőtt én is vettem egy ily gyűjteményt.

Códexeink s nyomtatott cautionáléink a collectás szerkezetűeket tartalmazzák.

A Turóczyi kódex három napra valót ad, negyestörtökre, péntekre és szombatra, mindenikre hármat, melyek azonban nem a nevezett napokon, hanem a megelőzők délutánjain (szerdán, csütörtökön s pénteken) szoktak énekeltetni, mint a nevezett kódex írja a nagy oltár előtt. Egy-egy lamentáció terjedelmé rövid, három vagy négy szakaszocsukára oszlik, melyek héber számnévvel jeleztenek, pl. *alef, bet, gimel, dalet, he, sat*. E számnévek szintén bizonyos dallamphrásisra énekeltenek. Minden lamentáció dallama egy, s hangköre nem halad meg öt lépcsőt.

Szelepesényi s Kájoni ezek közül csak a szerdára s péntekre szabottakat közli dallam nélkül. Szegedié ad egy rövid dallamot (hasonlót a Turóczyi kódexéihez), következő utasítással mellőzvé a szövegeket: „a nagyhétre való lamentációkat mindenik magyar bibliában talárod.“

A Turóczyi kódex dallamainak minden hangja egyenlő értékű, de nem szenved kétséget hogy szaválás közben, a szavallat természeténél fogva, ez egyenlőségre nem figyelve, hol gyorsabb hol lassúbb időben énekeltek, s a hosszabb szótagokat megnyújtották. Ezért Szegedi alábbi dallamában kétféle mértéket használ:

A - - - - - let. Mi - ké - pen
Úgy mint őz.

űl e - gye - dül az nép - pel ra - kott vá - rosa
ve - *; gyé lott az po - gá - nyok - nak asz - szo - nya

Az tar - to - má - nyok - nak fe - je - dol - mo

a - dó - fi - ze - tő - - - vé lott.

Látható ez éneken a reformáció korában élt énekíróknak egy hibájok, t. i. lábra kapván a rhythmusos éneklés, minden régibb dallamot rhythmusokba erőszakoltak, melyek következték a XVI. század műszabályai nem léteztek. Innen a foljbbi $\frac{4}{4}$ ütemnem helytelen alkalmazása.

A katolikusok lamentáció-énekléséről teljes fogalmat adok, megemlítvén, hogy az „alef“ előtt egy rövid bevezetést is énekeltek a lamentáció dallama szerint, pl a Turóczyi kódexben: „Kezdetik Jeremiás síralma.“ Szelepesényinél s Kájoninál: „Mienkutáma zsidóság Babiloniának fogságában vitették, és Jeruzsálem eltörték, Jeremiás próféta leüle sírján, és Jeruzsálem városának jövedő pusztulásáról szomorú szívele ezt mondá.“

A harmadik napra rendelték utolsója, Jeremiás imádsága, mely csak a Turóczyi kódexben található, egészen különbözik a többiek dallamától. Melléklem bevezetését, s első körét, melyre éneklendő az egész.

Kez - - - - - dá - tik Je - re - - -

*). T. i. t. övegygyé.

mi - ás pró -

fé - ta i - más - sa - ga

Em - lé - - kez - zél meg u - - - - ram!

mi tse - tént raj - - - -

tunk, te - - - - kiátd meg és lásd meg gya -

lá - - - - za - tua - kat.

A protestánsoknál ugyanily mennyiséget találunk, mint Gelejinél látható, hasonló beosztással. A Kecskeméti kódex tartalmazza mindeniket; Batthyányéból a 8-ik lamentáció s Jeremiás imádsága hiányzik; a Patakiból csak az imádság vége; a Patay-féléből pedig mind elveszték. Zenei szerkezetök az előbbieké; dallamok többféle; hangkörök nagyobb; s a záradékok képletesebbek. Legyen elég mellékletül Geleji szerint az első lamentáció egy köre, melylyel a többi gyűjtemények öszhangzanak, s ugyanemly az imádságból.

A - lef. Mi -

kép - pon áll pusztán csak ön - nön ma - ga az vá -

ros, ki an - nak e - lőt - to sok nép - pel va -

la tel - - - - jes, té - te - ték úgy -

mint öz - vegy - gyó po - gány - nó - pek - nek

asz - - - - szo - nya: tar - to - má - nyok - nak

fe - je - del - me té - te - ték a - dó - fi -

zo - tő - - - - vé.

Bevezetésének szövege öszhangzik Szelepesényiével. Dalama csak egyszer megy az ötödik lépesőig; ezen kívül mindent három hangból áll.

Jo - ro - mi - ás pró - fé - tá - - - - nak

i - más - - - - sa - ga.

Em - lé - kez - zél meg u - ram is - teu ar -

A kegyetlen és hitetlen zsidó nemze're. A ki néha hívattott Izrael népe.

Mert nem vala háláadó az ő e világra való jöveteléért. Sem a kegyetlen ördögtől való megszabadításáért.

Az isten fia, a Krisztus, igen vala aláztos szívű. Ez a nép pedig mindenben vala néki ellenkező.

(Itt chorus, vagy nép szokott belevágni „én népem!” kezdésű chorrallal, melyet a codex nem közöl.)

Én adtam néked, Moyses szolgám által, az én törvényemet: te pedig azt megvetvén, inkább a magad találmányit követted.

Küldöttem hozzád szentlélekkel megtölt profétáimat: te pedig kegyetlenül mind megölted azokat.

Végtére küldöttem hozzád az én szerelmes egy fiamot: te pedig vakmerő lévén, nem ismerted vigasztaló uradot.

(Én népem!)

Én tégedet kihoztalak Egyiptomnak erős fogságából: te pedig az én nevemet gyaláztad sokszor undokul.

Én felékesítettelek királyi istáppal: te pedig fejemet koronáztad tövises koronával.

Én elsilyesztettem éretted Faraót minden seregével a Verestengerbe: te pedig engemet elárulván, megmaradtál keménységedbe.

Én levortem előtted kananeabeli királyokat: te pedig éjjel és nappal forralsz ellenem álnokságokat.

Én legeltetek a pusztában gyönyörűséges mannával: te pedig itattál engemet epés és eczetes myrrhával.

(Én népem!)

Én előtted mentem a pusztában tüzes oszlopban: te pedig engemet védőd irigységedbe okát nem tudván.

Én sanyargattam éretted Egyiptomot sok csapásokkal: te pedig fenyegetsz engemet keresztre való kárhoztatással.

Én építettelek mint egy drágalátos szőlőmet: te pedig keserűvé lel, s megvetéd az én jótéteményemet.

Én tégedet fölötte igen szerettelek: valljon honnan vagy az, hogy tőled ily háládatlanságot vészek?

Az én hajamat irgalmatlanul szaggattál, és az én arczamat torháiddal rútul undokítottál.

Fölötztél engem gyalázatomra veres bársony ruha szímben. Valljon miért eselekedted azt uradon isteneden?

Fölötte nagy volt az én hozzád való szeretotem. Hogy azért így gyalázzsz engem, honnan azt tőled érdemlertem?

Midőn kivitt engem Pilátus sanyarú állapotomba, és te'étől fogva talpig valék megostorozva,

És el akara engemet mint ártatlant eresztetni: te pedig inkább kívántad lator Barabást albocsáttatni.

(Én népem!)

Én tégedet itattalak a pusztában kösziklából kiforrt gyönyörűséges vízzel: te pedig itattál engemet, a keresztien függőt mérges eczettel.

Én tenéked akarok adni mennyei örökségemet: te pedig hamis bizonyságokkal vádolsz engemet.

Én kihoztalak Egyiptomnak erős munkájából szabad életre: — ti pedig vittetek engemet Pilátushoz, mint latrot kötözve.

Pilátus elejteken adta az én ártatlanságomat: ti pedig azt mondátok, hogy én gonosztévő ember vagyok.

Én tanítottam az istennek törvényét a ti templomokban: ti pedig engemet kiűztetek onnan, reám köveket ragadván.

Én hirdettem néktek akaraját az én mennyei szent atyámnak: ti pedig neveztetek engemet ördögösnek és samaritánusnak.

Én ördögöket űztem az én isteni hatalmammal: ti pedig azt mondátok, hogy azt eselekszem Belzebub hatalmával.

Én megadtam az vakon született embernek szeme világát: ti pedig betettetek előtte az oskolát

Én feltámasztottam a megholt Lázárt Betániában: ti pedig meg akartátok ölni őtet és engemet haragotokban.

A mely száj engemet virágvasárnapon ovsánoa kiáltással tisztelt és urallott: ugyanazon száj e mai napon feszítsd fel! feszítsd fel! ellenem kiáltott.

Én véres verétkkel imádkozván érettetek izzadtam a keriben: ti pedig halálomra szándékoztatok a ti törvénytevő helyetekben.

Ti tületek reám küldetett szolgálak engemet megfogának: az én kedves tanítványim pedig engemet elhagyának.

Én könyörgöttem bűneitekért mennyei szent atyámhoz: ti pedig kötözve vittetek engemet Kajfához.

Én tégedet vittelek téjjel és mézzel folyó ígéretnek földére: te pedig viszosz ki engemet az halálra, Kalvária hegyére.

Te sietsz az én keresztre való felfeszítésemre: én pedig sietek a te kárhozattúl való meentségedre.

Te örülsz az én kínaimon és gyalázatamon: én pedig üdvösségedért az én szent atyám előtt imádkozom.

Én mindenkor voltam az én népemnek szeretője: ő pedig most viszen ki engem az halálra kötözve.

A mely kezek voltak hozzád sok jótéteménnyel: te most azokat liggatod vas szogokkal.

Én ruháztalak ártatlanságnak ruhájával: te pedig az én ruhámért jádzol koczkával.

Én kétfelé nyitottam előtted Verestengernok vizét: te pedig felnyitottad lánczával (lánczsával) oldalomnak büret.

(Én népem!)

Oh ti minnyájan a kik általmentek az úton: szemtélvén szánakodjatok az én keserves fájdalmimon.

Oh emberi nemzet, emlékezzél meg az én halálomról, a kire mentem éretted szabad akaratombúl.

Nem váltottalak meg aranyon, se drága köveken: hanem az én testemből kifolyt piros véremen.

Azért siess hozzám, hogy nyerhess örök üdvösséget: és jól meggondold miképen bálálod meg ezt az én jótéteményemet.

Én kinyitottam kezeimet az irgalmasságra: csak te is bánatos szívvel nézz az én keserves halálomra.

Oh Jeruzsálem! úgy mint tőlem megváltott népem: jer még hozzám, és bűnbocsánatot és üdvösséget nyersz tőlem.

(Én népem!)

II.

A - tya úc - is - ton Az ő e - gyet - len egy

ti - át, Hogy bü - nös szol - gát meg - vál - ta - na,

El - kül - dé es vi - lág - ra.

Fölötte igen

Vétkezett vala emberi nemzet:
Úgy, hogy nem lenne reménysége
Az örök üdvösségre.

Nagy irgalma lőn

A mi megváltó urunknak,
Hogy testét adta nagy kínokra,
Emberek váltáságra.

Mennyei király

A kit angyali kar csudál,
Bűnünk torhát vállára vére
Melyért sok bajt felvéve.

Az ő szent feje,

Az angyalok ékessége
Tövissel vala koronázva.
Oh keserves korona!

Ékes orozája

Minden szépségnek csudája,
Nyállal, s torhával a zsidóktól
Példőstetett undokúl.

Szépséges szeméi,

Szobok nap fényességénél,
Beborítottak miat homálylyal
Kötöztetvén ruhával.

Mennyei oszlop!

Kitől mindenek figgenek,
Oszlopnál ostoroztatik
Csudájára a népek.

Tetőtől fogva

Talpiglan a vérben úszott,
Úgy hogy az ő egész szent testén
Egészség nem adatott.

Az ő diésősége,

A kívül mindent botoltott,
Igen halvány szírben ültözött,
Midőn minket gyógyított.

Azok a kezek

Melyek mindent torontettek,
Magas keresztre terjesztettek,
A szegékkel szegesztettek.

Könyhullatással
Imádkozott az atyához.
Hogy mutatná irgalmasságát
Kegyetlen böhárihoz.

Szentséges fülei
Kik mennyben angyali szólást
Szoktak hallani és szép áldást,
Most hallanak káromlást.

Bölcsösséges szája,
A ki mindent jóra intett,
Ejés ezzel szemjúságában
S méreggel itattatott.

A nagy irgalmú
És nagy felségű úristen
Halált szenvedett mi érettünk;
Honnan azt érdemlettük?

Tulajdoni közzé jött
És övéi be nem fogadták,
Diesőségnek urát latrokkal
Keresztre kárhoztatták.

Próféta szavával
Hozzájok szólott kegyesen:
Mire támadsz reám, oh én népem!
Ellened mit vétettem?

Én kihoztalak
Egyiptomnak fogságából,
Negyven esztendőig mannával
Tartottalak mennyekből.

Minden nemzetek közül
Magammak választottalak
Éjjel és nappal esetektől
Útban oltalmaztalak.

Ékes szőlőmnek
Én tégedet plántáltalak,
Te pedig kőserű italt szorzól
Szerező szent uradnak.

Nehéz keresztet
Megváltódnak készítettél,
Latrokkal városból kivéveél
Oldalban is sértettél.

Ímé az igaz:
Bajt vi halállal érettünk
Korosvén elveszett juhait:
Fájdalmún keseregjünk.

Minden esudák fölött
Az legesudálatosb dolog:
Fiu atya előtt kínoztat'k,
S tölle nem segítettik.

Kesergő anyjának
Hegyes tör sértette szívét,
Bánatban ömerült a lelke
Látván fia fájdalmát,
Környüle álló

Az ő mennyai angyali
Könyhullatással szánuakodtak
Halálán szent uroknak.

Sőt még a föld is
Keserge: e bosszúságon
Meginulált a reszketett magába,
Irtózáván e csapáson.

Kemény köziklák
Az ő természetek ellen
Bánatjokban repedeztenek
Fájdalmún isteneknek.

Nap és az hold
Szépségből kiöltöztenek,
Hőhárságokat hogy ne látnák
Kegyetlen zsidó népek.

Megholt testek is
Föld gyomrában azt érzették,
És azt látván feltámadánuak
S jelenéssel hirdették.

Oh mely nagy vala
Bánatjok ő néveimék,
Látván uroknak ily halálát
Rajta keseregének.

Az ő taritványi is
Öltöztek szomorúságban,
Mint juhok pásztortól elszillettek,
S szívekben epedeztek.

Minden teremtet állat
Teremtőt gyászolja.
Jaj annak a ki őtet nem szánya,
Mert szívében kőszikla.

O! Jeruzsálem!
Úgy mint te emberi nemzet,
Térj meg uradhoz istenedhez,
Ki vért ontott érted.

Mindezeket Szegedié rövidebben s népiesebb uaisággal adja elő. Magyarország született koldus népe, mely szekeren szokott helységről helysége járni, hogy a vásároknban őt illető adót beszédje, hasonló collectás színű dallamokkal szólította s tán szólítja ma is könyörületre a keresztyéneket. Rhythmusokba szedtetett ugyan, de inkább tetszés szerinti változó időben (tempo rubato) éneklendő, s főkép a verssorok utolsó szótagja megnyújtandó.

Én nem - ze - tem zsi - dó né - pem, né - ked

mit vé - tet - tem? Hogy tő - led ezt szen - ved - tem?

Ha - lál - lal jó vol - to - mat meg - fi - zet - tem.

2. Én tegedet Aegyptusból
Hoztalak a rabságból :
Te engem édes hazámból
Kivittél gyalázattal, szent városból.
3. Aegyptusból kimentedben
Nyílást töttem tengerben :
Te melyem' megnyitottad,
Vas láncáddal véremet kiontottad.
(Én nemzetem zsidó népem.)
4. Én pusztában itattalak,
Mannával tápláltalak :
Engem itattál epével
És háládatlanságnak nagy mérgével.
5. Veled jártam tűzszlopban,
És fényes homályban :
Én előttem te is jártál
Közem lóvén megkötözve, úgy hureztaltál.
(Én nemzetem stb.)
6. Ellenségidet megvertem,
Kananeust elűztem :
Te engem vesszőkkel vertél
És talpiglan véremlen békevertél.

7. Kananeust megfeszíttattam,
Földét kezében adtam :
Náddal engem megverottél
És Heródes királynál megvotottél.
8. Én téged nagy méltóságra
Vittelek s királyságra :
Te tövissel koronáztál
És esüfköppen bársonnyal megruháztál.
(Én nemzetem ! stb.)
9. Én téged Kánán földjére
Vittelek mézes helyre :
Te Kálvária helyére
Engem vittél kínok szokott helyére.
10. Én szőlőben plántáltalak
Esővel harmatoztalak :
Te rossz gyümölcsöt teremtetél ;
Látrok között engem feltesztettél.
11. Én nemzetem, zsidó népem,
Többet mit eselekedhettem ?
Te ellened mit vétettem :
Felelj egyet kínaimban most én nékem.
12. Égig felmagasztaltalak
Szépen feltartottalak :
Te a földig megaláztál,
És minden gyalázzattal engemet rontál.
(Én nemzetem ! stb.)
13. Ne essél még is kétségben,
Csak légy megtérésben :
Könyvezz és térj istenedhez
Törődelmes szívvel idvözítődhez.
14. Akarlak üdvözíteni
S bűnödöt boesátani :
Fiaimnak is fogadni
Csak ne késsotok mindnyáján hozzám térni.

Szűz Mária sírvalma.

Ah! ah! ah! jaj ne - kem szo - mó - rá - nak! Ah!

jaj ne - kem ke - ser - ves a - nyá - nak!

Im - már meg - gyek, *) s ho - vá le - gyek? bá - na - tin - bau

kit re - mél - jek? Ez na - pon, bá - na - pon kí - na -

pon. Lát - ván hogy fi - am nagy kí - ban mál - tat - la - nál

függ ke - reszt - fán. Ó mé - hem mag - zat - ja, An - gya -

lok ki - rá - lya! min - de - nek - től el - ha - gyat - tat - tál,

és lat - rok - hoz ha - son - lit - tat - tál. Bű - nő - sők - nek

lél esűf - ja, Ki vagy vi - lág - nak u - ra.

Oh! oh! én drágalátos szülöttem!
Mi okért aláztattál ilyképpet?
Szenvedsz isszonyú kínokat
Zsidoktól, és nagy átkokat,
Ez napon, bűnapon, kínapon.
Oh szívem vigasztalója!
Lelkemnek bátorítója!
Oh egyetlenegyetem!
Én minden örömem!
Vigasztald szomorú anyádat,
Ádván nekem biztató szódat:
Hogy meg ne sebesedjem
Haláltól keservesen.

*) Azaz: mit tegyek.

Oh! fájdalomnak iszonyúsága!
Oh bánatimnak szörnyű órája!
Oh napok teli méreggel!
Oh órák! rakvák epével!
Ez napon, bűnapon, kínapon
Ím szívem megsebesedett
Sok sírástól megropedett,
Én fiam! éretted;
Azért azt eszelekodt,
Hogy világból veled kimúljak,
El ne hagyj téled engem,
Ez világon sínlődöm.

Oh! Istennek minden alkotmányi!
Kiváltképpen Ádámnak fiai!
Fejenként siránkozotok
S velem együtt bánkodjatok,
Ez napon, bűnapon, kínapon.
Anyák sírjatok fiamon,
Gyenge - szüzek mátkátokon,
Férfiak! asszonyok!
Ti is oh angyalok!
Öltözetek szomorú zászabban
Egek! hold! csillagok! s bánatban;
Nap ne világoskodjék,
Mert ma fiam kízzaték.

Ti is minden teremtet állatok!
Valahol a széles földön vattok,
És velem szomorkodjatok,
És ily nagy dolgon siránkozotok,
Ez napon, bűnapon, kínapon.
Bánkodjatok fene vadak,
Örvényekben lakó halak,
Röpöső madarak,
Csúszómászó esudák,
Hegyek, völgyek, meginduljatok,
Csorgó vizek, ti ne folyjatok,
Szakadjatok kősziklák,
Mert ma fiamat kízzaték.

Törjatek meg azért bűnös népek!
Kövély és megkeményedett szívek!
Csökkenjetekek kegyetlenek!
Ily fájdalom istenteknek
Ez napon, bűnapon, kínapon.
Melyet a mi váltáságunkért
Szenvedett s üdvösségü - kért,

Tiszta szeretetből,
S jóakarattjából
Magát éreztünk megáldozván,
És keserves halálra adván.
Folyamodjunk már hozzá
Hogy bűnünk megbocsássa.

Oh Jézus! istennek áldott fia!
Bűnösöknek kegyes megváltója!
Emlékezzél kínaidról,
És a nagy cseszégodről,
Ez napon, bűnapon, kínnapon.
Kiket szenvedél emberért
Magad áldozván vétkéért.
Azért könnyűgősszel
És esedézzssel
Egeszíteljed te szent atyádat
Hogy ne nézze bűnös voltunkat,
De vegyen malasztjába,
Ne jussunk kárhozatra.

Síránkozzunk azért mi mindnyáján
Ily keserves urunknak halálán.
Emlékezzünk kínjairól,
És az ő nagy fájdalomról.
Ez napon, bűnapon, kínnapon.
Nézzünk kesergő anyjára
S keresztfán függő fiára,
Mennyei királyra,
Szűzek virágára:
Hogy boldogságában juthassunk,
Minden a világtól kimúlunk.
Légyen szószólónk mennyben
Szent atyja előtt. Ámen.

Ez ének 1651. jelent meg először a Kisdifele cautionáléban, s innen vette át Szelepcsényi, később pedig Kájoni. A Turóczi kódex nem közli, de rá utasít a 116. lapon e szavakkal: *habetur in impresso fol. 67. azaz: Kisdi nyomtatott gyűjtemény 67. lapján.* Ezt kell értenie, mert régibb kath. gyűjteményt nyomtatásban nem ismerünk; s Mária síralma az idézett lapon van. Versezete nem jobb a többinél; tartalma sokszor ismétlődik; stropha-szerkezete igen nagy (ily terjedelműt e kor irodal-

mában egyet se találtam); de alakításában van valami új, s ez főképp kitűnik 4-ik sora ismétlése által; mi pedig zenéjét illeti, magasan áll mindenik felett, s föl kell tennünk, hogy mély érzés szült: dallamai hallására a XVII. század népe nem maradhatott hideg szemlélője a nagypénteki szertartásoknak. Úgy látszik az egész eredeti magyar dolgozat; legalább még eddig idegen forrásra nem találtam.

Náray is ad egy hasonló című magyar stílből frott siralmat mint alább következik.

Oh istenem! hová legyek?
Halál! hol vagy? életem vedyed.
Szívem szakad gyötrelmemben,
Pallást most érzek lelkemben.
Oh szerelmes Jézusom!
Megváltó Krisztusom!

Kicsoda így meggyalázott,
Tövisekkel koronázott?
Ki tiltó téged halálra,
Ki voltál szentek példája?
Angyalok királya,
Világok bírója.

*) Az eredetiben a pont hibásan áll ad után, s vétségből tették az elibe így:

Jaj! ha érteid szenvedhetném!
Kínjaidat rám vehetném,
A haláltúl megmenthetvén,
Szívemben bérekeszthetném.
Téged édes Jézusom!
Kegyed szent megváltóm!

Édes kedves szemem fénye,
Én életemnek reménye,
Kit föltartott emlőm teje,
Ez világnak teremője.
Krisztus ember és isten,
Krisztus ember és isten.

Embernek szeretetiért,
Ó hűnkért te fizetsz bért,
Szent testedből kiontod vért
Bűnösöknek fürdőjéért,
Szántszándékkal szenveded
Szántszándékkal szenveded.

Oh! Ádámnak súlyos vétke!
Keserű almának étke,
Hogy már kínjaiban arra
Ezet s opének pohara
Most Krisztussal itatik,
Én édes Jézusom!
Megváltó Krisztu-om!

Oh! háládatlan emberek!
Hogy még bűnben torkig élték,
Jézus vérit kibútiték
Szeretetit megvetitek,
Szent fiának hóhért!
Térjettek, s jobbúljatok.

Jaj keresztfa! ki magos vagy,
Szánj meg, sívni többé ne hagyj.
Hajolj alá szent terheddel,
Szép Jézust tőlem ne vedd el,
Szívem drága örömit,
Szívem drága örömit.

Drága fejem, lábok, kezek,
Minden tagok mind sebesek,
Szakgattatott minden tested,
Szép szénedet vér megfestett,
Oh mennyei nagy szépség!
Nincs kép rajtad, sem épség,

Gyászban, fényes nap, ültözzél,
Hold, homályban rejtekezzél,
Mert világosságtok nem él,
Itt megholt ki mennyekben él.
Világ, gyászlan ültözzél,
Világ, gyászban ültözzél.

Ordítsatok és sírjátok
Velem mindenféle vadak,
Szívemmel hasadozzatok
Hegyek, kősziklák, kőfalok,
Isten fia halálán,
Szép Jézusom nagy kínján. *)

Ámen.

Hasonló szellemű szent Bernárd költeménye Krisztushoz a keresztfán. Latin szövege s magyar fordítása csak Kisdinél, Szelepcsényinél s Kájomnál van egész terjedelmében. Szegedinél s Náraynál a hét szakaszból álló ének rövidítve összefonatott egy szakaszba. Szelepcsényinél s Kisdinél dallama hiányos, a mennyiben két *b* előjegy helyett csak egyet írnak. Szegedinél pontosabb; mert ámbár itt is csak egy *b* előjegy áll, de a második a dallam folytán az illető helyen mindenütt kiíratik. Náray a dallamban is egészen különbözik. Közlöm mind a kettőt, mint a melyekben zenénk visszaagra talál.

Szegedinél.

Sal - ve mun - di sa - lu - ta - re, Sal - ve sal -
Jé - zus vi - lág meg - vál - tó - ja! Id - vöz légy

*) Náray ugyanez ének dallamát melléklé sz. Bernárdnak Krisztus szén. vedéséről írt verséhez: *Salve mundi solutare*. E dallam szerint a foljebbi siralomnak két utolsó verssora következőleg volna éneklendő, mi a régi; hangnemekkel is inkább megegyezik:

Ko - se - reg - vén így szó - la Ko - se - reg - vén így

szó - la.

Náraynál.

*) Kisdinél s Szolopésényinél:

Ezekon kívül a protestánsok felem nevezett gyűjteményei közt a Kecskeméti kódexben is van még egy siralom „*Lamentatio Adami*” czím alatt. Tárnya s drámai kidolgozása egészen különbözik az előbbiektől. Három részből áll. Elsőben Ádám, fiai előtt hosszasan siratja elkövetett bűnét, mely miatt örök kárhozatba esett. A másodikban egy angyal megvigasztalja, értésére adván a megváltó születését. A harmadikban Ádám megköszöni az angyalnak ez öröndetes hirt, s örömdre szólítja a mindenséget. E tartalomról látható, hogy karácson előtt szokták énekelni, mintegy nyitányául a karácsoni örömdeknek. Többi észrevételeimet megelőzőm az egésznok közlésével:

Lamentatio Adami.

Hogy Ádám kiüzeték
Az Paradiesomból,
Az szent hely előit állván,
Esőt bús szívvél
Jajgatá halálnak.
Látván kínját lánagnak,
Fiait egyben hívá
Monda nekik akkor sírva:

Jaj nekem nyaralásnak,
Jaj bűnös embernek,
Meg nem tudom számálni
Számát esetemnek;
Mort megszobesedtem,
Gonosz bűnben estem,
Ördög kiszűtéséből
Megfosztattam minden jótul:

Nem méltó megtagadnom *)
Kecseriségemet,
Hallgasd beszédem, fiam!
Gondold bűneimet,
Az melyért rád szállott
Minden gyöttré kínod,
Nyavala és botegység
Te testedre boesátatott.

Ki legyek, ha kívánod,
Ádám atyád vagyok,

*) Akarja mondani: nem illő eltagadnom.

Istentől alkottattam *),
Hasonlót nem tudtam ;
Engem személyére
Teremté képre,
Paradisomban laktam,
Mindennek bírója voltam.

Végtelen tisztaságban
Bűn, fertelem nélkül,
Teremté igazságban,
Szentségben yög nélkül.
Szabadságot ada,
Kedvemre bocsáta :
Csak ő szent beszédének
Hagyá hogy őrzője lennék.

Én bennem az úristen
Gyönyörködik vala,
Azért minden állatit
Én nekem ajánlá.
Angyaloknak hagyá :
Lenne reám gondjok ;
Idő haladván mennyben
El be vienne dicsőségben.

Rajtam hogy szabadsága
Istennek tündöklék,
Az jóval nem jól élék,
Hiretlenségre hajlék,
Akartam hasonló
Istenemhez lenni ;
Hogy az megtiltott fának
Kezdém gyümölcsét kóstolai.

Én szép ártatlanságom
Azonnal elvesze,
Istenemnek is képe
Szívemből kidüle ;
Testem lelkem fénye
Gyalázatra méno,
Igazságom szentségem
Én tülem minájárt eldüle.

Hye szép drága jóktól
Az ördög megfoszta,

*) Alkottattam. Alább pedig *hasonlót nem tudtam* : nem ismertem.

Mozitelen is hagyta,
Szégyenben juttata.
Kivánám hallanem
Istenemnek szavát,
Mert tanácsát szégyenlém
Hogy kígyó megcsala engem. *)

Itt az én sok melegségem
Nem lén kollémetos,
Hogy Éva csalt meg engem,
Az is nem lén helyes.
Kertből kiűzöttetünk,
Messze kergettötünk,
Merítelen szégyenemre
Kösbört vetének testemre.

No immár ez világon
Nyavalyák közt lakom ;
Az régi sok szép jókról
Mikor gondolkodom,
Búsul az én lelkem,
Könyvezdagal szemem,
Kivánók segítséget,
De nincs ki száma engemet.

Engem jaj minden felől
Bubánat szorongat,
Testemben és lelkemben
Félelem tántorgat,
Bűn mardossa lelkem,
Nincsen esendességem,
Kárhozat, halál, pokol,
Tapodnak fejemen rúttól.

Munkával fáradsággal
Az földet kapálom,
Az átkot is vállomon
Sorbadván **) herdozom,
Tövis bodza bőrök (bűrök)
Haszontalan fűvek
Bőven teremnek nekem
Bűnömért őket érdemlem.

*) A *Mennyei Zengedező Kir* nem fogja föl helyesen e versszak értelmét s következőleg torzítja el: „*Nem kívántam hallni Istenemnek szavát. Mert igen szégyenlém. Hogy kígyó megcsala engem*”, holott Ádám meg lehetős homálylyal, de épen az ellenkezőt mondja, melynek értelme az: Kivánám hallani isten szavát, azaz, bocsánatját, miután tanácsát anynyira szégyenlöttem, vagy, megvetöttem, hogy az ördög megcsalt. Igazolja ezt a következő versszak, melyben melegségei nem fogadtatnak el.

**) Azaz roskadozván ; sorbadván.

Féltető sok iszonyú
 Himlő és botegség,
 Kegyetlen kín, nyavala,
 Sokféle nagy inség
 Testemben lakozik,
 Mind halálom-napig;
 Jaj nekem nyomorúltnak,
 Még én leszek halálunk.

Én egész nemzetiségom
 Megromla már szürnyen,
 Nem cselekedhetik jót
 Bár reá kedve legyen.
 A bűn mindent rúgít
 Szentségben nem épít,
 Senki ártatlanságban
 Nem élhet miatta mostan.

Sir rív bennem szüntelen
 Lelkiismeretem,
 Engem ezzel is mardos
 Hogy nagy sok én bűnöm;
 Ördöggel fenyeget,
 Törvénynyel ijeszget,
 Kétköves tűzes tótúl,
 Fél szívem pokol lángjátúl.

Jaj nekém balgatagnak!
 Jaj! mit cselekedjem?
 Jaj! te föld! széles tenger!
 Adj tanácsot nekem,
 Oh! minden állatok,
 Kicsinek és nagyok,
 Szánjátok nemzetiségek
 Szörnyű bűnját én fejemnek.

Te is kiterjesztett műny,
 Könyvezz most én rajtam,
 Hold, csillagok, és napfény,
 Gyászban járj miattam,
 Hogy így köll elvesznem,
 S jaj! kezében osnem
 Az kegyetlen Sátánnak,
 Tűzben lakom pokolnak.

Gazdag oh nagy istenség!
 Vigy be egyszer mennyben,
 Mert vagy hatalmas fölség

Szállíts be koblecben,
 Bűneim peniglen
 Boesásd meg kegyesen,
 És é tettek pokollal
 Ne fizess bosszúállással.

Rajtam nem látok senkit
 Hogy ki könyörülne,
 Avagy segítő orát
 Ördög ellen volna,
 Minden állat utál,
 Ellenem jár rugdal,
 Hatalma Lucifernak
 Lön jutalma vétkeimnek.

Én hozzád folyamodom
 Irgalmas úristen!
 Benned van bizodalnom
 Te jobb karod mentes;
 Vallom bűnös volgom,
 Szent irgalmad várom,
 Mentségem oly nicek nekem,
 Hanem boesásd meg sok bűnöm.

Gonosz ördög markában
 Ne ereszd képedet,
 Ellenségo lelkünknek
 Bűnben ejtett minket;
 Szabadíts söt engem,
 Biztasd szóddal lelkem,
 Cselekedd ezt nevedért
 Isten, nagy jó kedvedért. Ámen.

Angelus consolator.

Oh ki kiált ily igen
 Szomorodott szóval?
 Kesereg keservesen,
 Jajgat bús jaj szókkal?
 De te vagy-e Ádám?
 Oh nyomorúlt ember!
 Azt izené az isten
 Hogy meghallgat ez inségben.

Reád száll majd jó kedve,
 Ne búsulj söt örülj;
 Kétségben is ne essél,
 Nem maradsz árvával.

Mert meghallgattatott
Az te imádságod,
Lészen ez neked jó hír
És vidámító kedves ír.

Ím származik szép szüktől
Istonnak egy fia,
Idvözölő úr Jézus
Angyalok királya,
Ez megrontja fejét
Ördögnek seregét,
És téged kiszabadót,
Hatalmok ellen erősit.

Világra jön emberi
Tiszta természetben,
Keresztet szegénységet,
Szenved kínt éltében.
Rút halált értetted
Szenved, hogy te lelked
Szent vért megtisztítsa,
Atyjában ujjonnan oltsa.

Szómat jól eszedben vedd,
Honnan leszen ez meg,
Hogy te isten kedvében
Fogadtatol ismét,
Ez a jótétemény
Vigasztaló őrvény *)
Nem az te érdemedből.

Pecsétli esküvését
Az önnön nevével,
Hogy mind beteljesíti
Jövendő időben,
Hígyj fogadásának,
Hagyj békét gonoszoknak,
Vesd benne reménységed,
Nem teszen másképen veled. Amen.

Adám rursus respondet.

Igen megvigasztalál,
Lelkem atyjafia,
Hogy beszédedet hallám,
Elmem megvidála,

*) Így a Mennyei Zengedező Karban is. Valószínűleg annyi mint *szegény-
táló törcény.*

Örömöm nagy voltát
Szívem nem mondhatja,
Jó hírmondásodat
Vig kedvvel szívem hallgatja.

No tehát magos egek,
Föld és minden állat,
Örülj velém, találam
Jótevő fő urat,
Örvendj, vígadj, tapsolj,
Bánatot ne gondolj,
Széles világ négy részén
Ember ki hol találtatol.

Valamit esotemmel
Elvesztettem kertben,
Megtérítő az isten
Ismét esudaképen,
Az ő szent fiaért
Kit ada emberért
Az ő vállára vöve
Mindnyájunk terhét szetű.

És miért hogy különben
Véghez nem mehet ez,
Hanem előbb az halál
Testemben megölvén,
Lököm elevenyen
Megmarad örökkén:
Kívánom, hogy meghaljak,
Így hamar Jézushoz jussak.

Reám azért az halált
Örömet ölvészem,
Az által dicsőségem
Végző nap elayerem.
Mert hitem jutalma
Testem nyugodalmam:
Ez után Krisztusommal
Mennyben élek minden jóval.

Adj azért halált neki
Emberi nemzetség
Mert a Krisztus kedvéért
Adatik idvőség,
Bűnünk bocsánatja,
Istennak országa,
Angyali főnyes szépség,
Mennyei kincs, nagy dicsőség.

Ebben a dícsőségben
Vigy be minket Jézus,
Te föltámadásodért
Fogjad kezeinket,
Hogy ez élet után
Minden bűnt elrázva
Követhessünk mennyekben
Amaz szent örök életben. Ámen.

Ádám siralmát nyomtatásban is adja egy-maga a *Mennyei Zengedező Kar* 1770-ben egyes szavak változtatásával. Jelen alakjában a nevezett kódex néhány üres lapjára (113—117) másolta Verboy Szabó István, vagy, mint maga írja: *Scripta est per Stephanum Verboy alias Sartor, Ovariensis, in anno 1677. die 12 Martii*, tehát épen két nappal előbb, mint Kájoni Organomissáléja czimlapját. Verboy azonban csak másolónak tekintendő. Már ekkor eredeti művekben hasonló írómodorral nem éltek, s ámbár találunk ez idő nyomtatványai közt is elég tarkaságot (pl. egyszer *i* máskor *y*; most *k*, majd *c*; egyszer *gy*, s a rá következő sorban *g'* vagy *gi* sat sat.) de inkább azért, mert a régibb műveket a mennyire lehetett eredetiségökben igyekeztek másolni, és nyomtatni, valószínűleg kenetesebbnek s többet mondónak találván a régi *y*, *c*, *g'* s több e féle betűt az újabb *i*-nél, *k*-nál s *gy*-nél. Ugyanezt tehették mások tudatlanságból, s kivált a nyomdászok hanyagságból, mely miatt Geleji Katona is panaszol, részint őket, részint a régi írott Graduált okozván, „mert — úgymond — *vétkes példáról néhez igaz himet varrani*.” De bármint legyen, Verboy nem szerzője Ádám siralmának. E mellett látszik tanúskodni a stílon kívül, mely inkább összeillik a korábbi idők szellemével, versfejekbe foglalt töredékes akrostichona is, melyből ezt vélem kiolvashatni: „*Hanc querimóniam fecit Gregorius P.*” A Keeskeméti kódex nem ad mellé dallamot, de hogy eredeti dallama is volt, még pedig a három résznek csak egy, igazolja a Zengedező Kar, két utolsó része homlokán az első dallamára hivatkozva, mit, ha Ádám siralmának megfelelt, a második mellé csak erőszakolni lehetett, s még inkább a harmadikhoz, midőn Ádám épen örvendeni akar.

E siralmakon kívül a harminczas években még hallottam emlegetni Péterét, de egy gyűjteményben sem találtam nyomára.

Kétséggkívül a nép mindezeket nagy áhitattal szokta hallgatni, amnyival inkább, mert a népeletben is voltak s tán ma is vannak rá ünnepélyes alkalmak, például: lakodalmi siratók s halottak siratása. Előbbi alatt értendő a menyasszony megválása a szülői háztól, mely a síráson kívül megannyi tréfából áll s ha jól emlékszem esküvő előtti esté szokott tartatni. A halottak siratása sírva énekelt s hovenyészett szavakba öltöztetett festése a fájdalomnak. Nem egyszer hallottam Erdélyben ily síró nőt, koporsóra borulva kollektás hangon lamentálni, s minden rend nélkül elősorolni halottja érdemeit, szép tulajdonságait, s hogy eszébe jutottak a múltak emlékei. *)

A mysteriumi énekeknek vannak nyomai a karácsoni s újévi hymnusokban is. — E hymnusok mint öröm kifejezései, többnyire világias hangmenetekben áradoznak, valószínűleg némelyikök az úgy nevezett kántálóknak s népies mysteriumok előadóinak is használatul szolgálván.

Ilyenek egyike az alábbi pásztori ének Náráytól. Jambusos dallama hasonlít a kürtöléshez.

Cantio Pastorica.

(Lyra Coelestis 30. lap.)

*) E szokások nem keresztényen eredetűek, s több néppel is közösök. A pódóliai zsidóknál divatozott (lehet, hogy ma is divatos) a lakodalmi siratónak egy sajátos neme, melyről az „*Allgem. Musik-Zeitung*” 1802-ki évfolyamának 29. számában egy szemtanú következő tudósítását olvastam: „Rokonok s vendégek összegjönnek a völegény házához, ki rendszerint igen fiatal (Szemtanúmé 12 éves) Belép négy zenész (szintén zsidók): két hegedős, egy czimbalmos, s egy gordonkás; játsznai kezdenek bizonyos chorálszerű adágit; ez alatt a szülők s vénebbök komolyan intik a völegényt, hogy bánja meg eddig elkövetett bűneit: szükség esetében magok is sírnak, csak hogy az ifjat töredelmossé tegyék; a hegedős épen a füléhez hajlik, a többi zenészek is minden módot elkövetnek szíve meglágyítására: végre egész társaság sírásnak ered, s ha a völegény érzelmei minden kísérlettel dacolnak, azaz, nem fakad keserves sírásra, úgy az esküvő elmarad; ellenben sírás után rögtön következik a szertartás.” Ugyane tudósító emlékszik az orosz nép halottsiratóiról is.

Dicsőség, így óneklének
Az magosságban Istennek ;
És békesség földieknek
Jó akaratú embereknek.
Alle, alle, alleluja stb.

Mennyből leszállott fényosság
Környölvött vala, dicsőség,
Mindnyáján hogy eljédének
Sűrűn dolgon megfélemlének.
Alle, alle, alleluja stb.

Angyal monda : ne féljétek,
Ím ! nagy örömet hirdetek,
Mely lésson minden népöknek,
Jer mindnyáján örüljétek.
Alle, alle, alleluja stb.

Mert néktek ma elküldetett
A ki régon igértetett :
Üdvözítő Betlehemben,
Úr Krisztus ma születetett.
Alle, alle, alleluja stb.

És az tinéktek a jöle :
Találtok jászolban fekvő
Pólyában kisdod gyermeeskét
Ki Jézusnak nevezteték.
Alle, alle, alleluja stb.

Jertek tehát és siessünk,
Látván Messiást hirdesünk
Ily új nagy szent dolgot mindjárt,
Örüljön az egész világ,
Alle, alle, alleluja stb.

Imádjuk őt múltó okkal,
Tiszteljük ajándékokkal,
Vigasztaljuk énekszóval,
Nótákat fújunk sípokkal
Alle, alle, alleluja Ámen.

Szintén Náray írta az alább következőt, kivált latin verse-
léséről itélve aligha egyházi használatra, hanem inkább egyházi
személyek magán mulatsága végett, kik főkép a klastromokban
valószínűleg magok is tartottak Krisztus születésére vonatkozó
előadásokat. Dallama rokon az előbbivel. Küzlöm egészen, mint
olyan éneket, mely, véleményem szerint, leginkább láttatja az
oly mysteriuni énekek szellemét, melyek a népiesnek színvonalán
felül állanak.

Hæc quæ fa - cis o mi De - us! quæ sunt mi - ra -
Ut sal - va - tus ho - mo re - us ten - dat ad sub -
Mi - ket mí - velsz ó nagy is - ten Cso - dá - nak mél -
Hogy a bü - nös üd - vö - zül - jön És fel - ma - gasz -

bi - li - a
li - mi - a a a a a de - so - ris æ -
tán tes - sék A szép e - got el - ha - gyod a
tal - tas - sék.

the - ro - a A a a ve - nis ad Vir - gi - no - a
szép e - got. S he - li - ben jösz a szüz - nek mé - ki - bou,

Ca - sta pu - ra vi - seo - ra Ho - mo fa - ctus In -
 leu - nél em - bor ké - pi - ben. Em - bar - ré lét - tél

fans ná - tus ro - cli - na - tus vi - li in pra - se - pi -
 szű - let - tet - tél hely - bez - tet - tél nyo - mo - rúlt já - szol -

o, pi - o pi - o pi - o pi - o et vi - li pra -
 ban. Is - tá - ló - ban is - tá - ló - ban s nyo - mo - rúlt kis

so - pi - o. E o o o o dor - mi o mi
 já - szol - ban. Kin - csem én szí - vem! a - ludj é - des
 Jé - zus! én ked - vem! méz - be - li é -

par - vu - lo: Mi mi mi mi Dor - mi, Dor - mi,
 kis - de - dem: A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj
 des í - zem

dor - mi, dor - mi, dor - mi ca - ro pár - vu - le
 a - ludj a - ludj a - ludj é - des kis - de - dem

E o o o o dor - mi o mi par - vu - le
 Kin - csem én szí - vem a - ludj é - des kis - de - dem
 Jé - zus én ked - vem méz - be - li é - des í - zem

Mi mi mi mi dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi dor -
 A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a -

mi ca - ro pár - vu - le. E o o me - li - te
 ludj é - des kis - de - dem. Szo - rel - mem méz - be - li

in - fan - tu - lo! E o o o o tu - ae
 é - des í - zem! Ti - éd ti - éd ti - éd ti - éd

tu - ae tu - ae tu - ae pra - se - pes sunt can - nu - lae.
 ti - éd ti - éd ti - éd har - mok jász - la bú - esős - kéd,

E o o o o dor - mi ca - ro pár - vu - le.
 Szí - vem ö - rö - mem a - ludj é - des kis - de - dem.

E o o o o o dul - ce - do a - ni - mae
 Szo - rel - mem méz - be - li é - des í - zem

Dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi pra -
 A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj a - ludj já -

so - pis in stra - mi - ne O dul - ce - do a - ni - mae
 szol - bé - li szal - mács - kán. Lel ki é - des nyá - jács - kám

Dor - mi dor - mi dor - mi dor - mi pra - se - pis in stra - mi - ne.
 A - ludj a - ludj a - ludj a - ludj já - szol - bé - li szal - mács - kán

Fa - sci - eu - lus Myrr - hae et bo - trus Cy - pri
 Kő - téa Myrr - ha az én szo - rel me - sem

A többi kath. gyűjteményekben is találhatók többé-kevésbé hasonló énekek, melyek ismertetése azonban inkább a himnuszok rovatába tartozik.

VI. Zár szó.

Ez úttal tehát, miután vázlatát adtam a szertartások történelmének; ismerttettem Ambrosius és Gergely stíljét; a szertartások nagy építményének, a misének, szerkezetét; ennek egyes műnemeit; a magyar anyaegyház viszonyát a romaihoz; a felekezetek szertartásos dallamainak közösségét; s miután végre egy halomba gyűjtöttem azokat a műemlékeket, melyek ese-

*) Ízék: takarmányhulladék, melyet a barmok erés után a jászokban hagynak.

kély kivétellel, vagy nemzetiségünkre kihatva, vagy ennek befolyása alatt keletkezve, nemzeti zenénkkel rokonak: szemlémet befejezettnak tekinthetem.

Európa régibb s újabb zenetörténetírói csaknem kizárólag a zene technikája történelmével foglalkoztak, elhanyagolván azt, mely napjainkban leglényegesebb, a nemzetiséget. Ézért nem lehetetlen, hogy a ki közleményeimben ama technikai műveltség virágait koreai, esalódva fogja lenézni hazánk műterményeit, s legfeljebb curiosumoknak nevezi, mint Liszt ezigányokról írott ábrándos művében Tinódi énekeit. De előttem, miután fő czélom nemzeti emlékeink összegyűjtése, s ezek nyomán leendő művészetünk nemzeti alapjainak kimutatása, fontosabb bárminő gyarló magyar szóköltemény s magyar dallam az olasz, német, s francia iskolák remekeinél, melyekben minél több adatot találunk az emberi ész nagy vívmányaira, annál kevesebbet a nemzetiségekre.

Fontosak kell hogy legyenek általában az egyházi, s ezek közt a szertartásos énekek is mindazok előtt, kik meg akarják tartani a zenében nemzetiségünket, mert a népnek, mely egyedüli termő földje a nemzetiségi nyers anyagoknak, hajdan csak az egyház volt atyja, gyámja, tanítója, s tanácsadója; sőt jövőben is, ámbár nevelése kivétetik az egyház alól, de épen e fontos oldalának, a zenének ott kell maradnia, vagy legalább csak oly zenét tanulhataak, mi az egyházakban felvétetett. Felül, mily könnyen meghonosúlnak — épen szemünk láttára — a germán elemek, holott nyelvünk természetével homlokegyenest ellenkeznek. Mennyivel tágabb utat találóak mindezek a zene országában! S mi történik, ha mindkét oldalról átszivárognak a népcéltbe? Mi történik a népzenevel, mely már napjainkban is sokat vesztett, s ama befolyások miatt folytonosan vesz eredetiségéből, ha az egyházak nem állanak nemzeti alapon? Mint Geleji Katona mondja: *vélkes példáról néhez lesz igaz himet varraní.*

Nem most kezdődik ez elkeresésülés, hanem az egyházak terén folytonosnak mondható, habár rombolása nem oly nagy, mint napjainkban lehet, midőn Európával villany által közlekedünk, s minden áron hasonlítai akarunk a műveltség előharcosához.

Folytonos volt a katolikusoknál az által, hogy midőn

egészen nemzeti lábra akartak állani (a reformáció korszakában), akkor is többnyire nyelvünket nem bíró egyének állottak az egyházi zene élén, kik jóakarattal sem tudtak zenénk ritmusával elbánni. A szertartásos énekekből lassanként kivesszett minden nemzetiség, minek legfőbb oka az, hogy a reformációval támadt élénk felekezeti küzdelem megszűntével, megszűnt a munkás kezeket folytonosan mozgó vetélkedés, megszűnt a protestantismus mindent elnyelő terjedése feletti rémület, s a tridenti zsinat zenei egységre vonatkozó határozata, melynek a reformációval folytatott küzdelmek közt ollenmondtak, teljessébe vétetett.

A protestánsok, s főképp reformátusok és unitáriusok, utóbb csak chorálokra szorítkozva, a szertartásos énekeket egészen félre tették. Mint fenn már láttuk, nemzetiség ezekben csak annyi lehetett, mennyit a magyar szók kiejtésétől kölcsönöztek. Mert bármilyen mértéket vettek légyon fel hangírásokban (s ez áll a kath. gyűjteményekre vonatkozva is) megközelítő fogalmunk csak úgy lehet az írott dallamok előadásáról, ha nem csak a hangjegyeket, hanem a szókat is megvizsgáljuk, melyek kiejtése sajátos életet öntött az illető dallamokba, mit főképp akkor pontosan hangjelezni nem tudtak.

A protestánsoknál a szertartásos énekek valószínűleg kezdetben se voltak minden községben oly széles kiterjedésűek, mint a kódexekben, s főképp Gelejinél látjuk, hanem csak a népesebb, vagyonosabb s legkivált nagyobb iskolákat tartó helységeekben, hol a kántor s iskolai ifjúság ily fegyelmezett éneklésre képesebbek lehettek. Ezért, mint Rákóczy előszavából kitészik, elégnék tartották az Öreg Graduált kétszáz példányban nyomtatni, a nagyobb ekklézsiák számára. Annak pedig, hogy végre az egészszel felhagytak, több összevágó oka van.

Legfőbb az, hogy a protestantismus középpontján történeteket nálunk híven utánozták. Az amott életbe léptetett egyszerűsítés itt annyival kívánatosabb lehetett, mert a nagyobb helységek sem voltak képesek épületes egyházi előadásokra nem lévén szakértő kántoraik, kikben a szakértelem buzgalommal párosúl, nem lévén állandó énekkarok, minők tartása túlhaladta az egyházak vagyoni állását. Csakis ily szükségből származhatott, hogy az előjáróság többet követelt az iskolai ifjúságtól, holott célja egészen más leendett, mint a szertartásos dal-

lamok művészi éneklése, s beérhetto volna annyi képességgel, mennyivel rendszerint a közönség szokott bírni. Ezért ha a kántorok megállottak is helyeiken, az évenként változó fiatalság soha sem juthatott teljes éneklési érettségre; ezért a szertartásos éneklés pontos, tiszta, szívemelő nem lehetett, miről bővebb fogalmat adok, ha magát Geleji Kántort hagyom szólani. Többek közt ezeket mondja bevezetésében:

„Az mi deákinknak ponig ha többet nem is, de annyit szükségképpen kívántaték az muzsikához érteniek, hogy az kótákból, avagy clávisokból az lineákhoz képest, ottan megtudhatnák magoktól is akármely *psalmus*-nak, *prósának*, *antiphonának* és egyéb *czeremoniának* nótájokat, hogy így az mondásban mind egy húrton pendülne az szavak, s ne húznák vonnák idő s tova, az mint szokták. De az olaszok buzgóságához, s az németek bőjtíhez bár oda adjuk az magyarok muzsikáját is. Mely egyrészt az kántoroknak ha nem tudatlanságoiktól is, de restségektől vagyon, hogy a templomon kívül, az schólában, az deákságot és az gyermekséget az éneklésben nem gyakorolják, és az nótákra meg nem tanítják, hanem az chórusban csak néki kezdik, s azonban az deákság utánok zendülvén, ha magok jól tudnák is, az szájoktól kivonszszák, mely miatt gyakorla igen dísztelen, és az hallgatók előtt kedvetlen éneklést téznek. Erre nézve avagy ol kellene inkább az kótás énekeket hagyni, s csak egy tónuson járó köznótájukkal élni (*mert ugyan is, hogy én tudjam, azokkal ez magyarokon kívül, több evangélikus keresztyének az ünön nyelveken sem élnek*) avagy az kántorok felől kellene nagyobb gondviselésnek lenni: de mit mondjak? ha oly ízetlen akaratos emberek vagynak közöttök, hogy nem ér az emberséges ember véget vélek, hanem ottan szomben szoknek vele, ha szólani kezd nékiek. Az ki nem olyan, ne vegye az jámbor magára.“

E sorokban igazolvák feljebbi állításaim.

Geleji Katona jámbor óhajtása, hogy az ifjúság különböző kulcsokat ismerve, a fenn nevezett dallamokat hangírásból ön erején énekelje, sem több, sem kevesebb, mint mindennapinál nagyobb zenei képzettség. S tegyük fel ennek egyetemes kivihtőségét; ekkor sem lehetne egyéb az ilyképen eszközölt előadás, mint hevenyészet, mely még akkor sem közelítné meg egy állandó hivatali személyzet rendes előadásait, ha minden hevenyésző

teljesen képzett művész volna; ellenben oly hevenyészot, melynek előadói csak mindennapias kóta-ismerettel bírnak, nem lehetne több, mint a néptömeg chorál éneklése szokott lenni, melyet orgona s erős szavú kántor alig képes összetartani. — De az egyháznak nem is lehet célja minden tagjából papot és kántort nevelni, hanem egyéneket, kik a pap után tudjanak imádkozni, s a kántor után énekelni. — Ezért a szertartás fenn elősorolt nemzeteinek előadása csak hivatalos személyzet által lehetvén eszközölhető, végre is csak a chorál-éneklésnél maradtak, annyival inkább, mert egyszerűsítési elveiknek inkább megfelelt, s mint Geloji is megjegyzi, kótaismeretet sem igényelt, hanem a kántorok a néppel együtt szájhagyomány útján örökölték.

Menthető e művészet fejlődését gátló eljárás; mert másképp nem lehetett.

Mi a kántorok megrovását illeti, azt hiszem, adtak rá elég okot. Minő véleménynyel lehettek Geloji Katona buzgó apostolkodása iránt, néhány sor verssel tájékozom az olvasót. E kántori rímeket épen Katona Graduáljának egyik példányának hátulsó lapján találtam, mely egykor a gyöngyösi egyházé volt, s ma az akadémia sajátja.

„Passio mondása vajha nem lett volna,
Szegény mestereknek kisebb gondjuk volna;
De mivel ez torokrikított bejuta,
Szegény kántorokat nem kicsiny gond fogta.“

E sorok írója valószínűleg még nagyobb keserőséggel nyilatkozhatott az antiphonákról, invitatoriumokról, symbolumokról, melyek annyival nehezebbek, a mennyivel rövidebbek. Mindemllett Katona vádjának egész súlya csak úgy nyomhatná az illetők emlékére, ha teljes zenői képzettséggel bírtak volna; de e tekintetben sokkal kivételesebb volt a szakismeret mint napjainkban. Ennek oka pedig nem a kántorokban, hanem mint mondtam az egyház anyagi helyzetében keresendő.

TARTALOM.

	Lap.
I. A szertartásos énekek első fejlődése	3
a) Ambrosius rendszere	14
Te Deum laudamus.	16
b) Gergely rendszere	23
II. A mise alkotmánya	26
III. A magyar egyházak szertartása szemben a rómaival	33
IV. Az egymástól különböző éneknemek ismertetése	38
a) Az introitások	38
Theodulphus introitus	48
De sancto Stephano rego.	53
Introitus Emerici ducia	54
Introitus Ladislai regis	56
b) Sanctusok és sequentiák	59
Sanctus de B. Virgine	59
Sequentia de B. Virgine	61
A többi sequentiák	65—78
Sanctus: (A Gyöngyösi kódexben.)	78
Előbbi sanctus Geloji Katonánál	79
Ugyanez az Unitáriusok kódexében.	81
c) A creciók vagy symbolumok	84
Credo de B. Virgine Mariae	84
Credo majus solemne	85
Credo minus solemne	86
— Cunctipotens	87
— Polonicum	87
— Adventi	91
— Karácsoni	92
— Újévi	93
— Husvét	93
— Közönséges időkre	94
— Nagyböjt	95
Symbolum apostolicum (Gelojinél)	96
Symbolum christianum (Az unitáriusok kódexében)	97

	Lap.
d) Kyriék, Glóriák, Agnusok.	98
e) Egy középkori párdal Mária tiszteletére.	102
f) A mise záradéka.	104
V. A mise körén kívüli szertartások	106
a) A litániák	106
A Kájoni kódex litániái	109—119
Litania major (Gelejinél)	120
b) A mysteriumi ének	123
Egy szamáruinopi ének	125
c) Passiói ének és más hasonneműek	127
A Turóczyi kódex passiói éneke	128—134
Náray passiói éneke	136—143
A lamentációk	143
Szegedi lamentációja	145
Jeremiás imádsága. (A Turóczyi kódexben)	145
Az előbbiektől Gelejinél	145—147
Zsidó nemzet ellen való panasz az istennek (Turóczyi kódex)	149
Ugyanez, ugyanott	152
Ugyanez Szegedinél	156
Szűz Mária siralma	157
Ugyanez Náraynál	161
Sz. Bernárd költeménye a Krisztushoz (Szegedinél)	163
Ugyanez Náraynál	164
Lamentatio Adamí (Kocskeméti kódex)	165
Cantio pastorica. (Náraynál)	173
Karácsoni ének (Náraynál)	175
VI. Zárzó	178